

คงกันแม้ได้เห็นชอบแล้ว และได้ตั้งไปแล้ว แต่ทางคณะสงฆ์ไม่เห็นชอบก็ใช้ไม่ได้คู่กัน ใครจะยังอาจฝืนกระทำไปตามนั้น โดยกรณีอันเกี่ยวกันดังกล่าวแล้วและทั้งมิได้ถือหลักฐานทั้งสองฝ่ายก็ผิดเปล่า จะโทษเจ้าคณะนั้นทางฝ่ายนี้ไม่ได้เลย ท่านควรได้ใช้ความพิจารณาในกรณีดังกล่าวมานี้ให้แยกคายเถิด จะปราศจากโทษน้อยใหญ่¹

ส่วนทางฝ่ายอำเภอควนขนุน เมื่อได้รับหนังสือจากเจ้าคณะแขวงควนขนุนแล้ว ในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2482 ได้สั่งให้กำนันตำบลปรังหมู (นายคล้าย รอดชู) สอบสวนดูข้อเท็จจริง ได้พบว่าคณะชาวบ้าน จำนวน 11 คน เป็นผู้ก่อสร้าง โดยถืออำนาจตามคำอนุญาตของเจ้าคณะแขวง จึงสั่งให้รื้อถอนแต่ผู้ก่อสร้างไม่ยอม² แม้ว่าพระครูกาชาติ เจ้าคณะแขวงจะสั่งห้ามไม่ให้พระหนูและราษฎรก่อสร้าง แต่พระหนู ปิยธโร และชาวบ้านยังขัดขืนไม่ยอมทำตาม³ ได้มีการก่อสร้างสิ่งเพิ่มเติมขึ้นเรื่อย ๆ การที่พระหนู ปิยธโร และราษฎรไม่ยอมรื้อถอนก็เพราะถือเอาคำอนุญาตของเจ้าคณะแขวงที่เคยให้ไว้ก่อนแล้ว ในที่สุดทางอำเภอควนขนุนได้ถามเรื่องนี้ไปยังเจ้าคณะแขวงควนขนุน ซึ่งพระครูกาชาติ (บุญทอง ธรรมโร) เจ้าคณะแขวงได้ตอบทางอำเภอควนขนุนว่า

ตามสำเนาหนังสืออนุญาตให้โยกย้ายนั้นเป็นหนังสือของอาตมาภาพจริง การที่ได้อนุญาตให้โยกย้ายสำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้งนั้น โดยได้พิจารณาถึงคำร้องของราษฎรทั้ง 5 หมู่บ้าน เห็นว่าเหตุผลพอฟังอยู่ ประการที่สำคัญก็มีอยู่ว่า ราษฎรเหล่านั้นทั้ง 5 หมู่บ้านได้พริกกพร้อมกันดีแล้ว ในอันที่จะโยกย้าย ทั้งนี้ยอมเข้าใจไปว่าเป็นหมู่บ้านที่นายเม่ง อุ่นเสียม นายขาว เดชฤกษ์ปาน เป็นผู้ปกครองรวมอยู่ในจำนวนหมู่บ้านนั้นด้วย แต่แล้วต่อมาปรากฏเป็นคดีเกิดฟ้องร้องกันขึ้น และคงปรากฏเป็นคณะผู้ก่อการสร้างวัดเพียง 2 หมู่บ้านเท่านั้น จึงรู้สึกและสำนึกได้ดีว่า ตามคำขอโยกย้ายสำนักสงฆ์นั้นมีกลเม็ดแอบ

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุนถึงพระหนู ปิยธโร เรื่อง ขอดักเตือนเพิ่มเติม ลงวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2482.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือกำนันตำบลปรังหมูถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่องสอบถามปากคำผู้สร้างวัดเขานมวัง (วัดร้าง) ลงวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2482.

³สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 (นายขาว เดชฤกษ์ปาน) ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง พระหนูและราษฎรขัดขืนคำสั่งทำที่พักต่อไปอีก ลงวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2482.

แฝงอยู่ หาได้เป็นไปตามคำขอโยกย้ายนั้นไม่ พฤติการณ์ที่คณะก่อการกระทำลงไปนั้น ย่อมผิดความประสงค์เดิมกันอย่างไกลลืบ ขออนุญาตโยกย้าย แต่กลับเป็นการตั้งวัดและเอาจำนวนคนมากมายขอในที่สุดเป็นจำนวนคนน้อย เมื่อปรากฏขึ้นเป็นดังนี้ จึงได้มีหนังสือดอนสิทธิหนังสือที่อนุญาตไปว่าเป็นโงะเสียแล้ว โดยหนังสือลงวันที่ 13 กันยายน 2482¹

เมื่อเจ้าคณะแขวงดอนคำอนุญาตการโยกย้ายและตั้งวัดแล้ว ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวให้ยุติโดยเร็ว ในวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482 ทั้ง 2 ฝ่ายได้ทำสัญญายินยอมรื้อถอนสิ่งก่อสร้างที่วัดใหม่ และยินดีกลับไปบำรุงวัดทุ่งขิงหนึ่ง สัญญาได้ทำกันที่วัดสุวรรณวิชัยค่อน้ำพระครูกาชาดิ (บุญทอง ธรรมโร) เจ้าคณะแขวง รายละเอียดของสัญญามีดังนี้

วัดสุวรรณวิชัย

วันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482

ข้าพเจ้าพระหนู ปิยโร และนายเลื่อนกับพวกซึ่งมีนามข้างท้ายคำยอมฉบับนี้ ขอทำคำยอมไว้ต่อท่านพระครูกาชาดิ เจ้าคณะแขวง ดังมีข้อความต่อไปนี้

ข้อ 1 ตามที่พวกข้าพเจ้าได้จัดการสร้างวัดขึ้นใหม่ (วัดเขานมวัง) ซึ่งเป็นการผิดระเบียบการสร้างวัดของทางบ้านเมือง ข้าพเจ้ากับพวกยอมรื้อถอนสิ่งซึ่งปลูกสร้างลงแล้วให้หมดภายใน 20 วัน นับแต่วันที่ 30 ตุลาคม สกนี้เป็นต้นไป ให้นายเม่ง นายขาว ผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้านำพวกไปทำการรื้อถอนให้สิ้นเชิง แต่การรื้อถอนไม่เกี่ยวข้องกับพระหนู ปิยโร

ข้อ 2 ภูมิและไม้ต่าง ๆ ซึ่งได้ปลูกสร้างลงในวัดเขานมวัง ซึ่งตามคำยอมนี้ให้รื้อถอนออกให้หมดนั้น ยินยอมมอบเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ให้แก่วัดทุ่งขิงหนึ่ง โดยไม่เรียกร้องเอามูลค่าอย่างใด

ข้อ 3 ในกาลต่อไป ข้าพเจ้ากับพวกยอมทำบุญสุนทานร่วมกัน และจะยอมทนบำรุงวัดทุ่งขิงหนึ่งซึ่งมีอยู่แล้ว โดยความพร้อมเพรียงสามัคคีแก่กันอย่างที่เคยกระทำมาแล้ว

ข้อ 4 ข้าพเจ้าพระหนู ปิยโร ซึ่งเป็นผู้ต้องกล่าวหาฝ่ายหนึ่ง ยินยอมออกจากวัดเขานมวัง ซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่ ในเมื่อข้าพเจ้าออกพรรษาแล้ว ในวันที่ 30 ตุลาคม 2482

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่องการตั้งวัดเขานมวัง (ร้าง) ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

โดยจักไปอยู่ในสำนักทุ่งชิงหิ้งอย่างเดิมและยินดีทูลบำรุงให้วัดเจริญเรียบร้อยดังที่เคยปฏิบัติมาแล้ว และจะชักนำชาวบ้านให้กลมเกลียวกันเช่นเดิม

ข้อ 5 เรื่องสร้างโรงเรียนวัดทุ่งชิงหิ้งที่ยังค้างอยู่ ข้าพเจ้ากับนายเม่ง นายขาว ผู้ใหญ่บ้านและพวก ยินดีรับกันหาเงินรายได้มาใช้จ่ายซึ่งยังค้างคาอยู่ และยินดีช่วยกันทำโรงธรรม ซึ่งยังค้างอยู่นั้นจนกว่าจะสำเร็จ¹

การแก้ปัญหาความขัดแย้งในการโยกย้ายและการสร้างวัดและโรงเรียนทุ่งชิงหิ้งของคณะราษฎรทั้ง 2 ฝ่าย เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เนื่องจากทางคณะสงฆ์และทางฝ่ายอำเภอกวนขนุน ได้พยายามแก้ปัญหาโดยสันติ แม้ว่าจะต้องใช้เวลานานค่อย ๆ คลี่คลายปัญหาแทนการใช้กฎหมายบังคับ จนในที่สุดได้ข้อตกลงร่วมกันที่วัดสุวรรณวิชัยดังได้กล่าวแล้ว

แต่อย่างไรก็ตามหลังจากทั้ง 2 ฝ่ายได้ทำคำยินยอมตกลงกันแล้ว เรื่องนี้ก็คงจะยุติสงบกันไปได้ แต่กลับไม่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากคณะราษฎรผู้ก่อการสร้างวัดที่เขานมวังก่ ส่วนหนึ่งยังไม่ยอมรับคำตัดสินแต่ที่ยอมไปเพราะสู้ไม่ได้จึงได้ทำหนังสือร้องเรียนขอตั้งวัดที่เขานมวังก่ (เขานมวัง) ลงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2482 ไปยื่นต่อพระมุณีสารโสภณ (ทัน ธรรมโร) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง วัดคูหาดำ (วัดภูผาภิมุข) เพื่อขอความเป็นธรรมและขอตั้งวัดที่เขานมวังต่อไป ซึ่งมีผู้ลงนามจำนวน 72 คน โดยกล่าวหาว่าเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482 เจ้าคณะแขวงและนายอำเภอบังคับตัดสินให้รื้อถอนสิ่งก่อสร้างจากวัดเขานมวังไปไว้ที่วัดทุ่งชิงหิ้ง การตัดสินครั้งนี้ทำให้พวกตนเสียหายฝ่ายเดียว และหากพวกตนจะไปทำบุญที่วัดทุ่งชิงหิ้งอีก กลัวว่าจะเป็นที่น่ารังเกียจ จึงขอให้เจ้าคณะจังหวัดส่งพระภิกษุไปอยู่ที่วัดเขานมวัง เพื่อไม่ให้วัดร้าง เพราะพวกราษฎรได้ลงทุนร่วมกันสร้างวัดมาหลายเดือนแล้ว ส่วนพระหนู ปิยโร ก็ถูกเจ้าคณะแขวงบังคับให้กลับไปอยู่วัดทุ่งชิงหิ้งตามเดิม ดังได้ระบุไว้ในหนังสือร้องเรียนว่า

เดี๋ยวนี้เรื่องวัดร้างเขานมวังจะจกกลงแล้วตามที่นายขาว ผู้ใหญ่และนายเม่ง ผู้ใหญ่ฟอง พระหนู ปิยโร ทั้ง 13 เรื่องและฟองคณะข้าพเจ้า ในการปลูกสร้างก็ระงับกันหมด เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม ศกนี้ แต่การสงบนั้นเป็นไปในทางเสียหายฝ่ายเดียว เจ้าคณะแขวงและนายอำเภอร่วมกรรมการอำเภอ เรียกพระหนูและพวกข้าพเจ้า รวม 10 คน ฝ่ายของโจทก์คือขุนปรางกำนันเก่า นายขาว ผญ. นายเม่ง ผญ. ไปได้สวนที่วัดสุวรรณวิชัย เมื่อ

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอกวนขนุน. หนังสือเจ้าคณะแขวงอำเภอกวนขนุน เจริญพร คณะกรรมการอำเภอกวนขนุน เรื่อง ส่งคำยินยอมการรื้อถอนวัดเขานมวัง ลงวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

วันที่ 10 เดือนนี้ ส่วนพระหนู เจ้าคณะแขวงบังคับให้ไปทุ่งชิงหิ้งตั้งแต่แรมค่ำหนึ่ง เป็นต้นไป ขัดคำสั่งเจ้าคณะแขวงไม่ได้ ส่วนคณะของข้าพเจ้า ทั้งคณะแขวงและนายอำเภอ ตัดสินให้รื้อถอนสิ่งของที่ก่อสร้าง และเครื่องใช้ที่เพ่งสร้างในวัดร้างให้รื้อถอนไปไว้ที่วัดทุ่งชิงหิ้งพร้อมกัน คณะของข้าพเจ้าสุดเสียดายพระหนูที่ถูกบังคับไปอยู่ทุ่งชิงหิ้งตามเดิม เพราะมีผู้รังเกียจอยู่บ้าง พวกข้าพเจ้าก็สุดที่จะสู้ไว้ได้เพราะถูกกดขี่ขู่คุกทั้ง 2 ฝ่าย จำเป็นต้องทำตามคำสั่งทุกอย่าง เมื่อถูกรื้อถอนเช่นนี้แล้วคณะของข้าพเจ้าก็สุดเสียดาย ทั้งสิ่งของที่ก่อสร้างและแรงที่ทำกันมาหลายเดือนถึงเพียงนี้ หรือทรัพย์ที่สละคนละเล็กน้อยทั้งคนใกล้และไกล เวลานี้คณะของข้าพเจ้าก็หมดที่พึ่ง คิดเห็นแต่ได้เท่าเท่านั้น ที่จะช่วยระงับทุกข์บำรุงสุขให้คณะของข้าพเจ้าในคราวนี้ เพราะคณะของข้าพเจ้าระลึกถึงคำของได้เท่าเมื่อท่านออกไปตรวจวัดนมวังว่า “ถ้าเจ้าคณะแขวงและนายอำเภอสั่งให้วัดนี้ร้างแล้ว ให้คณะของข้าพเจ้าเรียนได้เท่าท่านจะช่วยบำรุงวัดนั้น หรือได้เท่าจะจัดให้พระไปอยู่” ที่คณะของข้าพเจ้าจึงเรียนมาทั้งนี้ เมื่อได้เท่าพิจารณาถึงเหตุผลแล้ว ขอให้โปรดทุกครั้งที่พอได้อยู่เป็นสุข ขอให้เท่าได้โปรดให้พระไปอยู่สัก 1 รูป ให้พอได้ทำบุญให้ท่านต่อไป ถ้าจะไปทำบุญที่วัดทุ่งชิงหิ้งก็สุดอดกลั้นความละอายไว้ได้ เพราะเป็นที่รังเกียจกันในเรื่องวัดมาแล้ว เมื่อออกพรรษาแล้วพวกข้าพเจ้าขอนิมนต์ต่อได้เท่าสัก 1 รูป¹

ด้วยคำร้องเรียนของคณะราษฎรดังกล่าวนี้เองแทนที่เรื่องจะสงบด้วยดี ทำให้ยิ่งเพิ่มความขัดแย้งมากขึ้น เมื่อพระมนัสสารโสภณ (ทัน ธรรมธโร) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง (ต่อมาเป็นที่พระธรรมเมธาจารย์) วัดภูผาภิมุข (วัดคูหาดำ) ได้ขอให้นายอำเภอควนขนุน (ขุนนราทรสุขกิจ) และเจ้าคณะแขวงควนขนุน (พระกรุณาชาติ) ชี้แจงเรื่องนี้ โดยเจ้าคณะจังหวัดต้องการทราบเหตุผลในเรื่องต่อไปนี้

1. การที่ราษฎรมีความประสงค์จะสร้างวัดนั้นขึ้น มีความขัดข้องอย่างไร
2. ที่ ๆ จะสร้างวัดนั้นเคยเป็นวัดร้างหรือจะสร้างใหม่
3. ในคำร้องทุกข์ที่ว่า “ทั้งเจ้าคณะแขวงและนายอำเภอตัดสินให้รื้อถอนสิ่งของที่ก่อสร้าง และเครื่องใช้ที่เพ่งสร้างในวัดร้างให้รื้อถอนไปไว้ที่วัดทุ่งชิงหิ้งพร้อมกัน” นั้น ท่านได้ตัดสินไปจริงหรือไม่ อาศัยอำนาจและพระวินัยอย่างไร

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือราษฎรหมู่ที่ 5, 6, 7, 8 คำบเลปรางหมู่ถึงเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เรื่อง ขอดังวัดที่เขานมวัง ลงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

4. วัดทุ่งชิงหิ้งนั้นคือวัดอะไร อยู่ที่ไหน ตั้งขึ้นเมื่อไร ตั้งขึ้นขอด้วยพระราชบัญญัติแล้วหรือไม่'

ทางฝ่ายนายอำเภอควนขนุนได้ตอบชี้แจงเรื่องนี้ต่อเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ดังนี้

1. การที่ราษฎรร้องขอตั้งวัดขึ้นที่เขานมวังนั้น ทางอำเภอมีความขัดข้อง โดยเห็นว่าวัดทุ่งชิงหิ้งมีอยู่ใกล้ ๆ แล้ว ทั้งการที่ร้องขอตั้งนั้นเป็นความคิดเห็นของราษฎรบางคน หาใช่เป็นความเห็นของบุคคลเหล่านั้นส่วนมากหรือทั้งหมดโดยเอกฉันท์ไม่ เพราะพวกที่ไม่ยอมให้เลิกถอนจากทุ่งชิงหิ้งก็มีอีกพวกหนึ่ง ถ้ายอมให้จัดตามคำร้องขอจะเกิดการไม่สงบขึ้น และจะขาดการประนีประนอมพร้อมเพรียงกัน เรื่องจะไปกันใหญ่โตข้างหน้า ทั้งถ้าเกิดมีขึ้นในวัดที่ใกล้กัน จะไม่มีกำลังบำรุงวัดให้เจริญได้ ผลที่สุดจะเสื่อมโทรมเสียหายเอาความมั่นคงไม่ได้ เพราะราษฎรบริเวณนั้นมีจำนวนน้อย และวัดทุ่งชิงหิ้งที่ตั้งอยู่ก็ได้ลงทุนปลูกสร้างเสนาสนะไปมากแล้ว ให้เลิกเสียก็จะเสียแรงเสียทรัพย์และเสียเวลาไปโดยไร้ประโยชน์ ย่อมขัดต่อมาตรา 9 ข้อ 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

2. ที่ที่ราษฎรขอสร้างวัดใหม่ตามคำร้องนั้นเป็นที่วัดเก่าร้างมานานหลายสิบปีแล้ว เป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานฝ่ายราชอาณาจักรต้องปกครองรักษาตามตรา 8 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และมาตรา 123 แห่งพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 เวลานี้กำลังอยู่ในระหว่างสำรวจวัดร้างทั่ว ๆ ไป เพื่อทำให้เกิดผลประโยชน์รายได้แก่การพระศาสนาให้ยิ่งขึ้นไป

3. นายอำเภอและเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุนไม่ได้ตัดสินใจจริงดังกล่าวในคำ ร้องนั้นไม่ ความจริงมีเพียงว่า เมื่อถึงวันนัดสอบสวนในวันที่ 10 ตุลาคม (2482) คู่กรณีทั้ง 2 ฝ่ายได้มาทำความตกลงกันเอง แล้วทำคำยินยอมไว้ต่อเจ้าคณะแขวงดังกล่าวแล้วข้างต้น นายอำเภอและเจ้าคณะแขวงไม่ได้บังคับขู่เข็ญแต่อย่างใดไม่ ส่วนที่สั่งให้รื้อถอนโรงเรียนที่ปลูกสร้างขึ้นในวัดเขานมวังนั้น นายอำเภอได้สั่งไปจริงและสั่งไปก่อนวันที่ทั้ง 2 ฝ่ายได้มาตกลงกันใหม่ในวันนัดสอบสวน แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นไปที่ใด การที่สั่งห้ามนั้นโดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มาตรา 123 และพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 มาตรา 8 , 9 และ 40 เพราะถือว่าวัดนั้นเป็นวัดร้างมาประมาณ 100 ปี ทั้งมีวัดทุ่งชิงหิ้งอยู่ใกล้ ๆ แล้วไม่ควรส่งเสริมให้มีพระสงฆ์ขึ้นที่วัดเขานมวังอีก เพราะจะทำให้วัดทุ่งชิงหิ้งโรยราได้ ผิดความมุ่งหมายของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ส่วนพระวินัยจะกำหนดไว้อย่างไรยังไม่พบเรื่องราวกล่าวไว้ที่แห่งใด

'สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือเจ้าคณะจังหวัดพัทลุงถึงนายอำเภอควนขนุน เรื่อง มีผู้ร้องทุกข์ ลงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

4. วัดที่เรียกว่าวัดทุ่งชิงหิ้งนั้น คือ วัดที่ราษฎรได้ยื่นคำร้องขอตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2476 โดยมีขุนปรางปรานิตเป็นหัวหน้า และได้รับคำยินยอมเห็นชอบพร้อมกันทั้งนายอำเภอและเจ้าคณะแขวงแล้ว ให้จัดตั้งขึ้นเป็นสำนักสงฆ์แต่ยังไม่ได้ขอใบตั้งให้ เพราะเกรงว่าจะไม่มั่นคงจึงให้อยู่ในระหว่างทดลองเพื่อดูความเป็นไปก่อน ระหว่างนี้ทางการคณะสงฆ์ได้จัดเป็นสาขาของวัดเกาะยาง ตำบลนาขยาด สำนักนี้ได้ดำเนินการบำรุงวัดมาจนมีรากฐานพอที่จะยกขึ้นเป็นสำนักสงฆ์โดยเอกเทศและควรขอใบตั้งให้ได้แล้ว อาทิเช่น เริ่มสร้างโรงธรรมการหลังใหญ่ขึ้น 1 หลัง แต่ไม่ทันสำเร็จมาเกิดเรื่องเสียก่อนจึงได้หยุดอยู่ สำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้งที่กล่าวนี้ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 ตำบลปรางหมู่ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ใกล้กับวัดเขานมวัง (ร้าง) ห่างกันประมาณ 10 เส้นเศษ ดังที่พระคุณเจ้าได้ไปเห็นมาแล้วนั้น¹

นอกจากนี้แล้วหากพิจารณาจากคำร้องของราษฎรดังกล่าวอาจจะทำให้เข้าใจได้ว่า เจ้าคณะจังหวัดพัทลุงเป็นผู้ถือทำราษฎรที่มาร้องทุกข์ ดังปรากฏในคำร้องทุกข์ว่า “ถ้าเจ้าคณะแขวงและนายอำเภอสั่งให้วัดนี้ร้างแล้ว ให้คณะของข้าพเจ้าเรียนได้เท่า ท่านจะช่วยบำรุงวัดนั้นหรือได้เท่าจะจัดให้พระไปอยู่” ดังได้กล่าวมาแล้ว หากเป็นจริงดังนั้นย่อมจะทำให้ขัดกับพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และจะยิ่งก่อให้เกิดความไม่สงบอันล้วนแต่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่ฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรทั้งสิ้น² แต่หลังจากเจ้าคณะจังหวัดพัทลุงได้รับทราบข้อเท็จจริงต่าง ๆ แล้วเรื่องราวการร้องทุกข์ก็ได้สงบลง พระหนู ปิยธโร ก็กลับไปอยู่ที่วัดทุ่งชิงหิ้งตามเดิม

ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2482 กลับมีเรื่องขึ้นอีกเมื่อทางอำเภอควนขนุนได้กล่าวหาว่าพระหนู ปิยธโร ไม่ตั้งใจจะอยู่ที่วัดทุ่งชิงหิ้ง ปรากฏหลักฐานในหนังสือที่พระหนู ปิยธโร กราบเรียนพระครูกาชาติ (บุญทอง ธรรมธโร) เจ้าคณะแขวงควนขนุน ว่า

จดหมายของใต้เท้า 1 ฉบับ ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน สกนี้ ผมได้รับแล้ว มีใจความว่า ท่านได้รับจดหมายของนายอำเภอ 1 ฉบับ ว่าผมไม่ตั้งใจจะอยู่ในวัดทุ่งชิงหิ้ง ข้อนั้นไม่เป็นความจริง ความจริงผมพร้อมด้วยคณะของผม ได้เข้าอยู่ในสำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้งแล้ว ตั้งแต่เดือน 12 ขึ้น 7 ค่ำ เป็นต้นมา ก่อนแต่นั้นมีอาการไ้หนักคือไอออกเสียดมาก จึงไม่ได้เข้าไปอยู่ตั้งแต่วันออกพรรษาแล้ว ไปเที่ยวพยาบาลตามวัดอื่นบ้าง กลับมาพยาบาล

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือจากคณะกรรมการอำเภอควนขนุน กราบเรียนเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เรื่อง ขี้แจงเหตุขัดข้องไม่ให้ราษฎรตั้งวัดเขานมวัง ลงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

²เรื่องเดิม.

อยู่ที่หน้าเขามวังบ้าง พออาการทุเลาลงก็เข้าไปอยู่ตามกล่าวแล้ว แต่มีกิจจำเป็นที่ผมน
ต้องไปจากวัดบ้าง เหมือนอย่างอยู่มาแล้วแต่ปีก่อน ๆ ด้วยการจำเป็น แต่ส่วนพระยังอยู่ที่
นั้นไม่ขาดแม้แต่คืนเดียว จนตลอดมาถึงวันนี้ และในจดหมายมีใจความว่า เรื่องที่สง
เบียบร้อยไปได้แล้ว ไม่ควรให้เกิดขึ้นอีก เรื่องนั้น ๆ ไม่ได้บังเกิดขึ้นเพราะผมหรือกับพวก
ก่อการสร้างวัด¹

จากหลักฐานดังกล่าวย่อมสร้างความไม่พอใจแก่ พระหนู ปิยธโร และยังเพิ่มความ
ขัดแย้งขึ้นอีกเมื่อทางอำเภอกวนขนุนเรียกตัวพวกราษฎรที่สร้างวัดไปอำเภอ 10 คน เพื่อให้เสียค่า
ประกันตัวคนละ 25 สตางค์ จากโทษที่เคยได้ส่วนไว้ ดังหลักฐานระบุว่า

แต่เดี๋ยวนี้เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน สกนี้ คณะกรรมการอำเภอได้เรียกตัวพวกสร้างวัดไป
อำเภอรวม 10 คน ตามที่มีโทษได้ส่วนแล้ว ต้องเสียค่าประกันคนละ 25 สตางค์ ค่อไป
หาทราบไม่ว่าคนจำนวน 10 คนนั้นมีโทษอย่างไรไม่ เรื่องนี้ไม่ทราบที่เกิดมาจากไหน
ผมก็สุดวิสัยแล้วที่จะทำความสามัคคีให้กลับสนิทได้ตามเดิม เพราะเรื่องยังเกิดอยู่เรื่อย ๆ
ถึงกับต้องเสียเงินกันบ้างแล้ว²

ด้วยเหตุอันนี้เองหลังจากพระหนู ปิยธโร ได้ทำหนังสือชี้แจงเจ้าคณะแขวงกวนขนุนใน
วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482 ในวันเดียวกันนั้นเอง พระหนู ปิยธโร ได้ทำหนังสือถึง
พระครูกาชาดิ (บุญทอง ธรรมธโร) เจ้าคณะแขวงกล่าวโทษขุนปรางปรางณีว่าไม่ทำตามข้อตกลง
ที่ได้ทำไว้ เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482 ดังระบุว่า

ตามที่ได้โยกย้ายที่พักสงฆ์ จากสำนักสงฆ์ทุ่งจึ่งหนึ่งไปตั้งใหม่ขึ้นที่ในวัดร้างเขามวังได้
มีชาวบ้านแตกแยกกันออกเป็นสองฝ่ายหาเรื่องราวใส่ร้ายป้ายโทษให้ผมมาเรื่อย ๆ ดังท่าน
ได้ทราบอยู่แล้ว เมื่อถึงวันที่ 10 ตุลาคม สกนี้ เจ้าคณะแขวงพร้อมด้วยคณะกรรมการ
อำเภอได้ปรึกษาหารือประนีประนอมได้มีความสามัคคีกันแล้วว่าจะทำงานบำเพ็ญบุญ
กุศลร่วมกันทั้งสองฝ่ายได้ทำสัญญาลงลายมือกันไว้ต่อหน้าเจ้าพนักงานทั้งสองฝ่ายทั้งฝ่าย
พุทธจักร และอาณาจักร เป็นเอกฉันท์อันเดียวกันว่าผมจะเข้าอยู่ที่สำนักสงฆ์ทุ่งจึ่งหนึ่งตาม

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอกวนขนุน. หนังสือพระหนู ปิยธโร เรียนท่านพระครูเจ้าคณะ
แขวงกวนขนุน ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482.

²เรื่องเดิม.

เดิม เพื่อจะให้บริษัททั้ง 2 ฝ่ายได้ชวณกันบำรุงพระพุทธศาสนาสืบไป ผมมีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะปฏิบัติให้เป็นไปตามสัญญา เพื่อจะรักษาข้อความในใบสัญญาให้ตลอดถึงฝ่ายก่อการ ให้เป็นไปด้วยดีทุกประการ

1. ฝ่ายขุนปรางหาเป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อตกลงกันแล้วที่ผมต้องเข้าอยู่ทุ่งชิงหิ้งตามเดิม เมื่อกลับถึงบ้านอยู่ในราว 2 - 3 วัน ก็ยังเที่ยวมนต์พระภิกษุจากสำนักอื่น ๆ ตั้งใจจะให้มาอยู่ทุ่งชิงหิ้ง ผมมีความสงสัยได้จัดคนให้ไปถามขุนปรางว่า เที่ยวมนต์พระด้วยเหตุใด ขุนปรางได้บอกกับคนนั้นว่า เกลือกผมจะหลอกหลวงไม่ไปอยู่ ขุนปรางได้ไปเที่ยวมนต์พระตามวัดต่าง ๆ เหล่านี้คือ 1. วัดเต่า 2. วัดปรางหมุ่นอก 3. วัดปรางหมุ่นใน 4. วัดเกาะยาง และยังได้ขอจดหมายของเจ้าคณะหมวดให้นิมนต์พระภิกษุเนียมจากวัดควนแพรกหา แต่หาเป็นพระองค์ใดมาไม่เพราะอยู่ในพรรษา

2. เมื่อออกพรรษาแล้ว อยู่ถึงเดือน 12 ขึ้น 7 ค่ำ ผมกับคณะของผมได้เฝ้าอยู่ในสำนักสงฆ์เป็นเวลาหลายวันมาแล้ว ขุนปรางก็ยังหาเอาบัญชีพัสดุของสำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้งมามอบให้กับผมไม่ ข้อนี้ขุนปรางทำให้ผมสงสัยไปหลายอย่างถ้าเป็นเช่นนั้นผมนำกล้วขุนปรางจะใส่ร้ายป้ายโทษผมในเรื่องพัสดุสิ่งของสูญหายก่อนหรือหลังแต่ผมเข้าอยู่จะเห็นเหมือนอย่างที่เคยมาแล้วแต่ก่อน ๆ ข้อนี้ผมสันนิษฐานว่าขุนปรางยังไม่เชื่อผม ยังมีความระแวงอยู่

3. ตามที่ทำสัญญากันไว้ว่า ไม่ให้ใครพาสัตว์พาหนะเข้าไปล่ามหรือปล่อยในที่วัดทุ่งชิงหิ้ง โดยไม่ได้รับอนุญาตต่อเจ้าอาวาสเป็นอันขาด แต่เทียมผมเข้าไปอยู่ เห็นโคปล่อยและล่ามอยู่ในที่นั้นไม่ขาดวัน แม้ผมอยู่เองหรือไม่อยู่วันใดมีพระและเด็กได้บอกว่าโคเคยอยู่ทุกวันจนกระทั่งมาถึงวันนี้ เรื่องนี้แสดงให้เห็นชัดว่าขุนปรางหาได้ปฏิบัติตามในสัญญานั้นไม่ ท่านพระครูจะพิจารณาอย่างไรว่าสัญญานั้นไม่เป็นธรรมวินิจัยละหรือ'

เมื่อพระครูกาชาติ (บุญทอง ธรรมโร) เจ้าคณะแขวงควนขนุนได้รับร้องเรียนจากพระหนู ปิยธโร จึงได้ส่งเรื่องนี้ไปให้อำเภอควนขนุนช่วยในการตรวจสอบความจริง ซึ่งทางอำเภอได้มอบหมายให้กำนันตำบลปรางหมุ่นสืบสวน ผลปรากฏออกมาว่าไม่จริงตามคำของพระหนู ปิยธโร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือพระหนู ปิยธโร รายงานพระครูกาชาติ เจ้าคณะแขวงควนขนุน เรื่อง สำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482.

1. การที่ขุนปรางปราณีไม่ได้มอบบัญชีพัสดุสิ่งของต่าง ๆ ให้กับพระหนู ปิยธโร เพราะเหตุว่าพระหนู ไม่ได้อยู่ประจำที่สำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้ง ได้อาศัยเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น ครั้นเวลากลางวันพระหนู จะกลับไปอยู่ที่วัดร้างเขานมวังตามเดิม ขุนปรางปราณี (จำ อุ่นเสียม) จึงไม่มีเวลาที่จะนำบัญชีพัสดุไปมอบให้กับพระหนู ส่วนกุญแจห้องพัสดุของวัดได้มอบให้พระหนูแล้ว แต่มาเมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 คณะชาวบ้านเขานมวังได้จัดให้มีการทอดกฐินที่วัดร้างนมวัง พระหนู ปิยธโร ก็ยังไปปรินิพพานที่วัดร้าง ดังนั้นจึงถือได้ว่าพระหนู ปิยธโร ยังไม่ไปอยู่ประจำที่วัดทุ่งชิงหิ้งจริง ส่วนที่วัดทุ่งชิงหิ้งเวลานี้ทางกรรมการอำเภอและเจ้าคณะหมวดได้จัดให้พระกลา ไปอยู่รักษาชั่วคราว

2. เรื่องสัตว์เลี้ยงที่พระหนู ปิยธโร ได้เห็นบริเวณวัดและเข้าใจว่าเป็นของขุนปรางปราณี (จำ อุ่นเสียม) นั้นเป็นของบุคคลอื่น ซึ่งได้ขออนุญาตพระกลาไปผูกมัดไว้ เนื่องจากเป็นวันที่มีน้ำท่วม ซึ่งพระกลาก็ได้อนุญาตแล้ว

3. การเลี้ยงดูพระสงฆ์ที่ไปจำพรรษาที่วัดทุ่งชิงหิ้งนั้น คณะของขุนปรางปราณี (จำ อุ่นเสียม) ได้เอาใจใส่ดูแลไม่ได้บกพร่องในเรื่องของการขบฉันแต่อย่างใด¹

ส่วนในเรื่องที่คณะราษฎรผู้ก่อการถูกปรับหรือเสียค่าประกันเป็นเงินคนละ 25 สตางค์นั้น เนื่องจากพวกราษฎรที่สร้างวัดเขานมวัง (ร้าง) ขัดคำสั่งไม่มีการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างออกจากวัดเขานมวัง (ร้าง) ตามคำสั่งของอำเภอและตามทางปฏิบัติ เมื่อผู้ใดถูกสอบสวนมีความผิดในคดีอาญาจะต้องประกันตัว และผู้ประกันจะต้องปิดอากรแสตมป์แทนค่าแบบพิมพ์ และถ้าผู้ประกันเขียนหนังสือสัญญาประกันเองไม่ได้ก็ต้องเสียค่าเขียนให้เสมือนอีกส่วนหนึ่งด้วย²

ความขัดแย้งในเรื่องการสร้างวัดเขานมวังหรือวัดเขานมวัง (ร้าง) นี้ แม้ว่าทางอำเภอและคณะสงฆ์อำเภอจะได้ตัดสินใจไปแล้วว่า ให้รื้อถอนสิ่งก่อสร้างและไม่อนุญาตให้ตั้งวัดซึ่งทั้ง 2 ฝ่ายได้ตกลงและยอมรับไปแล้วก็ตาม แต่ดูเหมือนว่าในความเป็นจริงในทางปฏิบัติชาวบ้านหรือคณะราษฎรผู้ก่อการจะยังไม่ยอมรับ คณะราษฎรดังกล่าวยังคงดำเนินการก่อสร้างวัดเขานมวังต่อไป ส่วนวัดทุ่งชิงหิ้งแม้ว่าพระหนู ปิยธโร จะกลับไปอยู่แล้วก็ตามแต่ก็ไม่ได้อยู่อย่างถาวรยังไป ๆ กลับ ๆ ระหว่างวัดทั้ง 2 ซึ่งยังเป็นการทำให้เกิดความระแวงขึ้นทั้ง 2 ฝ่าย ในเรื่องของความจริงใจในการแก้ปัญหาดังกล่าว เพราะอย่างไรเสียฝ่ายคณะราษฎรผู้ก่อการก็ถือว่าเป็นการเสียหน้าที่ทาง

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือกำนันตำบลปรางหมู่ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง สอบสวนมอบพัสดุวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุนถึงเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุน เรื่อง สอบสวนที่วัดและมอบหมายพัสดุของวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

อำเภอและคณะสงฆ์ไม่อนุญาตให้ย้ายและสร้างวัดที่เขามวังหรือเขาพนมวังก็ได้ จึงได้พยายามค้นคว้าวิธีการและแนวทางที่จะสร้างวัดเขามวังให้ได้ แม้จะขัดแย้งคำสั่งและขัดระเบียบราชการ แต่ทางราชการก็ไม่สามารถจัดการเรื่องนี้ให้เด็ดขาดลงไปได้ ต้องใช้วิธีประนีประนอมยืดเยื้อมาเป็นเวลานาน แม้ว่าในช่วงหลังพระหนู ปิยโร จะยอมอ่อนลงบ้าง และพยายามไปพูดทำความเข้าใจหรือประสานความร่วมมือกับขุนนราทรสุกิจ นายอำเภอควนขนุน เพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านทุ่งชิงหิ้ง และได้ขอความอารักขาจากทางอำเภอ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือของพระหนู ปิยโร ที่มีไปถึงนายอำเภอควนขนุนโดยระบุไว้ว่า

ตามที่อาตมาภาพได้มาเยี่ยมท่าน ได้พบปะสนทนาระหว่างส่วนตัวถึงในเรื่องความสงบเมื่อท่านพูดไปตามทางเป็นธรรมแล้วทุกประการ อาตมาภาพเมื่อได้ฟังคำพูดของท่านแล้วตั้งแต่นั้นมาเมื่อกลับมาถึงวัดแล้ว มีความพอใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านช่วยระงับเรื่องนี้ตรงกับคำที่อาตมาภาพรายงานเขามา เพื่อขอความอารักขา และขอความยุติธรรมต่อรัฐบาล ต่อไปนี้ท่านจะมีความกรุณาโปรดอย่างไรให้พระสงฆ์และราษฎรได้อยู่เย็นเป็นสุขให้ต้องตามความปรารถนาของทางราชการและทางพระพุทธศาสนาด้วย¹

นอกจากนี้ทางอำเภอยังได้กำชับไปยังกำนันตำบลปรางหมู่ (นายคล้าย รอดชู) ให้ช่วยแนะนำราษฎรและให้การอารักขาอย่าให้แตกความสามัคคีในหมู่คณะ และให้เกิดความสงบเรียบร้อยในหมู่ชนส่วนใหญ่² ด้วยเหตุนี้จึงดูเหมือนว่าราษฎรที่ขัดแย้งกันอยู่ทั้ง 2 ฝ่ายจะปรองดองสามัคคีกันยิ่งขึ้น โดยเฉพาะตัวพระหนู ปิยโร จะให้ความไว้วางใจทางอำเภอควนขนุนมากขึ้นกว่าเดิมว่าสามารถให้ความยุติธรรมแก่ตนเองได้ ดังที่พระหนู ปิยโร ได้ระบุไว้ในหนังสือถึงนายอำเภอควนขนุน ตอนหนึ่งระบุไว้ว่า

ในเรื่องทางบ้านเมืองให้อารักขาแก่พระสงฆ์และราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขนั้น เห็นว่าเป็นบุญอันอย่างยิ่ง แต่มีข้อข้องใจอยู่ว่า ที่ได้มาพบปะสนทนาในเรื่องส่วนตัว ถึงเรื่องความสงบกับท่านแล้วได้พูดเป็นธรรม และทำให้อาตมาพอใจเป็นอย่างยิ่ง ตลอดถึงคณะบริษัท

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือพระหนู ปิยโร เจริญพรท่านขุน (นายอำเภอควนขนุน) เรื่อง เยี่ยมเยียน ลงวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2482. (พ.ศ. 2483)

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือนายอำเภอควนขนุนถึงกำนันตำบลปรางหมู่ เรื่อง การย้ายวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2482. (พ.ศ. 2483)

ทั้ง 2 ฝ่ายที่แตกแยกกันออกแล้ว คำว่าได้พบปะสนทนากับท่านนั้น คืออาตมาภาพกับท่านขุนนี้เองเป็นระหว่างส่วนตัว อาตมาภาพยังหาได้ไปพบกับท่านพระครูเจ้าคณะแขวงไม่ คือท่านขุนเองจะทำความสุขให้กับพระสงฆ์และบุคคลทั้งสองฝ่าย อาตมาภาพจะไปหาท่านพระครูอย่างไรก็ได้ เมื่อท่านขุนมีความกรุณาอยู่ทุกอย่างแล้ว อาตมาภาพต้องรอฟังและเชื่อฟังคำสั่งสอนของท่านขุนทั้งนั้น เมื่อมีความกรุณาโปรดอย่างไร ก็สุดแล้วแต่ความเมตตาของท่านขุนทั้งนั้น เมื่อเรื่องนี้น่าปลื้มใจมากที่สุด นับตั้งแต่ท่านขุนช่วยกรุณาปริกษามาแล้ว ตั้งแต่นั้นมาคนทั้งสองฝ่ายไม่ได้มีปากเสียงอะไรกันแม้แต่สิ่งเดียว เมื่อท่านขุนมีความเมตตาโปรดให้เรื่องนี้ถึงที่สุดก็คงสงบลงไปไม่ช้าและจะได้อยู่เป็นสุขตลอดไปทั้งพระสงฆ์และราษฎรทั่วไป¹

แต่อย่างไรก็ตามในข้อเท็จจริงแล้วคณะราษฎรผู้ก่อการสร้างวัดเขานมวัง โดยเฉพาะราษฎรในหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 ซึ่งอยู่ใกล้กับวัดเขานมวัง (ร้าง) ยังดำเนินการก่อสร้างวัดต่อไป โดยในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483) คณะราษฎรหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 ได้ร่วมกันลงลายมือชื่อ จำนวน 174 คน มีนายคล้าย ทนสุวรรณ เป็นหัวหน้า เสนอเรื่องขอโยกย้ายวัดทุ่งขิงหนึ่งไปสร้างที่วัดเขานมวัง (ร้าง) ต่อทางอำเภอควนขนุนอีกครั้งหนึ่งหลังจากถูกระงับไปแล้ว ดังได้ระบุไว้ว่า

ด้วยคณะข้าพเจ้าได้พร้อมใจกันสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นที่ทุ่งขิงหนึ่ง 1 แห่ง นับเวลาได้ 7 ปีแล้ว จะหาความเจริญมิได้ ดังแจ้งรายละเอียดอยู่แล้ว ในคำร้องของพวกข้าพเจ้าซึ่งส่งมายังคณะกรรมการอำเภอเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม และฉบับวันที่ 28 สิงหาคม ศกนี้และเวลานี้พวกข้าพเจ้ายังมีนามข้างท้ายนี้ ซึ่งติดแนบมากับรายงานฉบับนี้มีความเห็นพ้องกันว่า วัดร้างเขานมวัง ซึ่งเป็นวัดโบราณ เป็นวัดที่มีพุทธสิมามาก่อนแล้วสมควรจะปฏิสังขรณ์ให้เจริญขึ้น จึงได้นิมนต์พระเจ้าจำพรรษา เพื่อความสะดวกแก่พระสงฆ์และพวกข้าพเจ้าได้ทำบุญให้ทานต่อไป²

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือพระหนุ ปิยธโร เจริญพรท่านขุนนายอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอความยุติธรรม ลงวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคณะราษฎรหมู่ที่ 5 - 6 ดาบปลารงหมู่ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอโยกย้ายวัดทุ่งขิงหนึ่ง ลงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

การร้องเรียนเพื่อขอสร้างวัดเขานมวัง (ร้าง) ครั้งนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่า พระหนู ปิยธโร จะให้การสนับสนุนอยู่ด้วยหรือไม่ การเกิดเหตุการณ์คณะราษฎรร้องเรียนเพื่อสร้างวัดเขานมวัง (ร้าง) อีกครั้งหนึ่งแสดงให้เห็นว่าการแก้ปัญหาของทางอำเภอควนขนุนและคณะสงฆ์อำเภอควนขนุนไม่ได้ผล ราษฎรยังมีความขัดแย้งกันอยู่ และราษฎรผู้ก่อการสร้างวัดใหม่ก็ยังทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดเขานมวัง (ร้าง) อย่างสม่ำเสมอ จนบางครั้งเกิดเหตุทะเลาะวิวาทอย่างรุนแรง ซึ่งเห็นได้จากกรณีตัวอย่างในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2482 (พ.ศ. 2483) คณะผู้ก่อสร้างวัดเขานมวัง (ร้าง) ได้จัดให้มีงานเทศน์มหาชาติขึ้นที่วัดเขานมวัง (ร้าง) ได้เกิดเหตุทะเลาะวิวาทจนถึงกับฆ่ากันตาย 1 ราย และผู้ถูกฆ่าตายก็เป็นฝ่ายราษฎรผู้ก่อการสร้างวัดใหม่ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผู้ก่อสร้างวัดทุ่งชิงหิ้งไม่ประสงค์ให้อีกฝ่ายหนึ่งสร้างวัดขึ้นที่เขานมวัง¹ ในที่สุดทั้งฝ่ายอำเภอควนขนุนและคณะสงฆ์ควนขนุนได้หารือกันแล้ว เพื่อให้ความขัดแย้งของคณะราษฎรทั้ง 2 ฝ่ายได้หมดไปจึงไม่อนุญาตให้มีการสร้างวัดขึ้นใหม่ที่เขานมวังหรือเขาพนมมวังอย่างเด็ดขาด² ส่วนวัดทุ่งชิงหิ้งต่อมาก็กลายเป็นวัดร้างมาหลายปี จน พ.ศ. 2485 ชาวบ้านได้รื้อกุฏิเก่าไม้ไปซ่อมแซมโรงธรรมหรือศาลาการเปรียญภายในวัดเพื่อให้ให้นักเรียนได้ใช้เป็นสถานที่เรียนหนังสือต่อไป³ เหตุการณ์ความขัดแย้งต่าง ๆ จึงได้ยุติตั้งแต่นั้นมา

ต่อมาเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2485 นายเผือก คำช่วย กับนายเชิด ชูคง ชาวบ้านหมู่ที่ 6 ตำบลปรางหมู่ ได้ขอผูกเช่าที่ดินวัดเขานมวัง (ร้าง) โดยให้เหตุผลว่า

ด้วยข้าพเจ้าทั้ง 2 คน มีความประสงค์ที่จะขอผูกเช่าที่ดินวัดนมวัง ซึ่งเป็นวัดร้างแล้ว แต่เห็นว่ามะพร้าวที่จะได้รับผลมีเพียง 8 ต้น ส่วนที่เพ็งปลูก 12 ต้น และมะม่วงเบาประมาณ 25 ต้น แต่มะพร้าวเพ็งปลูกกับมะม่วงนั้น ไม่น่าจะรอดหรือไม่เพราะวัวได้

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุนมีสการเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอยกย้ายวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุนถึงนายกเล้าหัวหน้าและคณะราษฎร หมู่ที่ 5 - 6 ตำบลปรางหมู่ เรื่อง ขอดังวัดเขานมวัง (ร้าง) ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

³สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุนเจริญพรศึกษาธิการอำเภอควนขนุน เรื่อง ครุใหญ่ขอทำลายกุฏิวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2485.

เข้าทำลายบ้างแล้ว ข้าพเจ้าเห็นเช่นนี้ จึงมีความประสงค์ในการที่จะรักษาสິงเหล่านี้ไว้ เพื่อไม่ให้สัตว์เข้าทำลายต่อไป จึงยอมรับผูกหรือรักษาไว้เพื่อเป็นสมบัติของวัดต่อไป¹

เมื่อทางคณะกรรมการอำเภอควนขนุนได้พิจารณาแล้ว จึงอนุญาตให้นายเผือก คำช่วย ผูกเข้าที่ดินวัดเขานมวัง (ร้าง) ได้เป็นเวลา 3 ปี แต่เนื่องจากว่าในช่วงที่คณะราษฎรผู้ก่อการสร้างวัดเขานมวังได้นิมนต์พระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาหลายปีที่ผ่านมา นั้น ชาวบ้านได้ร่วมกับพระสงฆ์พัฒนาวัดเขานมวัง มีการปลูกสร้างอาคารและจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้จำเป็นไว้สำหรับวัดจำนวนหนึ่ง เมื่อทางอำเภอควนขนุนและทางคณะสงฆ์ไม่อนุญาตให้มีการสร้างวัดใหม่ เนื่องจากกลัวจะเกิดความแตกแยกในหมู่ชาวบ้านด้วยกัน ทั้งที่วัดเขานมวัง (ร้าง) มีความพร้อมทั้งอาคารสถานที่และความพร้อมเพรียงของประชาชนมากกว่าวัดทุ่งชิงหิ้ง ดังนั้นเมื่อวัดร้างทางอำเภอควนขนุน จึงได้มอบหมายให้ นายคล้าย รอดชู กำนันตำบลปรางหมู่ ได้สำรวจทำบัญชีสิ่งของต่าง ๆ มีอะไรบ้าง ใครเป็นผู้เก็บรักษา และหากสูญหาย ให้สืบสวนคว้าหายไปอย่างไร เพื่อเป็นหลักฐานไว้สำหรับดำเนินการต่อไป²

กำนันตำบลปรางหมู่ ได้ดำเนินการสำรวจทรัพย์สินของวัดเขานมวัง (ร้าง) เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2485 มีเครื่องมือเครื่องใช้ภายในวัดจำนวนมาก เช่น บาตร โต๊ะ ตะเกียง ถ้วย ชาม เสื่อ ไม้เสา เป็นต้น รายละเอียดของวัสดุปรากฏตามตารางที่ 13

ตารางที่ 13 บัญชีรายชื่อวัสดุของวัดเขานมวัง (ร้าง) ตำบลปรางหมู่ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สำรวจเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2485

ที่	รายชื่อสิ่งของ	จำนวน	หมายเหตุ
1.	ลูกบาตร	4 ใบ	พระพ่วงเป็นผู้เก็บรักษาไว้
2.	เสื่อลาย	6 ผืน	
3.	เสื่อจูด	20 ผืน	
4.	หมอน	26 ลูก	
5.	ตะเกียงลอนดอน	1 ลูก	

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือนายเผือก คำช่วย ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอเช่าที่ดินวัดเขานมวัง (ร้าง) ลงวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2485.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุน ที่ 326/2485 จากนายอำเภอควนขนุน ถึงกำนันตำบลปรางหมู่ เรื่อง ให้จัดการทรัพย์สินของวัดเขานมวัง ลงวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2485.

ที่	รายชื่อสิ่งของ	จำนวน	หมายเหตุ
6.	โต๊ะใส่หนังสือ	1 ลูก	อยู่ที่วัดปรางหมู่ในพระพ่วงนำไปไว้
7.	กระดานฝา	92 แผ่น	
8.	ชามกระเบื้อง	12 ใบ	ส่วนสิ่งของที่ไม่ระบุชื่อผู้เก็บรักษาไว้ นั้น นายผอม ค้างคง หมู่ที่ 6 ตำบล ปรางหมู่ เป็นผู้เก็บรักษาไว้
9.	ถ้วยเหลียมขนาดใหญ่	5 ใบ	
10.	ถ้วยเหลียมขนาดเล็ก	19 ใบ	
11.	ถ้วยดินเผา	17 ใบ	
12.	ถ้วยเขี้ยวขนาดใหญ่	19 ใบ	
13.	ถ้วยดินช้าง	7 ใบ	
14.	ลูกถ้วยใส่ตะแคง	83 ใบ	
15.	โคมกระเบื้อง	2 ใบ	
16.	ขันน้ำลาย	26 ใบ	
17.	ถ้วยต่าง ๆ	25 ใบ	นายเลื่อน คงสีทอง เป็นผู้เก็บรักษาไว้
18.	ไม้เสาน้ำ 6 นิ้ว ยาว 4 หลา	11 เส้า	นายเผือก เก็บรักษา
19.	ปั้นชา	2 ใบ	นายชู บ้านเขาชัยศรี เป็นผู้เก็บรักษา
20.	จานใส่น้ำตาล	3 ใบ	นายชู บ้านเขาชัยศรี เป็นผู้เก็บรักษา
21.	ลูกจอกชา	10 ใบ	นายชู บ้านเขาชัยศรี เป็นผู้เก็บรักษา
22.	เสื่อเพราะ	2 ผืน	นายชุ่ม เป็นผู้รักษา
23.	หมอน	3 ลูก	นายชุ่ม เป็นผู้รักษา
24.	ตะเกียงพายุ	1 ลูก	นายคล้าย มากรอด ผ.ญ. หมู่ที่ 5 เป็นผู้รักษา
25.	ตุ้มใส่น้ำ	1 ลูก	
26.	โคมเคลือบขนาดใหญ่	1 ใบ	นางเขียว ม่าย เป็นผู้รักษา
27.	ถ้วยกระเบื้อง ชามกระเบื้อง ไม่แน่ว่า เท่าไร		พระหวานเก็บเอาไปไว้กับภรรยาเดิม ของท่านที่บ้านหมู่ที่ 8 ตำบลปรางหมู่

ที่มา : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. บัญชีรายชื่อพัสดุของวัดเขานมวัง ดำรงเมื่อ
วันที่ 23 มกราคม 2485.

นอกจากจะมีการเข้าไปจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินของวัดเขานมวังในฐานะวัดร้างบางส่วน ได้แล้ว ทางราชการโดยการนำของนายเปิ่น ยิ่งคำนูน ครูใหญ่โรงเรียนประชาบาลตำบลปรางหมู 2 ได้ขออนุญาตรื้อโรงพระและโรงครัว ซึ่งปล่อยทิ้งร้างให้ปลวกกัดกินพุงไปบางส่วนแล้ว เพื่อนำไม้ไปใช้ซ่อมแซมโรงธรรมหรือศาลาการเปรียญวัดทุ่งชิงหิ้ง แต่การรื้อสิ่งก่อสร้างภายในวัดเขานมวัง (ร้าง) กลัวว่าจะมีปัญหา เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนก็ยินดีให้รื้อแต่บางส่วนไม่ยอมให้รื้อ เพราะไม่พอใจที่ทางราชการไม่ยอมให้สร้างวัดใหม่ ซึ่งเคยขัดแย้งกันมาแล้วเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา ดังที่ระบุว่า

ด้วยวัดเขานมวังได้ร้างเสียนานแล้ว และถึงไม่มีผู้ที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อไป ส่วนจากที่มุงอยู่นั้นได้ถูกลมพายุพัดขาดเสียเกือบหมดแล้ว เพื่อมิให้ปลวกหรือถูกฝนผุเสียเปล่า ๆ ดังเช่นกุฏิวัดทุ่งชิงหิ้ง ที่เคยขออนุญาตทำลายแล้วนั้น จนกว่าทางอำเภอจะอนุญาต ปลวกก็เข้าเป็นเจ้าของ และเมื่อได้รับคำสั่งทางอำเภอแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ทำลายเสียแต่บางส่วนเห็นปลวกกัดกินหักหมดแล้ว ส่วนที่ยังเหลืออยู่นั้นไม่มีใครกล้าขึ้นไปทำลาย เพราะ รอด ตง บี้ ปลวกเข้าไปปกครองอยู่แล้ว และบางคูนปลวกกัดกินขาดแล้วก็มิ ส่วนวัดเขานมวังก็อาจเป็นเช่นเดียวกัน เช่นโรงอุโบสถชั่วคราวก็ถูกปลวกกัดกินหมดแล้ว จึงเหลืออยู่แต่โรงพระและโรงครัวเท่านั้น แต่ก็เคยปรากฏว่าปลวกขึ้นเยี่ยมบ่อย ๆ ทั้งนี้ขอท่านได้โปรดอนุญาตให้ทำลาย เพื่อเอากระดานปูพื้นโรงธรรมวัดทุ่งชิงหิ้งที่ยังค้างอยู่ให้เต็ม

อนึ่งเรื่องนี้ข้าพเจ้าเคยสอบถามชาวบ้านนมวังหลายหนหลายครั้งแล้ว บางคนก็ยอมให้ทำลาย แต่บางคนไม่ยอมให้ทำลายโดยเหตุที่เขาถือว่าปล่อยให้ผู้เสียเปล่าดีกว่าที่จะเอามาปูโรงธรรมวัดทุ่งชิงหิ้ง¹

หลังจากทางอำเภอควนขนุนอนุญาตให้ครูใหญ่ดำเนินกรรื้อถอนโรงพระและโรงครัวภายในวัดเขานมวัง (ร้าง) แต่เมื่อครูใหญ่ไปดำเนินการรื้อถอน ปรากฏว่าถูกขัดขวางจากนายเผือก คำช่วย ซึ่งเป็นผู้ผูกเช่าที่ดินวัดร้าง โดยได้พยายามอ้างเรื่องเก่า ๆ ที่เกี่ยวพันถึงผู้อื่นด้วย ฝ่ายครู

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือโรงเรียนประชาบาลตำบลปรางหมู 2 ที่ 34/2485 จากครูใหญ่โรงเรียนปรางหมู 2 ถึงนายอำเภอควนขนุน เรื่อง ขออนุญาตทำลายโรงวัดเขานมวัง ลงวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2485.

ใหญ่กลัวจะเกิดความขัดแย้งกันมากขึ้นจึงยังมิได้รื้อถอน¹ เมื่อทางอำเภอควนขนุนทราบว่า นายเผือก คำช่วย ขัดขวางการรื้อถอนอาคารบริเวณวัดเขานมวัง (ร้าง) จึงได้ส่งไปทางกำนันตำบลปรางหมู ให้แจ้งแก่นายเผือก คำช่วย การที่ท่านขัดขวางการรื้อถอนครั้งนี้ถือว่าท่านไม่ได้คิดถึงประโยชน์ส่วนรวม และหากยังขัดขวางอีก ทางอำเภอจะได้จัดการตามกฎหมายต่อไป²

ต่อมาในปี พ.ศ. 2488 พระพร้อม สมบุญโน ได้มาเป็นผู้รักษาการวัดทุ่งชิงหิ้ง ได้พยายามจะขอเข้าไปเป็นผู้จัดการผลประโยชน์ในที่วัดเขานมวัง (ร้าง) เพื่อจะได้นำผลประโยชน์มาใช้บำรุงวัดทุ่งชิงหิ้ง และอีกอย่างหนึ่งวัดเขานมวัง (ร้าง) มีอุโบสถและอยู่ใกล้กับวัดทุ่งชิงหิ้ง พระสงฆ์จะได้ไปทำกิจอุโบสถได้สะดวก เพราะวัดอื่น ๆ อยู่ห่างไกลพระสงฆ์ไม่สะดวกในการเดินทาง แต่ในขณะนั้นนายเผือก คำช่วย เป็นผู้เช่าที่ดินเก็บผลประโยชน์ ซึ่งจะสิ้นสุดสัญญาในปี พ.ศ. 2488³ ในเรื่องนี้ทางคณะกรรมการอำเภอควนขนุนมีความเห็นว่า การขอเข้าจัดการผลประโยชน์ในที่วัดเขานมวัง (ร้าง) เพื่อนำมาบำรุงวัดทุ่งชิงหิ้งทางอำเภอไม่ขัดข้อง แต่ถ้าการเข้าจัดการผลประโยชน์เป็นไปเพื่อให้บุคคลอื่นถือเช่าที่วัดนี้ไม่ได้ เพราะการรักษาผลประโยชน์ของวัดร้าง เป็นหน้าที่ของทางฝ่ายบ้านเมือง ถ้าวัดทุ่งชิงหิ้งเข้าไปจัดแล้วให้บุคคลอื่นถือเช่า อาจเป็นทางให้เกิดปากเสียงนำไปสู่ความเสื่อมศรัทธา ส่วนเรื่องที่พระสงฆ์จะเข้าไปทำอุโบสถสังฆกรรมนั้นเป็นเรื่องฝ่ายคณะสงฆ์ หากไม่มีข้อสงสัยในเขตสีมา⁴ ก็สามารถดำเนินการได้ จนในที่สุดนายเผือก คำช่วย ก็ได้ผูกเช่าที่ดินวัดเขานมวัง (ร้าง) ต่อมาอีกหลายปี เรื่องราวต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันมาก็ค่อย ๆ สงบเรียบร้อยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

2. กรณีพิพาทที่ดินวัดและที่ดินวัดร้าง บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีวัดจำนวนมากทั้งที่เป็นวัดมีพระสงฆ์และวัดร้างกระจายอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นชุมชนโบราณและชุมชนเกิดใหม่ จากข้อ

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือโรงเรียนปรางหมู 2 ที่ 37/2485 ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ทำลายวัดเขานมวัง ลงวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2485.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุน ที่ 4725/2485 จากนายอำเภอควนขนุน ถึงกำนันตำบลปรางหมู เรื่อง มีผู้ขัดขวางการรื้อถอนศาสนะวัดเขานมวังร้าง ลงวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2485.

³สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือพระพร้อม สมบุญโน ผู้รักษาการวัดทุ่งชิงหิ้ง ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอเป็นผู้จัดการวัดร้างเขานมวัง ลงวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2488.

⁴สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุน ที่ 88/2488 จากคณะกรรมการอำเภอ นมัสการผู้รักษาการวัดทุ่งชิงหิ้ง เรื่อง ขอเข้าจัดการผลประโยชน์ของวัดเขานมวัง ลงวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2488.

มูลของจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลาพบว่าวัดมีพระสงฆ์และวัดร้างมีที่ดินในครอบครองจำนวนมาก โดยเฉพาะที่ดินวัดร้างส่วนใหญ่จะถูกทิ้งร้างขาดการดูแลรักษาจากทางราชการ ประมาณ พ.ศ. 2482 ทางราชการเริ่มมีการสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนวัดร้างบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงได้พบว่าที่ดินวัดร้างจำนวนมากชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกเป็นที่ทำสวนทำไร่ เนื่องจากหลักฐานขอบเขตของที่ดินไม่แน่นอน เมื่อทางราชการออกไปปักเขตที่ดิน จึงมักจะมีปัญหาขัดแย้งเป็นกรณีพิพาทกับชาวบ้านอยู่เสมอหรือบางครั้งชาวบ้านได้เข้าไปเช่าที่ดินวัดร้างเพื่อทำประโยชน์ แต่ถูกชาวบ้านที่มีที่ดินอยู่ใกล้เคียงรุกล้ำเขตวัดร้างก็มี หรือแม้แต่ขอบเขตที่ดินวัดมีพระสงฆ์บางแห่งก็มีหลักฐานไม่แน่นอน จึงทำให้มีการถ่วงลำที่ดินกันบ้าง จนนำไปสู่การขัดแย้งเป็นกรณีพิพาทในที่ดินกันหลายแห่ง ดังจะยกตัวอย่างเฉพาะกรณีอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ในสมัยนี้ได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ดินวัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่ดินวัดร้างอยู่เสมอ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. กรณีพิพาทที่ดินวัดบ้านสวน ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง วัดบ้านสวนเป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางย่านชุมชน มีบ้านเรือนและที่ทำสวนทำไร่ของชาวบ้านล้อมรอบวัด ในสมัยนั้นเรื่องของอาณาเขตที่ดินมักจะไม่ชัดเจน เมื่อมีการสำรวจเพื่อทำหลักฐานให้แน่นอน จึงมักจะเกิดกรณีพิพาทในเรื่องที่ดินที่ทับซ้อนกันระหว่างวัดกับชาวบ้าน ดังเห็นได้ในปี พ.ศ. 2481 ทางอำเภอควนขนุนและวัดบ้านสวนได้ตรวจสอบเขตที่ดินวัดและที่ธรณีสงฆ์ ผลปรากฏว่ามีพื้นที่ทับซ้อนกับที่ดินชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในเบื้องต้นชาวบ้านจึงมักจะถูกตั้งข้อหาว่าบุกรุกที่วัด ในรายงานการตรวจสอบที่ดินของวัดและกำนันตำบลมะกอกเหนือ ได้ระบุการบุกรุกที่วัดของชาวบ้าน จำนวน 8 ราย ได้แก่ นายกลับ พริกเทพ นายช่วย เกตแก้ว นายบบ กิติโช นายเลื่อน จันทิกแก้ว นายหนูดำ ขุนสัง นายพูน เกลี้ยงแก้ว นางฉิด ขุนสัง และนางนิน ขุนหนู¹ บุคคลทั้ง 8 คน ได้ให้การปฏิเสธว่าไม่ได้บุกรุก แต่เป็นที่ดินที่ตกทอดเป็นมรดกหรือดินที่ซื้อขายมีหลักฐานมาชัดเจน จึงได้ปลูกสร้างบ้านเรือนทำเป็นสวน ปลูกมะพร้าว หนาก และพืชผักอย่างอื่นมาเป็นเวลานานแล้ว ดังที่ นายพูน เกลี้ยงแก้วให้การว่า “ดินแปลงนี้ นายหนูดำ ขุนสัง ได้ให้แก่ข้าฯ ราว 6 ปีมานี้ โดยเป็นดินจองของนายหนูดำฯ เมื่อนายหนูดำฯ ให้แล้ว ข้าฯ ก็ได้เข้าไปปลูกเรือนและปลูกผลอาสินโดยทั่วไป เช่น หนาก ราว 50 ต้น มะพร้าว ราว 10 ต้น กล้วย มะนาว และอื่นๆ อีก โดยทั่วไปมีระดมและไม้ไผ่เป็นเขตแดนทั้ง 4 ด้าน”² ส่วน นายบบ กิติโช ได้ให้การว่า “ดินแปลงนี้บิดามารดาของข้าฯ ได้ปลูกบ้านสร้างเรือนและปลูกอาสินต่างๆ อยู่ในที่ดินแปลงนี้ เมื่อข้าฯ จำความได้ บิดาได้ปลูกผลอาสินอยู่แล้ว เดียวนี้ข้าฯ

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. เอกสารการบุกรุกเข้าถือสิทธิในที่ดินวัดบ้านสวน พ.ศ. 2481 - 2482.

²เรื่องเดิม.

ก็ได้ปลูกเรือน ปลูกอาสน์ต่อมาจนบัดนี้ (พ.ศ. 2481) มีมะพร้าว ราว 4-5 ต้น หมาก ราว 50 ต้น สะตอ 4-5 ต้น และผลอาสน์อื่น ๆ จนทั่วไป โดยรอบมีอาณาเขต มีระดมกันเป็นเขตแดน เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว ข้าฯ ได้ปกครองต่อมาราว 30 ปี แต่ไม่มีใครเคยมาทักท้วงอย่างใดเลย และข้าฯ ก็ไม่ทราบว่าเป็นดินวัดใด”¹ นอกจากนี้ผู้ถูกกล่าวหาที่ตกลงกันไม่ได้ยังได้ทำเรื่องคัดค้านไปยังคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เพื่อแสดงให้เห็นว่าที่ดินเป็นของตน ดังที่ นายกลับ พริกเทพ และนายเลื่อน จันทิกานแก้ว ได้ทำเรื่องคัดค้านไปว่า

1. ด้วยเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2481 นายตุศ ชูเชิด กำนันตำบลมะกอกเหนือ พร้อมด้วยพวกชาวบ้านได้ทำการรังวัดที่ดินนาและที่ดินสวนใกล้กับวัดบ้านสวน ซึ่งข้าพเจ้าได้เพาะปลูกผลอาสน์ต่าง ๆ มาประมาณ 34 ปีมาแล้ว และข้าพเจ้าปกครองกินผลมาจนกระทั่งบัดนี้หาใครเป็นเจ้าของไม่
2. มาเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. นี้ นายตุศ กำนันได้ทำการรังวัดที่ดินของข้าพเจ้า 2 แปลงนี้หาว่าเป็นที่ดินวัดบ้านสวนจะสงวนให้กับวัดบ้านสวน ข้าพเจ้ามีความเดือดร้อนนัก
3. ครั้งก่อนประมาณ 3 ปีมาแล้ว ท่านพระครูสิทธิพรยาภิรัต เจ้าคณะหมวดวัดดอนศาลาพร้อมชาวบ้านในแถบบ้านสวนและตัวข้าพเจ้า ท่านได้เดินเขตและปักหลักเขตวัดไว้เป็นสำคัญแล้วหาได้ทับที่ดินของข้าพเจ้าไม่ และพวกชาวบ้านที่มาอยู่ด้วยกันหาได้ร้องต่อท่านพระครูอย่างใดไม่ จึงท่านได้ปักหลักวางเขตไว้เป็นสำคัญอยู่แล้ว²

ด้วยเหตุของปัญหาความขัดแย้งในเรื่องที่ดินดังกล่าวนี้ ทางวัดและอำเภอจึงต้องตรวจสอบที่ดินที่ตั้งวัดและที่ดินธรณีสงฆ์วัดบ้านสวนเสียใหม่ เพื่อให้ถูกต้องและเป็นธรรมกับชาวบ้านบริเวณรอบ ๆ วัด แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่ดินบางส่วนก็ไม่สามารถที่จะตกลงแน่นอนได้ จึงนำไปสู่เหตุของการฟ้องร้องเป็นปัญหายืดเยื้อต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน

2. กรณีพิพาทที่ดินธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สืบเนื่องจาก นายทองอินทร์ เขียดคำ ชาวบ้านหมู่ที่ 9 ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. เอกสารการบุกรุกเข้าถือสิทธิในที่ดินวัดบ้านสวน พ.ศ. 2481 - 2482.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือนายกลับ พริกเทพ หมู่ที่ 5 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง คำร้องที่ดินนาและดินสวน ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2481.

มีที่ดินอยู่แปลงหนึ่งในหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ซึ่งเป็นที่ดินที่ได้ครอบครองทำนามา 18 ปีแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2482 เจ้าพนักงานได้ออกรั้ววัดที่ดินแปลงนี้ แต่ไม่ได้รั้ววัดดินทั้งหมดให้กับนายทองอินทร์ เอียดคำ โดยเจ้าพนักงานได้อ้างว่าที่ดินบางส่วนเป็นที่ธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียง นายทองอินทร์ เอียดคำ จึงได้ร้องเรียนไปอำเภอ เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2482 เพื่อให้ตรวจสอบความถูกต้องในเรื่องนี้ ดังได้ระบุไว้ว่า

ด้วยข้าพเจ้ามีที่ดินนา 1 แปลงอยู่ในหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ข้าพเจ้าปกครองมาแล้วเป็นเวลา 18 ปี ครั้นมาเมื่อเร็ว ๆ นี้ เจ้าพนักงานรั้ววัดที่ดินออกรั้ววัดที่ดิน เจ้าพนักงานหาได้จรั้ววัดที่ดินทั้งหมดให้ข้าพเจ้าไม่ โดยเจ้าพนักงานถือว่าเป็นดินธรณีสงฆ์ ที่ดินรายนี้ข้าพเจ้าขอให้ทางคณะกรรมการอำเภอสืบสวนพยานหลักฐานว่าเป็นธรณีสงฆ์หรือไม่ เมื่อไม่ใช่เป็นดินธรณีสงฆ์แล้วข้าพเจ้าขอให้เจ้าพนักงานรับจดที่ดินให้ ทั้งที่ดินรายนี้ข้าพเจ้าได้รับมรดกจากนายสง ปริษานนท์ ผู้ได้มาพร้อมทั้งมอบเหยียนยาให้ไว้เป็นหลักฐาน ทั้งไม่เคยว่าเป็นดินธรณีสงฆ์ และปราศจากหลักฐานใด ๆ ที่จะพิจารณาได้ว่า เป็นดินธรณีสงฆ์¹

หลังจากมีการตรวจสอบพยานทุกฝ่ายแล้ว ผลปรากฏว่าที่ดินของวัดประดู่เรียงทางด้านทิศเหนือจดเพียงเขตที่นาของนายทองอินทร์ เอียดคำ แต่กำนันรายงานว่าเดิมเป็นที่เปรว (ป่าช้า) ของวัด ซึ่งเดิมเป็นป่าละเมาะ พระจันทร์ วัดประดู่เรียง ได้จับจองเป็นที่เสาศพไม่มีใครถวายทำตามพลการไม่มีการตกลงกับทางราชการแต่อย่างใด และไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นที่วัด ที่ดินผืนนี้เดิมนายทองอินทร์ เอียดคำ เคยเป็นความกับนายไข้อย่างหนึ่งแล้ว จนเรื่องถึงอำเภอจึงได้มอบหมายให้นายพิศม์ สมุห์บัญชีอำเภอควนขนุนได้ออกไปแก้ปัญหา โดยแบ่งปันที่ดินเป็น 2 ส่วน เรื่องจึงเลิกกันไป²

เมื่อพิจารณาตามเหตุผลแม้ว่าที่ดินนี้จะเคยเป็นเปรวก็น่าจะมีอะไรเป็นหลักฐานว่าเป็นที่ขึ้นกับวัด เพราะถ้าเป็นที่ขึ้นกับวัดสมุห์บัญชีซึ่งเวลานั้นทำหน้าที่แทนวัดคงไม่จัดการแบ่งปันให้เอกชน ทั้งเจ้าอาวาสวัดประดู่เรียงก็ไม่รับรองว่าที่ดินรายนี้ขึ้นกับวัด ดังนั้นจึงฟังไม่ขึ้นว่าเป็นที่

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือ นายทองอินทร์ เอียดคำ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอให้พนักงานรับจรั้ววัดที่ดินนาให้เป็นกรรมสิทธิ์ ลงวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคำชี้แจงของเจ้าหน้าที่เรื่องที่ดินขึ้นวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2483.

ของวัด เมื่อนายทองอินทร์ เอียดคำ ได้เข้าทำประโยชน์ปกครองอยู่แล้ว ก็ให้นายทองอินทร์ คงถือกรรมสิทธิ์ปกครองต่อไปตามเดิม¹

แต่อย่างไรก็ตามปัญหาการบุกรุกที่ดินธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียงก็ยังมีปัญหาในที่ดินแปลงอื่นๆ อีก ดังเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2483 นายทิม สุพรรณิ ชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน ได้ยื่นเรื่องขอเช่าที่ดินธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียงเพื่อใช้ทำนา หลังจากได้รับอนุญาตแล้วนายทิม สุพรรณิ ได้เริ่มทำนาในที่ดินที่เช่ากับวัด ปรากฏว่า นายผ่อง สุกใส ชาวบ้านพนางตุง ซึ่งเป็นบุตรเขยของนายทองอินทร์ เอียดคำ ได้บุกรุกเข้ามาไถนาในที่ดินดังกล่าวโดยอ้างว่าตนเองถือกรรมสิทธิ์ จึงทำให้มีปัญหาเป็นกรณีพิพาทกันขึ้น ดังที่ นายทิม สุพรรณิ ได้มีหนังสือรายงานไปอำเภอกวนขนุน เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2483 ระบุไว้ว่า

ด้วยตามที่ทางราชการฝ่ายผู้แทนกองศาสนสมบัติ อำเภอกวนขนุน ได้ให้เช่าที่ดินที่ธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียงแก่ข้าพเจ้าตามหนังสือสัญญาฉบับลงวันที่ 28 มิถุนายน 2483 ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้รับเช่าที่ดินของวัดประดู่เรียง อาณาเขตของการเช่าดังปรากฏแล้วตามสัญญาเช่านั้น ข้าพเจ้าได้ลงมือทำการไถในเนื้อที่ตามสัญญาเช่าเพื่อหว่านข้าว บัดนี้นายผ่อง อยู่ตำบลพนางตุง บุตรเขยนายทองอินทร์ ได้บุกรุกเข้ามาไถนาในเนื้อที่ที่ข้าพเจ้าถือสิทธิตามสัญญาเช่าซึ่งได้ทำไว้ต่อผู้แทนกองศาสนสมบัติ อำเภอกวนขนุน โดยนายผ่องอ้างว่าที่รายนี้นายผ่อง ได้รับซื้อดินแปลงนี้ไว้จากนายรุ่ง บ้านปากคลอง ข้าพเจ้าได้ให้นายซ้อย ณ พัทลุง ผู้จัดการผลประโยชน์ของวัดประดู่เรียง ห้ามปราม แต่นายผ่องก็ยังบุกรุกทำอยู่เรื่อย ข้าพเจ้าผู้รับเช่าในเนื้อที่รายนี้ได้รับความเสียหาย และขาดประโยชน์จากที่รายนี้ไป ขอทางการได้จัดการเรียกตัวนายผ่องมาสอบสวนฐานบุกรุกแย่งกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ธรณีสงฆ์ตามระเบียบ²

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอกวนขนุน. หนังสือแผนกรรมการอำเภอกวนขนุน ที่ 942/2483 จากคณะกรรมการอำเภอกวนขนุน ถึงกำนันตำบลมะกอกเหนือ เรื่องที่ดินขึ้นกับวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2483.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอกวนขนุน. หนังสือนายทิม สุพรรณิ ชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการอำเภอกวนขนุน เรื่อง นายผ่อง บุกรุกเข้าทำการไถนาในเนื้อที่ของผู้รับเช่า ลงวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2483.

ด้วยเหตุนี้ทางอำเภอควนขนุนจึงเรียกตัว นายผ่อง สุกใส มาสอบสวน เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2483¹ ซึ่ง นายผ่อง สุกใส ให้การว่าไม่ได้บุกรุกที่ดินธรณีสงฆ์ แต่เขตธรณีสงฆ์ไม่แน่นอนเพราะไม่มีหลักเขตปักไว้เป็นหลักฐาน และหากตนรุกล้ำจริงก็ยินดีคืนที่ดินให้ ดังระบุไว้ว่า

ตามเจ้าหน้าที่หาว่าข้าฯ บุกรุกแย่งกรรมสิทธิ์ที่ดินธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียงนั้น ข้าฯ หาได้บุกรุกเข้าไปในที่ดินของวัดดังผู้กล่าวหาไม่ ดินของข้าฯ อยู่ต่อเขตกับที่ดินวัดรายนี้ และที่ดินของวัดไม่ได้ปักหลักลงเขตให้แน่นอน ซึ่งอาจจะเป็นเหตุรุกล้ำกันบ้างเป็นธรรมดาที่ดินของข้าฯ อยู่ตอนเหนือแต่ของวัด ข้าฯ ยินดียอมคืนให้เป็นที่ดินธรณีสงฆ์ของวัด เมื่อปรากฏว่า ข้าฯ รุกล้ำ ในเมื่อเจ้าพนักงานออกไปตรวจสอบปักเขตใหม่ ตามแผนที่ซึ่งปรากฏในทะเบียนพัสดุของพระศาสนา²

หลังจากนายผ่อง สุกใส ได้ให้การไว้กับคณะกรรมการอำเภอควนขนุนแล้ว ปรากฏว่าปัญหาการบุกรุกที่ดินธรณีสงฆ์ก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข ดังนั้นในวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2483 นายทิม สุพรรณิ ได้ร้องเรียนเรื่องนี้ไปยังกรรมการจังหวัดพัทลุง เพื่อให้ช่วยแก้ปัญหาเรื่องนี้ เนื่องจากได้ร้องเรียนไปยังคณะกรรมการอำเภอควนขนุนหลายครั้งแต่ยังไม่มีการแก้ปัญหา ดังได้ระบุไว้ว่า

ด้วยข้าพเจ้าได้ทำหนังสือสัญญาเช่า เช่าที่ดินธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียง เพื่อประโยชน์ทำนา ต่ออำเภอควนขนุน เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 83 เมื่อข้าพเจ้าได้ลงมือโค่นสร้างเพื่อทำนา ปรากฏผู้มาคัดค้านและบุกรุกทำลงในที่ข้าพเจ้าเช่า ข้าพเจ้าจึงนำเรื่องเรียนต่อกรรมการอำเภอควนขนุนหลายหนหลายครั้ง แต่ก็เงียบหายไป ข้าพเจ้าก็ต้องชะงักในการที่จะดำเนินการอาชีพในที่รายนี้ ส่วนค่าเช่าในเนื้อที่รายนี้ เป็นเนื้อที่ 4 ไร่ 3 งาน ตารางวา เป็นค่าเช่าปีละ 1 บาท และข้าพเจ้าได้ชำระไปแล้ว 1 บาท

¹หลักฐานเกี่ยวกับวันเดือนปีนี้ขัดแย้งกันเนื่องจาก นายทิม สุพรรณิ ร้องเรียนวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2483 แต่ในคำให้การของนายผ่อง สุกใส ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2483 ที่ถูกเป็นวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ซึ่งตรงกับวันที่อำเภอควนขนุนได้นัดให้ นายผ่อง สุกใส มาให้การ.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคำให้การของ นายผ่อง สุกใส ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2483 (วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2483).

อาศัยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนั้น ข้าพเจ้าขอเรียนมายังทางกรรมการจังหวัด เพื่อให้มีการสอบสวนว่าในที่ดินธรณีสงฆ์รายนี้ จะมีสิทธิแก่วัดเพียงแค่ไหน เมื่อเห็นปรากฏว่าที่ดินรายนี้เป็นส่วนศาสนสมบัติโดยแท้จริงแล้ว ข้าพเจ้าจะได้มีประโยชน์ต่อไป ถ้าไม่เป็นส่วนที่วัดจะพึงมีสิทธิแล้วไซ้ ข้าพเจ้าจะได้ถอนเงินค่าเช่ากลับยกเรื่องราวไปเสีย เพราะข้าพเจ้าเป็นคนขัดสนที่ทำนาเลี้ยงครอบครัวไม่เพียงพอ อุสาหะพยายามหาเงินเสียค่าเช่าดังกล่าวแล้ว¹

เมื่อนายทิม สุพรรณิ ได้เรียนไปกรรมการจังหวัดพัทลุงก็ไม่ปรากฏว่ามีการสอบสวนหรือดำเนินการอย่างใดไปบ้าง เนื่องจากที่ดินธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียงแปลงนี้มีพื้นที่กว้าง 1 เส้น ยาว 4 เส้น 15 วา² แต่เขตที่แน่นอนยังมีปัญหากับชาวบ้านใกล้เคียง จึงทำให้ผู้เช่าที่ดินกับชาวบ้านที่มีที่ดินข้างเคียงมีปัญหากันมาตลอด ทางราชการและวัดก็ไม่ได้ตัดสินใจแน่นอนเด็ดขาดเพื่อเป็นแนวทางให้ผู้เช่าได้ถือปฏิบัติต่อไป ดังเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2492 ก็เกิดปัญหาการบุกรุกที่ดินธรณีสงฆ์ในที่เดิมและโดยบุคคลเดิมอีก เพราะนายผ่อง สุกใส ก็ยังอ้างว่าเป็นที่ของตน ปรากฏรายละเอียดตามรายงานของนายริน ชูมี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ในสมัยนั้น ได้ระบุว่า

เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2492 นายผ่อง สุกใส อยู่หมู่ที่ 9 ตำบลพนางตุง ได้บุกรุกที่ดินสงฆ์ ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ข้าได้ไปว่ากล่าวและบอกเล่าว่าเป็นดินธรณีสงฆ์ นายผ่องได้ตอบว่าเป็นดินของนายทองอินทร์ ซึ่งเป็นบิดาของนายผ่อง อยู่หมู่ที่ 9 ตำบลพนางตุง และข้าได้ห้ามแล้วเขาบอกว่าเขาได้ทำลงแล้วเพราะเป็นสิทธิ

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือ นายทิม สุพรรณิ ชาวบ้านท่าระแนะ หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงกรรมการจังหวัดพัทลุง เรื่อง เช่าธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียง ลงวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2483.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือพระอธิการเล็ก ปุณฺณโก เจ้าอาวาสวัดประดู่เรียง เจริญพรมายัง คณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ที่ธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2483.

ของหลวงตา (นายทองอินทร์ เอียดคำ เป็นพ่อตานายผ่อง สุกใส – ผู้วิจัย) แต่ความจริงที่ดินรายนี้ข้าขอรับรองว่าเป็นที่ดินธรณีสงฆ์จริง¹

นอกจากผู้เช่าที่ธรณีสงฆ์จะกล่าวหาผู้อื่นบุกรุกที่ดินแล้ว ปรากฏว่าชาวบ้านที่ทำนาบริเวณใกล้เคียงได้กล่าวหาผู้เช่าธรณีสงฆ์บุกรุกที่ดินใกล้เคียง ดังกรณี นายอัน จันเมือง ได้กล่าวหา นายทิม สุพรรณิ ว่าบุกรุกที่นาของตน ซึ่ง นายริน ชุมิ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ได้รายงานไปอำเภอควนขนุน เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 ระบุไว้ว่า

ด้วยเมื่อวันที่ 10 เดือนนี้ ได้รับแจ้งความจาก นายอัน จันเมือง ด้วยหาว่า นายทิม สุพรรณิ ได้บุกรุกไถนาและขุดหัวคันนาของนายอัน โดยนายอันหาว่าได้ถือกรรมสิทธิ์มาประมาณ 30 ปีกว่า และได้รับมรดกมาจากนายไข่นุ้ยบิดา แต่ข้าพเจ้าได้ไปสอบถาม นายทิมและห้ามปรามมาสองครั้งแล้ว แต่นายทิมหาว่าเป็นที่ดินธรณีสงฆ์ โดยแก่ได้เช่าถูกต้องตามกฎหมาย²

ปัญหาเรื่องที่ดินธรณีสงฆ์นี้ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า เนื่องจากไม่มีการปักเขตและออกหนังสือรับรองที่ชัดเจน จึงทำให้มีการกล่าวหากันไปมาในการรุกล้ำทับที่กัน ซึ่งทางราชการและวัดที่เป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ก็ไม่ได้แก้ปัญหาอย่างจริงจัง จนนำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องที่ดินเป็นเวลายาวนาน และมีการยื่นเรื่องฟ้องร้องต่อศาล เมื่อ พ.ศ. 2513 ศาลได้ตัดสินให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 ผู้เสียหายได้นำเรื่องนํายื่นฟ้องร้องใหม่อีกโดยอ้างว่า คดีที่ผ่านมามีความคลุมเครือ ซึ่งในที่สุดศาลได้ยกฟ้อง เมื่อ พ.ศ. 2544 ให้ที่ดินดังกล่าวเป็นที่ธรณีสงฆ์และไม่ได้มีการรุกรล้ำที่ดินของผู้เสียหาย เรื่องจึงได้สงบตั้งแต่นั้นมา

การพิพาทเรื่องที่ดินระหว่างชาวบ้านกับวัดและทางราชการนี้ นอกจากจะพบกรณีที่เกี่ยวข้องกับที่ดินตั้งวัดและที่ธรณีสงฆ์แล้ว ยังพบว่ามีปัญหาเรื่องที่ดินวัดร้างอีกจำนวนมากที่เกิดขึ้นในสมัย

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือ นายริน ชุมิ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึง คณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง บุกรุกไถที่ดินสงฆ์ ลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2492.

²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือ นายริน ชุมิ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง บุกรุกที่ดินนายอัน ลงวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2492.

นี้ ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกที่ดินวัดร้างเพื่อทำประโยชน์ส่วนตัว ดังตัวอย่างตารางที่ 14

ตารางที่ 14 รายชื่อวัดร้าง สถานที่ตั้ง และการพิพาทระหว่างราชการกับชาวบ้านในพื้นที่
(เฉพาะในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499

ที่	รายชื่อวัดร้าง	สถานที่ตั้ง		ผู้บุกรุกที่ดิน	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ		
1	วัดโคกทรายผ่อง	ควนขนุน	ควนขนุน	นายไข่หนู	
2	วัดกลาง	ควนขนุน	ควนขนุน	นายเล็ก นายอินทร์ นายเมฆ นายเย็น	
3	วัดกองอิฐ	คอนทราย	ควนขนุน	นายหวด นายพอม	ปัจจุบันตำบล มะกอกเหนือ
4	วัดศักดิ์สิทธิ์	คอนทราย	ควนขนุน	นายพวง	ปัจจุบันตำบล มะกอกเหนือ
5	วัดเสาอิฐ	คอนทราย	ควนขนุน	นายเอียด	
6	วัดปากคลองเก่า	มะกอกเหนือ	ควนขนุน	นายพรม	
7	วัดควนพลี	ชะมวง	ควนขนุน	นายแจ้ง	
8	วัดบางม่วง	มะกอกเหนือ	ควนขนุน	นายขาว	
9	วัดนาขยาคดิน	นาขยาค	ควนขนุน	ชาวบ้าน	
10	วัดหน้าถ้ำเขาพังอิฐ	แพรกหา	ควนขนุน	ชาวบ้าน	
11	วัดบ้านป่าบ	ป่าพะยอม	ควนขนุน	ชาวบ้าน	ปัจจุบันอำเภอ ป่าพะยอม
12	วัดคอนนุด	ควนขนุน	ควนขนุน	ชาวบ้าน	
13	วัดเจดีย์สูง	คอนทราย	ควนขนุน	ชาวบ้าน	
14	วัดเลน	คอนทราย	ควนขนุน	ชาวบ้าน	

ที่มา : ข้อมูลวัดร้างสำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง.

ข้อมูลการบุกรุกที่ดินวัดร้างในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พบว่าการบุกรุกของชาวบ้านเกิดขึ้นเนื่องมาจากพื้นที่วัดร้างในสมัยก่อนเป็นที่รกร้างขาดการดูแลรักษาจากทางราชการ ชาวบ้านที่มีที่ดินติดต่อกับวัดร้าง เมื่อเข้าไปทำไร่ทำนา ก็มักจะรุกล้ำที่ดินวัดร้างเสมอ เพราะไม่มีรั้วหรือหลักแดนที่แน่นอน บางแห่งชาวบ้านได้เข้าไปทำผลประโยชน์ในที่ดินวัดร้างสืบทอดไปสู่บุตรหลาน จนเกิดความหวงแหนคิดว่าเป็นที่ดินของตน ต่อเมื่อทางราชการได้ออกสำรวจเพื่อทำบัญชีขึ้นทะเบียนที่ดินวัดร้าง ซึ่งบางแห่งไม่มีหลักฐานขอบเขตที่ดินแน่นอน มีเพียงแนวคูหรือคันดินเป็นขอบเขต จึงต้องสืบพยานบุคคลคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้จึงมักจะเกิดกรณีพิพาทระหว่างชาวบ้านกับทางราชการอยู่เสมอ แต่สุดท้ายชาวบ้านมักจะเป็นฝ่ายแพ้ เพราะที่ดินวัดร้างแม้จะไม่มีหลักฐานเอกสารยืนยัน แต่คนในหมู่บ้านหรือในชุมชนส่วนใหญ่จะทราบว่าบริเวณใดเป็นที่วัดร้าง ดังกรณีการสืบสวนที่ดินวัดโคกทรายผ่อง (ร้าง) ตำบลควนขนุน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยทางอำเภอควนขนุน ได้เรียกตัว นายเอียด กิมเส้ง อายุ 89 ปี มาให้ปากคำกับคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เกี่ยวกับที่ดินวัดโคกทรายผ่อง (ร้าง) เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2482 ดังคำให้การได้ระบุไว้ว่า

วัดโคกทรายผ่องเป็นวัดโบราณจะสร้างเมื่อใดและใครเป็นผู้จัดสร้าง ข้าฯ ไม่ทราบ และจะรกร้างเสียแต่เมื่อปีใดก็ไม่ทราบเหมือนกัน เมื่อข้าฯ มีอายุ 23 ปี ได้ย้ายภูมิลำเนาจากบ้านโคกคราม อำเภอธวัชบุรี จังหวัดนครราชสีมา มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านโคกโดนดใกล้ๆ บ้านโคกวัด ตำบลชะมวง ตั้งอยู่บ้านโคกโดนด 10 ปีเศษ ข้าฯ เห็นว่าไม่สะดวกแก่การทำมาหากิน จึงได้รื้อบ้านมาอยู่ใหม่ที่บ้านโคกทรายผ่อง และอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ (พ.ศ. 2482 - ผู้วิจัย) เมื่อข้าฯ ได้รื้อมาอยู่บ้านโคกทรายผ่องแล้ว ได้การหักถางป่าปละดิน (ทิสเหนือ - ผู้วิจัย) วัดโคกทรายผ่องทำนา 1 แปลง เนื้อที่นา ข้าฯ ยาวจากตกไปตะวันออก ด้านใต้ (ปละห้วนอน) ของที่นาข้าฯ จดกับระดม (แนวรั้ว) วัดโคกทรายผ่อง เวลานั้นวัดโคกทรายผ่องร้างเป็นป่าอยู่แล้ว มีไม้ต้นใหญ่ๆ ในวัดมีพระพุทธรูปก่อด้วยอิฐถือปูน 1 องค์ องค์ใหญ่เป็นพระประธานในโรงอุโบสถ เวลานั้นเสาโบสถ์ยังงเหลื่ออยู่ 2 เสา อยู่ปละตก ตรงมุมโบสถ์ มุมปละดิน 1 เสา ปละห้วนอน 1 เสา เป็นเสาไม้ดำเสา ต้นผลไม้เห็นมีแต่มะม่วง 10 ต้นเศษ กับมะขาม 1 ต้น โดนด 3-4 ต้น แม้วัดจะรกร้างเป็นป่าอยู่เช่นนั้นก็ดี ยังคงมีแนวเขตวัดเป็นหลักฐานอยู่ชัดเจนทุกด้าน ก็มีเขตดังนี้

ทิสเหนือ จากที่ดินที่ ข้าฯ หักทำนา ซึ่งยังปกครองอยู่กระทั่งทุกวันนี้มีระดมต้นไม้เป็นเขต ระดมต้นไม้ด้านนี้เป็นพืดติดต่อกันตลอดตั้งแต่มุมวัดปละตกไปจนถึงมุมวัดปละออก ทิศใต้ตอนตะวันออกจดที่นาแต่เป็นของใครไม่ปรากฏมีคันนาใหญ่เป็นเขต คันนา

ตอนนี้เป็นทำนองถนนเพราะใหญ่มาก ส่วนตอนปละตกจดที่ป่ามีคูเป็นเขต ตรงแนวคูมีปลวก และมีมะขามขึ้นอยู่บนปลวกนั้น 1 ต้น ยังอยู่จนบัดนี้ ที่ป่าที่ติดต่อกับคูที่ว่านี้ นายไขหนู ได้สับถางปลูกบ้านเรือนเสียประมาณ 10 ปีมาแล้ว ทิศตะวันออก จดที่นา ด้านนี้แบ่งเป็น 2 ตอน คือตอนปละตก จดนามีคูวัดเป็นเขต ส่วนตอนปละออกสุด จดนาเหมือนกัน ไม่มีคูหรือระคม แต่สังเกตได้ว่า เขตวัดสุดเพียงนั้น คือสังเกตเห็นระคมด้านทิศเหนือ และคันนาใหญ่ ด้านทิศใต้ไปสุดเพียงนั้น ถัดจากนั้นเข้ามาเล็กน้อยถึงบ่อน้ำ ถัดบ่อน้ำมาอีกปละตกก็ถึงสระ ทิศตะวันตก จดนานายพรัด มีคูเป็นเขต นานี้เห็นนางเกิดปกครอง และคูด้านนี้บัดนี้ทำเป็นเหมืองน้ำ คูด้านนี้นายไขหนูหักทำลายทำนาเสียหมดแล้ว นายไขหนู ภรรยาชื่อชุม บ้านนาหวาง ได้เข้าหักร้างทำนาในที่ตั้งวัด โลกทรายผ่อง เป็น 3 ตอน คือ ตอนตะวันออก ตะวันตกที่ติดต่อกับนาข้าฯ และตอนทิศใต้ที่ติดกับบ้าน แต่ตอนโคกกว้างยาวเท่าใด ข้าฯ ไม่ทราบ เขตวัดเท่าที่ให้การ ข้าฯ ก็ไม่ทราบว่ากว้างยาวด้านละกี่เส้นกั้ว ที่พูดไปก็พูดไปตามที่เห็นมีหลักฐานอยู่ดังให้การแล้วเท่านั้น ต้นไม้ในวัด บ่อน้ำ สระน้ำถูกนายไขหนู ทำลายหมดแล้ว'

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้การเกี่ยวกับสภาพและการเข้าไปบุกรุกที่ดินวัดกลาง (ร้าง) ตำบลควนขนุน ดังที่ นายชก บัวแก้ว อายุ 75 ปี ให้การไว้กับคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2482 ระบุไว้ว่า

วัดกลาง (ร้าง) ตำบลควนขนุน เป็นวัดโบราณสร้างเมื่อใดและใครสร้าง ข้าฯ ไม่ทราบ แต่คนเฒ่าคนแก่ครั้งข้าฯ ยังเด็กได้บอกเล่าเรื่องลายแทงไว้ ซึ่งข้าฯ จำได้ดังนี้ “วัดกลางวัดนางทองจันทองสองแม่ขัน ตั้งไว้ปางหว้า วัดเข้าสามศอก วัดออกสามวา คดข้าวให้กา กานนั้นจะบอกทอง” ถ้าสันนิษฐานตามลายแทงนี้น่าจะเป็นวัดที่นางทองจันทองเป็นผู้สร้าง เมื่อข้าฯ เป็นเด็กจำความได้ เห็นวัดคร่ำอยู่แล้วเข้าใจว่าร้างมานานปี ในวัดมีสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่อย่างเดียว คือ เจดีย์ 1 องค์ อยู่ก่อนมาปละออก ในบริเวณวัดเป็นป่า เห็นมีต้นไม้ใหญ่ ๆ ทางทิศเหนือเขตวัดจดบ้านนายรุ่ง บิดานายเล็ก มีกอไผ่เป็นเขต กอไผ่ 3 - 4 กอ ทางทิศใต้มีกอไผ่เป็นเขต ต่อจากไม้ไผ่แนวเขตวัดตรงมาที่ดินแยะใหญ่ กอไผ่ที่ว่านี้ยังมีอยู่จนบัดนี้ ทางทิศตะวันออกจดที่ดินนายขุนไชยณรงค์ บิดานายสาบ (ยาว)

¹สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคำให้การเกี่ยวกับที่ดินวัดโลกทรายผ่อง (ร้าง) ของนายเอียด กิมเส้ง ชาวบ้านหมู่ที่ 12 ตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

ต้นประดู่ใหญ่ที่ถูกทำลายเหลือแต่ตออยู่เดี่ยวนี้อยู่ในที่วัด อยู่ใกล้เขตวัดปละออก ถัดจากต้นประดู่นี้ไปทางตะวันออก ประมาณ 3 วา เห็นมีหลักไม้แก่น 2 หลัก เป็นไม้คำเสา 4 เหลี่ยม หน้าเล็กหนาประมาณ 3 นิ้ว หน้าใหญ่กว้าง ประมาณ 1 คืบ ปีกเคียงกันไปดินห้วนอน (เหนือ - ใต้ - ผู้วิจัย) ห่างกันประมาณ 2 ศอก สูงพื้นพื้นดินเพียงแค่สะเอว ข้าฯ เข้าใจว่า หลักทั้ง 2 หลักนี้ เป็นหลักเขตวัด เพราะพื้นดินบริเวณหลักนี้ทั้งซีกตะวันตกและตะวันออกยังเป็นป่า ไม่มีใครไปเกี่ยวข้อง จะไปปักไว้ทำไม เห็นหลักนี้เมื่อเป็นเด็ก เห็นหลัก 2 หลักนี้อยู่ 2 - 3 ปี พอขุนไยฉนรงค์บิดานายสาบ (ยาว) หักร้างป่าแถบนั้นท่านก็ไม่เห็นหลักนั้นอีกต่อไป ใครจะรื้อถอนเสียไม่ทราบ

ทางทิศตะวันตก เขตวัดไปเพียงใด ไม่แก่งงำหมาย แต่หมู่ไม้ใหญ่มีในบริเวณวัด มีอยู่อย่างสุดเพียงแนวระคมวัดด้านตะวันตกเดี่ยวนี ต่อจากนั้นไปเดิมเป็นป่าละเมาะ เพิ่งถูกหักร้างทำนาในภายหลัง ที่ดินแปลงนี้แต่ก่อนๆ ไม่ใครกล้าเข้าเกี่ยวข้อง เพราะเห็นว่าเป็นที่วัด ที่ที่นายเมฆเข้าถือกรรมสิทธิ์ทำนาอยู่ริมเจดีย์ในบัดนี้จะเป็นที่วัดหรือติดอยู่ในเขตวัดหรือไม่ ข้าฯ ไม่แน่ว่าใจเป็นความจริง'

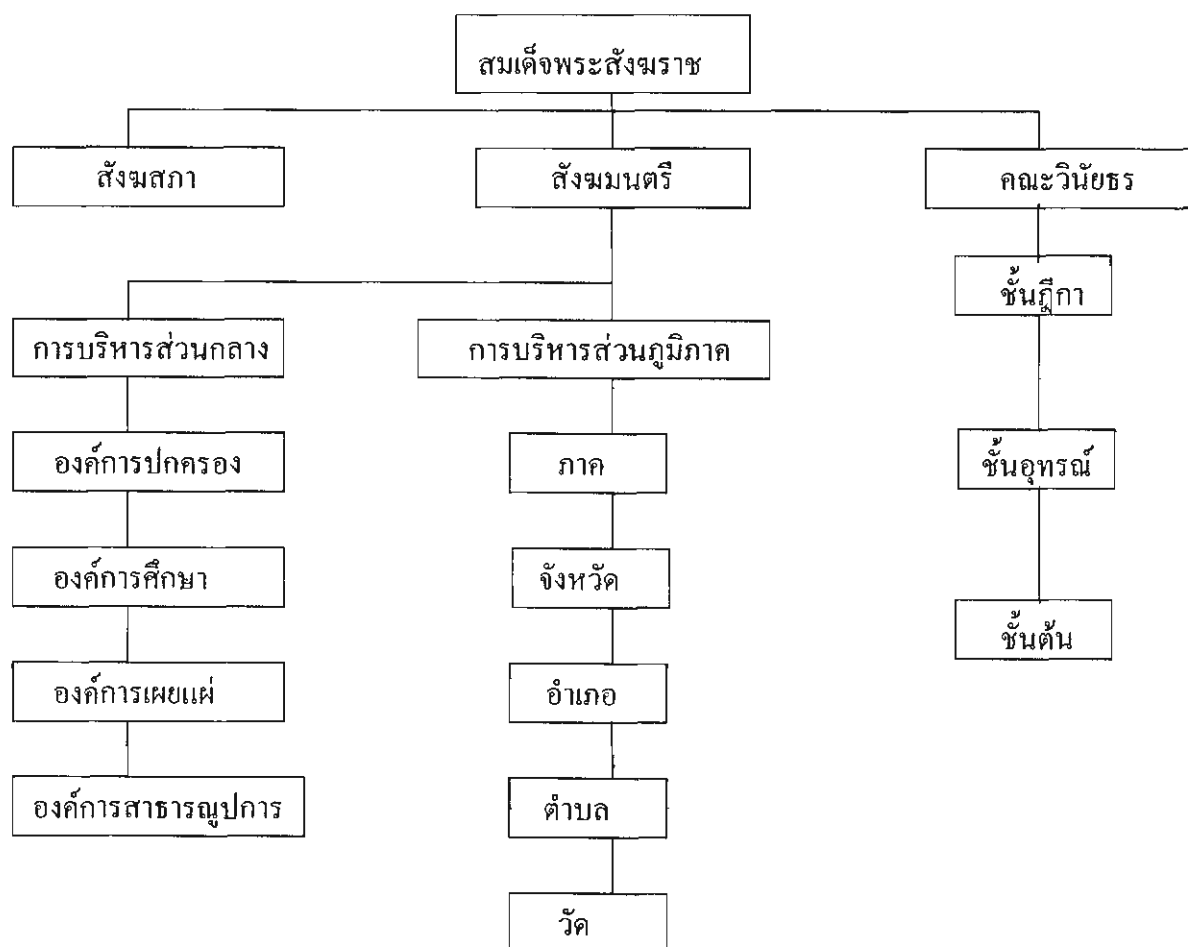
จะเห็นว่าเดิมชาวบ้านจะไม่ค่อยเข้าไปเกี่ยวข้องในพื้นที่ที่รู้ว่าเป็นวัดร้าง เพราะถือว่าเป็นสมบัติของพระศาสนา แต่ต่อมาเมื่อที่ดินมีค่าและมีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ ชาวบ้านจึงเริ่มรุกกล้าที่ดินวัดร้าง และค่อยๆ ทำลายหลักฐาน เช่น ธูปน้ำ หลักเขตวัด ต้นไม้ใหญ่เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ เป็นต้น เมื่อทางราชการเข้ามาสำรวจภายหลังจึงมักเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น แต่ถ้าพื้นที่ใดที่ทางราชการไม่สนใจเท่าที่ควร ชาวบ้านก็จะรุกกล้าเข้าไปจับจองที่ดินวัดร้างเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง ซึ่งจากการสำรวจพบว่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามิที่ดินวัดร้างจำนวนมากไม่ปรากฏในทะเบียนของราชการ ชาวบ้านได้จับจองเป็นกรรมสิทธิ์ แต่เป็นที่รู้กันในชุมชนว่าเป็นที่วัดร้างมาก่อน ซึ่งได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในภายหลังได้

'สำนักงานศึกษาธิการอำเภอควนขนุน. หนังสือคำให้การเกี่ยวกับที่ดินวัดกลาง (ร้าง) ของนายชก บัวแก้ว ชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลควนขนุน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2482.

2.2 การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนี้ ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2483 การปกครองคณะสงฆ์ยังคงยึดตามรูปแบบพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 แต่หลัง พ.ศ. 2484 การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ซึ่งมีการแบ่งโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การบริหารส่วนกลาง แบ่งการบริหารคณะสงฆ์เป็น 4 องค์การ ได้แก่ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ การบริหารส่วนภูมิภาค แบ่งการบริหารคณะสงฆ์ เป็น 5 ระดับ ได้แก่ ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด การบริหารส่วนคณะวินัยธร แบ่งการบริหารคณะสงฆ์ออกเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นฎีกา ชั้นอุทธรณ์ และชั้นต้น ดังแผนภูมิที่ 2

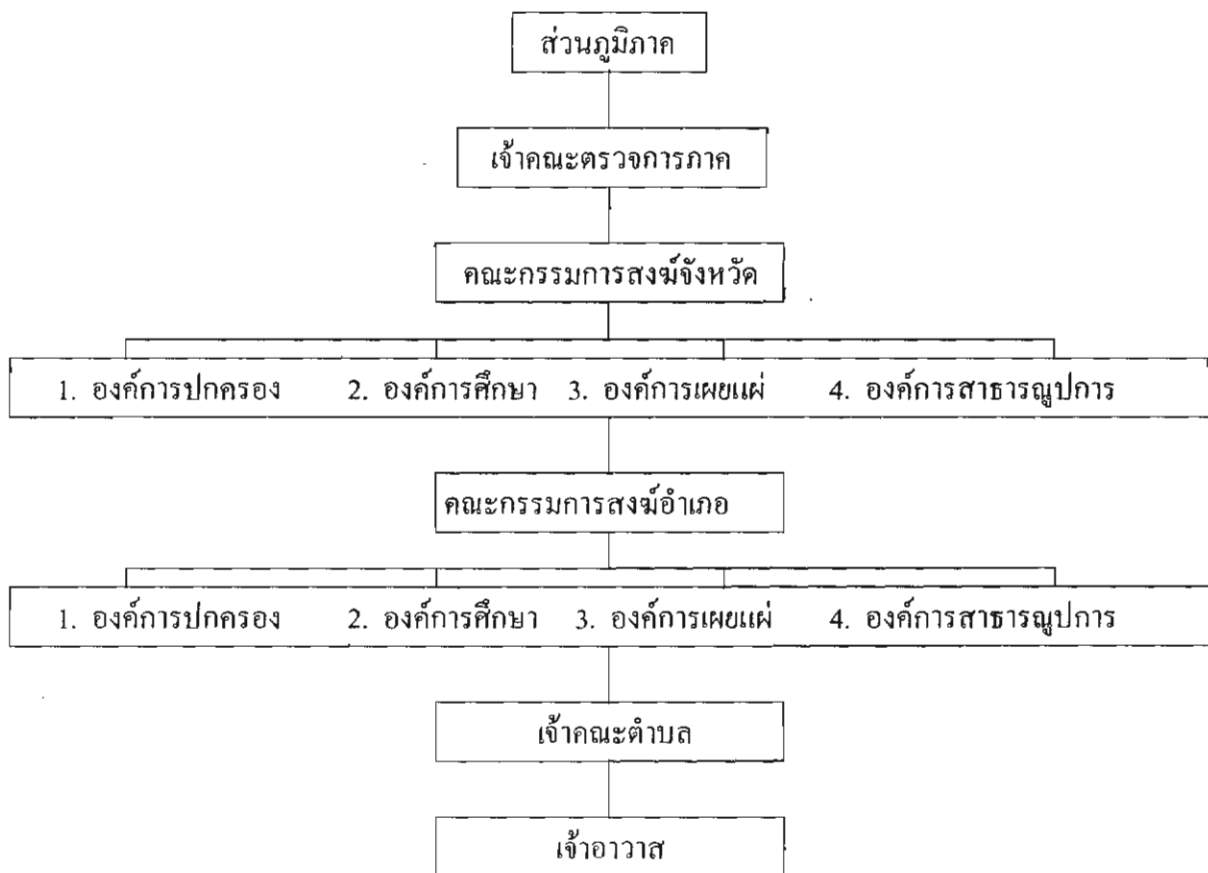
แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

ที่มา : พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2539. หน้า 45.

ส่วนรายละเอียดโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย เจ้าคณะตรวจการภาค คณะกรรมการสงฆ์จังหวัด แบ่งเป็น 4 องค์การ ได้แก่ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ คณะกรรมการสงฆ์อำเภอ แบ่งเป็น 4 องค์การเหมือนกับระดับจังหวัด ได้แก่ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ เจ้าคณะตำบลและเจ้าอาวาส ดังแผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

ที่มา : พระวิสุทฺธิโสภณ. เอกสารประกอบการเรียนการสอนการปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2543.

หน้า 86.

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ดังกล่าวแล้ว ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาหลายประการ ดังนี้

1. การปกครองระดับมณฑลและภาค ในช่วงปี พ.ศ. 2475 - 2483 รูปแบบการปกครองยังเป็นระบบมณฑล มีพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดมโม) วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ยังคงเป็นเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช แต่หลังจากได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคแบ่งออกเป็น 6 ภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคบูรพา ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคอีสาน และภาคพิเศษ¹ มีการเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลเป็นเจ้าคณะตรวจการภาค และในปี พ.ศ. 2486 ได้มีการแต่งตั้งเจ้าคณะตรวจการและผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาค ดังนี้

- พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคกลาง
- พระสมุทคุนากร วัดศรัทธาหาราม จังหวัดธนบุรี เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคกลาง
- พระจุลคณิศร วัดราชบพิธ จังหวัดพระนคร เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคกลาง
- พระอมรเวที วัดพระเชตุพน จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคบูรพา
- พระอมรารักษ์ วัดบรมนิวาส จังหวัดพระนคร เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคบูรพา
- พระมหาขอบ วัดราษฎร์บำรุง จังหวัดชลบุรี เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคบูรพา
- พระศรีสุธรรมมุนี วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคเหนือ
- พระวิมลญาณมุนี วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคเหนือ
- พระญาณดิลก วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพระนคร เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคเหนือ
- พระอมรมุนี วัดราชาธิวาส จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคใต้
- พระญาณโมลี วัดตานีนรสโมสร จังหวัดปัตตานี เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคใต้
- พระธรรมกิติญาณ วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคอีสาน
- พระสุธีวรคุณ วัดจักรวรรดิราชาวาส จังหวัดพระนคร เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคอีสาน

¹กรมการศาสนา. “ประกาศเรื่องแต่งตั้งเจ้าคณะตรวจการ”, ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. 2486. หน้า 725 - 726.

- สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคพิเศษ

- พระสุนทรภู่ วัดบวรนิเวศ จังหวัดธนบุรี เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะตรวจการภาคพิเศษ¹

ในส่วนภาคใต้ นั้น พระอริยมณี วัดราชาธิวาสเป็นเจ้าคณะตรวจการ ต่อมาการปกครองคณะสงฆ์ภาคใต้แบ่งเป็นภาค 7 - 8 - 9 จนถึงปี พ.ศ. 2494 การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาขึ้นกับภาค 9 มีการแยกการปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุตและมหานิกาย จึงมีการแต่งตั้งพระเทพเมธี วัดมหาธาตุ² กรุงเทพฯ เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค 9 ฝ่ายคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2494³ เขตรับผิดชอบประกอบด้วยจังหวัดพัทลุง สงขลา ปัตตานี สตูล ยะลา นราธิวาส และจังหวัดตรัง ส่วนฝ่ายธรรมยุตมีพระศาสนโสภณ (ปลอด อุตตการิ) วัดราชาธิวาส สมัยเป็นที่พระธรรมโกศาจารย์เป็นเจ้าคณะธรรมยุตภาค 7 - 8 - 9 ตั้งแต่ พ.ศ. 2494 - 2503⁴ พระศาสนโสภณเดิมเป็นชาวดำบลบ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส พ.ศ. 2485 และเป็นเจ้าคณะตรวจการภาค 5 พ.ศ. 2486⁵

ตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค มีอำนาจหน้าที่ควบคุม สั่งการ และแนะนำชี้แจงกิจการอันเกี่ยวกับการบริหารคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย สังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ⁶ ตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค 9 ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งสำคัญทางด้านการบริหารคณะสงฆ์ในระดับภาค ที่ต้องคอยดูแลควบคุมเกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์ โดยเฉพาะการเป็นประธานในพิธีรับพระราชทานสัญญาบัตร พัดยศ ของพระคณาธิการในเขตการปกครอง ซึ่งเดิมในสมัยที่พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺตโม) เป็นเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช การประกอบพิธีรับพระราชทานสัญญาบัตร พัดยศ นิยมประกอบพิธีที่พระอุโบสถ วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ทำให้พระคณาธิการที่อยู่ห่างไกลได้รับความยากลำบากไม่สะดวกในการเดินทางเข้าไป

¹กรมการศาสนา, “ประกาศเรื่องแต่งตั้งเจ้าคณะตรวจการ”, ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. 2486. หน้า 725 - 726.

²พระเทพเมธี วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษาและเจ้าคณะตรวจการภาค 9.

³พระเทพเมธี. สังคยาโลวาทคำกลอน. 2499. หน้าคำนำ.

⁴ครูณี บุญภิบาล. “พระศาสนโสภณ (ปลอด อุตตการิ)”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. 2529. หน้า 2392.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 2391.

⁶พระวิสุทธิโสภณ. เอกสารประกอบการเรียนการสอนการปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2543. หน้า 137.

กรุงเทพฯ ดังนั้นเมื่อพระเทพเมธีเป็นเจ้าคณะตรวจการภาค 9 จึงได้เปลี่ยนสถานที่ประกอบพิธีไปใช้ ณ ศาลากลางจังหวัดสงขลา ดังตัวอย่างการประกอบพิธีถวายสัตยาบันตร พัดยศ แด่พระคณาธิการในภาค 9 จำนวน 18 รูป ณ ศาลากลางจังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2499 และการตรวจคณะสงฆ์ภาค 9 ของพระเทพเมธี¹ ระหว่างวันที่ 2 - 10 มิถุนายน พ.ศ. 2499 หลังจากประกอบพิธีถวายสัตยาบันตร พัดยศ แด่พระคณาธิการเสร็จแล้ว วันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2499 ได้ออกเดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา อำเภอจะทิ้งพระ (อำเภอสติงพระ) อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2499 ได้เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง วันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2499 เดินทางไปอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2499 เดินทางกลับกรุงเทพฯ

การตรวจการคณะสงฆ์โดยการเดินทางลงไปยังพื้นที่จริง ทำให้พระสงฆ์ระดับผู้บริหาร คณะสงฆ์ระดับสูง ได้พบเห็นสภาพความเป็นจริงของคณะสงฆ์ในพื้นที่ ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการปรับปรุงและพัฒนากิจการของคณะสงฆ์ได้อย่างถูกต้อง ลักษณะการบริหารอย่างนี้ได้เริ่มใช้อย่างจริงจังมาตั้งแต่สมัยพระรัตนมุนี (แก้ว) ออกมาจัดระเบียบคณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2441 พระรัตนธัชมุนี (ม่วง รตนธโช) จัดการคณะสงฆ์และจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2442 และพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดตโม) ตรวจการคณะสงฆ์ วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2474 - วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2475² แต่หลัง พ.ศ. 2500 มาแล้วการตรวจการคณะสงฆ์อย่างที่ทามาจะไม่ค่อยพบเห็นมากนัก อันเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปและการพัฒนาเทคโนโลยีทางการสื่อสารและการคมนาคมที่ทันสมัยขึ้นนั่นเอง

2. การปกครองระดับจังหวัด ตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด ในช่วงสมัยนี้พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา โดยพระครูการาม (เทพ ฐิติญาโณ) หรือต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูธรรมจักรการาม วัดประดู่หอม ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2470 และพระครูศาสนภารพินิจ (พลับ ฐิติกรเถระ) วัดมัชฌิมาวาส ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดสงขลา ตั้งแต่ พ.ศ. 2472 ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในส่วนของจังหวัดพัทลุงนั้นพระครูธรรมจักรการาม (เทพ ฐิติญาโณ) เป็นเจ้าคณะจังหวัด ทั้ง 2 นิกาย จนกระทั่ง พ.ศ. 2477 ได้ลาออกจากตำแหน่ง พระธรรมวโรดม (เซ่ง

¹พระเทพเมธี. "รายงานการเดินทางไปในงานพิธีถวายสัตยาบันตร พัดยศ แด่พระคณาธิการในภาค 9 และตรวจการคณะสงฆ์", แดลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 44 ภาค 7 ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2499. หน้า 411 - 436.

²หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร1/286 เรื่อง ให้ด้อนรับพระธรรมวโรดมที่มาตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปัตตานีและนครศรีธรรมราช. (18 ธ.ค. - 9 ม.ค. 2474)

อูดโม) มณฑลนครศรีธรรมราช ได้สนับสนุนและแต่งตั้งให้พระมหาหัน ธรรมสโร วัดราชธิวาส พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ชาวจังหวัดพัทลุง เป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ก่อนจะได้เป็นเจ้าคณะจังหวัด พระมหาหัน ธรรมสโร ได้ถูกส่งจากวัดราชธิวาสออกมาช่วยการพระศาสนาจังหวัดพัทลุง ตั้งแต่ ปลายปี พ.ศ. 2472¹ ได้จำพรรษาที่วัดภูผาภิมุข (วัดคูหาต่ำ) ซึ่งขณะนั้นพระธรรมจักษารามุนี (เปลี่ยน ปรีดาศโย) พี่ชายของท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดภูผาภิมุขและเป็นเจ้าคณะแขวงคูหาสวรรค์ จนกระทั่ง พ.ศ. 2476 จึงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดภูผาภิมุข² แทนพระธรรมจักษารามุนีที่ได้ลาออกไปและเป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2477 ต่อมาจึงได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระมุณีสารโสภณ เป็นพระเทพสารสุธี (พ.ศ. 2500) และเป็นพระธรรมเมธาจารย์ (พ.ศ. 2517) ตามลำดับ

ส่วนจังหวัดสงขลา พระครูศาสนภารพินิจ (พลับ ฐิติกรเถระ) วัดมัทธมิมาวาสเป็นเจ้าคณะจังหวัด จน พ.ศ. 2477 จึงได้ลาออกจากตำแหน่งแล้วเดินทางไปจำพรรษาที่วัดธรรมบูชา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช จึงได้แต่งตั้งให้ พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลีโน) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระครูวิสุทธิโมลี เป็นเจ้าอาวาสวัดมัทธมิมาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสงขลา และต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระวิสุทธิโมลี (พ.ศ. 2481) เป็นพระราชวิสุทธิโมลี (พ.ศ. 2499) และเป็นพระเทพวิสุทธิคุณ (พ.ศ. 2504)³

การบริหารการปกครองคณะสงฆ์ของเจ้าคณะจังหวัดทั้ง 2 แบบไม่แยกนิกายภายใต้การปกครองของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตได้ดำเนินมาด้วยความเรียบร้อย จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484 วัตถุประสงค์ประการหนึ่งของพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็เพื่อรวมคณะสงฆ์มหานิกายและคณะสงฆ์ธรรมยุตินิกายเข้าด้วยกันให้แล้วเสร็จ ภายในเวลา 8 ปี นับแต่วันประกาศใช้ ดังที่บัญญัติไว้ในบทเฉพาะกาล มาตรา 60 ว่า

ก่อนที่จะสัณคายนาพระธรรมวินัยให้ครบถ้วน แต่อย่างช้าต้องไม่เกินแปดปีนับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ห้ามมิให้ออกสั่งฆานัตถกติกาสงฆ์ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กฎ

¹พระเทพสารสุธี (หัน ธรรมสโร). “ประวัติหนังสือสุทธิกกรรม”, ใน สุทธิกกรรม. 2506. หน้า คำนำ.

²พิทยา บุญรัตน์. “พระธรรมเมธาจารย์ (หัน กาญจนภาส)”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. 2529. หน้า 2268.

³คณะศิษย์. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลีโน) พระราชศีลสังวร (ช่วง อุดมเวที). 2525. ไม่มีเลขหน้า.

กระทรวงหรือระเบียบใดที่จะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิอันได้นิยมนับถือและปฏิบัติกันมา
เป็นเวลาช้านานแล้ว'

แต่อย่างไรก็ตามการรวมนิกายสงฆ์ทั้ง 2 เข้าด้วยกันไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากมี
ปัญหาข้อขัดแย้งหลายประการ ดังจะเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ. 2490 พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
จำนวน 20 รูป ได้ร่วมกันลงนามคัดค้านการใช้บทเฉพาะกาล มาตรา 60 ของพระราชบัญญัติ
คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484¹ จึงทำให้รัฐบาลของจอมพลป. พิบูลสงคราม ล้มเลิกความพยายาม
ในการรวมนิกายสงฆ์ นอกจากนี้ความแตกแยกระหว่างนิกายทั้ง 2 ปรากฏชัดมากยิ่งขึ้น เมื่อ
พ.ศ. 2492 คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้พยายามรื้อฟื้นตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ซึ่ง
เคยบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อให้มีอำนาจปกครอง
บังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายทั้งหมด และยังได้แยกการปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต
ส่วนภูมิภาคออกไปดำเนินการปกครองตนเอง โดยไม่ยอมขึ้นตรงต่อสายการบังคับบัญชาของเจ้า
คณะฝ่ายมหานิกาย² ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลต้องแยกการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น 2 นิกาย
ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ในส่วนภูมิภาคเฉพาะบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา การปกครอง
คณะสงฆ์ในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา ได้แบ่งเป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ
และเจ้าคณะตำบล ออกเป็น 2 นิกาย ไม่ขึ้นแก่กัน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2494 จังหวัดพัทลุง เจ้า
คณะจังหวัดฝ่ายธรรมยุตยังคงเป็นพระธรรมเมธาจารย์ (ทัน) วัดภูผากิมุข ส่วนคณะสงฆ์ฝ่าย
มหานิกายได้แต่งตั้งพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตฺตโม)³ วัดคูหาสวรรค์ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่
พระวรินทรมุนี เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะจังหวัด ถึง พ.ศ. 2495 จึงแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัด
พัทลุง

ส่วนจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2494 เจ้าคณะจังหวัดฝ่ายธรรมยุติกนิกายยังเป็นพระเทพวิสุทธิ
คุณ (เลี่ยม อสีโน) วัดมัทธมิมาวาส ฝ่ายคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้มีการแต่งตั้งพระราชรัตนโมลี

¹พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2539. หน้า 46

- 47.

²มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. ตำนานหนังสือร้องเรียนและบันทึกคำชี้แจงประกอบหนังสือร้องเรียนเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484. 2518. ไม่มีเลขหน้า.

³พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2539. หน้า 47.

⁴พระมหากระฉ่าง ปริบูรณ์โร. ชีวิตและงานพระเทพปริยัติมุนี (เพียร อุตฺตโม) ป.ธ. 7",
ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21. 2521. หน้า 33.

(เส็ง คิสฺสโร) วัดแหลมทรายเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะจังหวัด จนถึง พ.ศ. 2495 จึงแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดสงขลา¹

เมื่อคณะสงฆ์ทั้ง 2 นิคมแยกการปกครองตามคณะของตน การบริหารคณะสงฆ์ระดับจังหวัดในแต่ละนิคมยังจัดโครงสร้างตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 คือการบริหารในรูปคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด ประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดเป็นประธาน ผู้บริหารคณะสงฆ์ประจำจังหวัดในหน้าที่องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ เป็นกรรมการ ทำหน้าที่บริหารการคณะสงฆ์ในจังหวัด ตามสังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบตามคำสั่งขององค์การต่างๆ และตามคำสั่งหรือคำแนะนำชี้แจงของเจ้าคณะตรวจการภาค²

ในส่วนของจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลาได้มีการจัดการบริหารองค์การทั้ง 4 ดังนี้

องค์การปกครอง มีเจ้าคณะจังหวัดเป็นหัวหน้า มีหน้าที่รับผิดชอบในด้านการปกครอง การตรวจตราดูแลความสงบเรียบร้อยของพระภิกษุสามเณร ในเขตจังหวัดของตนให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย สังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ ระเบียบหรือคำสั่งทางคณะสงฆ์ การจัดทำบัญชีพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด รายงานเจ้าคณะผู้ปกครองตามระเบียบ ลงลายมือชื่อในใบรับรองนักษัตร และลงลายมือชื่อในหนังสือสิทธิรับรองการสอบไล่ นักษัตรและบาลีได้ในสนามหลวง ตลอดจนการให้ความสะดวกแก่พุทธศาสนิกชนได้บำเพ็ญบุญกุศลตามอัธยาศัย นอกจากนี้ถ้างานใด ๆ ก็ตามที่มิใช่พระธรรมวินัยและงานบางอย่างที่มีได้ระบุไว้ว่าเป็นงานขององค์การใด ๆ ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ขององค์การปกครองที่จะต้องดำเนินการ หัวหน้าองค์การนี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้าคณะจังหวัด ได้แก่ พระวีรนาทมนี (เพียร อุตฺตโม) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง (มหานิกาย) พระมนัสสารโสภณ (ทัน ฐมฺมโร) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง (ธรรมยุต) พระราชรัตนโมลี (เส็ง คิสฺสโร) เจ้าคณะจังหวัดสงขลา (มหานิกาย) และพระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อธิโน) เจ้าคณะจังหวัดสงขลา (ธรรมยุต)

องค์การศึกษา มีศึกษาจังหวัดเป็นหัวหน้า มีหน้าที่ตรวจตราและส่งเสริมสำนักศาสนศึกษาหรือสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี ให้ดำรงอยู่ด้วยดีเหมาะสมกับท้องถิ่น

¹คนแหล่งใต้. “พระเครื่องเมืองใต้ตอนพระกริ่งวัดแหลมทราย”, กรุงเทพฯ. 3 (28) : 45 ; ธันวาคม 2540 - มกราคม 2541.

²มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 24.

³จังหวัดพัทลุง. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500 จังหวัดพัทลุง. 2501. หน้า 306 - 307.

และชวนช่วยในการจัดหาครูให้แก่นักเรียนที่ขาดแคลนตามความเหมาะสม ตรวจสอบการเรียนการสอนของครูและนักเรียนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยถูกต้องลักษณะ แก้ไขข้อขัดข้องเกี่ยวกับการศึกษา การจัดทำบัญชีขอเข้าสอบความรู้ขั้นธรรม ธรรมศึกษา และบาลี สนามหลวง รายงานการศึกษาปริยัติธรรมประจำปี จัดทำบัญชีสำรวจครู นักเรียน และโรงเรียนพระปริยัติธรรมประจำปี อนึ่งกิจการใดที่ไม่ได้ระบุไว้ แต่มีลักษณะเกี่ยวกับการศึกษาก็เป็นหน้าที่ของศึกษาจังหวัดจะพึงปฏิบัติด้วย หัวหน้าองค์การนี้มีหลายรูป เช่น พระประสาธน์โสภณ (พริก รกจิต รมโม) วัดกุหาสวรรค์ ศึกษาจังหวัดพัทลุง (มหานิกาย) พระราชศีลสังวร (ช่วง อุตตเวที) วัดมณีมาวาส ศึกษาจังหวัดสงขลา (ธรรมยุต) เป็นต้น

องค์การเผยแผ่ มีเผยแผ่จังหวัดเป็นหัวหน้า มีหน้าที่อบรมภิกษุสามเณรให้มีสมณสัญญา ตลอดจนการปฏิบัติอันดีงามเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธรรมปฏิรูปไม่ให้เกิดขึ้น หรือบำบัดแก้ไขที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปในทางที่ชอบ อนึ่งกิจการใดที่ไม่ได้ระบุไว้ ถ้ามีลักษณะเกี่ยวกับการเผยแผ่ก็ให้ถือว่า เป็นหน้าที่ของเผยแผ่จังหวัดที่ต้องปฏิบัติด้วย หัวหน้าองค์การนี้มีหลายรูป เช่น พระพิศาลธรรมรังษี (สร่ง อธิมโย) วัดกุหาสวรรค์ เผยแผ่จังหวัดพัทลุง (มหานิกาย) พระวิเชียรโมลี (แสง ญาณโสภณ) วัดแจ้ง เผยแผ่จังหวัดสงขลา (มหานิกาย) เป็นต้น

องค์การสาธารณูปการ มีสาธารณูปการจังหวัดเป็นหัวหน้า มีหน้าที่ตรวจตราดูแลวัดให้อยู่ในสภาพเป็นระเบียบเรียบร้อย ให้การช่วยเหลือแนะนำควบคุมแบบแปลนแผนผังวัด และการก่อสร้างถาวรวัตถุของวัดต่าง ๆ ให้ถูกต้องสุจริตลักษณะ ควบคุมดูแลผลประโยชน์ศาสนสมบัติของวัด หัวหน้าองค์การนี้มีหลายรูป เช่น พระภักตกิจโกศล (รุ่ง อรุโน) วัดโคกคีรี สาธารณูปการจังหวัดพัทลุง (มหานิกาย) พระอรรถโมลี (กลั่น ชิตคนฺโธ) วัดโคกสมานคุณ สาธารณูปการจังหวัดสงขลา (มหานิกาย) เป็นต้น

การบริหารงานขององค์การทั้ง 4 ดังกล่าวนี้นี้ มีสำนักงานบริหารงานรวมกัน เรียกว่า สำนักงานคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ภายในวัดที่เจ้าคณะจังหวัดนั้นจำพรรษาอยู่ เช่น วัดกุหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข จังหวัดพัทลุง วัดแหลมทราย วัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา เป็นต้น สำนักงานคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด มีเลขานุการคณะสงฆ์จังหวัดเป็นผู้บริหาร มีหน้าที่ประสานงานระหว่างองค์การทั้ง 4 และมีหน้าที่เก็บหนังสือ ระเบียนการขององค์การนั้น ๆ

นอกจากนี้คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดยังมีหน้าที่ในการส่งเสริมให้เจ้าคณะพระคณาธิการมีความอดสาหะในการสร้างโรงเรียนเพื่อให้กุลบุตรกุลธิดาได้ศึกษาเล่าเรียน การชลประทาน การคมนาคม ฯลฯ เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีการครองชีพที่ดีขึ้น¹

องค์การทั้ง 4 นี้ เจ้าคณะจังหวัดฝ่ายมหานิกายและธรรมยุต จะแต่งตั้งพระเถระผู้ทรงคุณความรู้หรือผู้ที่ผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรมมาแล้วระดับหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพระสงฆ์ในเครือข่ายอุปถัมภ์หรือผู้ใกล้ชิดในกลุ่มของตนไปเป็นหัวหน้าบริหารองค์การ จึงทำให้เกิดระบบอุปถัมภ์ในองค์การคณะสงฆ์อย่างกว้างขวางในระยะต่อมา จึงถือได้ว่าองค์การทั้ง 4 มีบทบาทสำคัญในการบริหารคณะสงฆ์ในจังหวัดให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ค่อยพบความขัดแย้งในองค์การ เนื่องจากพระสงฆ์ที่ร่วมการบริหารเป็นพระสงฆ์ในกลุ่มเดียวกัน มีความคิดไปในแนวทางเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ จึงมักจะไม่ค่อยพบความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ที่แตกต่างไปจากนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลาง ด้วยเหตุนี้การพัฒนาคณะสงฆ์จึงอยู่ในกรอบแคบ ๆ ตามนโยบายของรัฐและคณะสงฆ์ส่วนกลาง

3. การปกครองระดับอำเภอ ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอเป็นตำแหน่งสำคัญ การบริหารคณะสงฆ์อำเภออนุโลมตามเขตอำเภอแห่งราชอาณาจักร อำเภอหนึ่งมีคณะกรรมการสงฆ์อำเภอเป็นผู้บริหารคณะสงฆ์ โดยมีเจ้าคณะอำเภอเป็นประธานและผู้บริหารคณะสงฆ์ทำหน้าที่องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ ในอำเภอนั้น ๆ เป็นกรรมการ คณะกรรมการสงฆ์อำเภอมิบทบาทหน้าที่ทำนองเดียวกับคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด เพียงแต่รับผิดชอบในขอบเขตอำเภอของตนโดยคณะสงฆ์อำเภอบริหารคณะสงฆ์ตามสังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ ตามคำสั่ง คำแนะนำชี้แจงของคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดหรือเจ้าคณะตรวจการภาค² ในช่วงสมัย พ.ศ. 2475 - 2499 บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาประกอบด้วยอำเภอต่าง ๆ จำนวน 16 อำเภอ ได้แก่ จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดสงขลา มีอำเภอเมืองสงขลา อำเภอสติงพระ อำเภอระโนด อำเภอหาดใหญ่ อำเภอรัตนบุรี อำเภอจะนะ อำเภอเทพา อำเภอสะบ้าย้อย อำเภอนาทวี และอำเภอสะเดา จังหวัดพัทลุง มีอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอปากพะยูน อำเภอควนขนุน และอำเภอเขาชัยสน การแต่งตั้งเจ้าคณะอำเภอทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย เจ้าคณะจังหวัดมักจะแต่งตั้งพระสงฆ์ที่ใกล้ชิดหรือพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาทางพระปริยัติธรรมมีความรู้ทางพระธรรมวินัย และเป็นที่เคารพของหมู่คณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป ส่วนการแต่งตั้งพระสงฆ์ผู้

¹จังหวัดพัทลุง. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500 จังหวัดพัทลุง. 2501. หน้า 307.

²มหาวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 24.

บริหารองค์การต่าง ๆ นั้นเจ้าคณะอำเภอมักจะปรึกษากับเจ้าคณะจังหวัดเพื่อเลือกแต่งตั้งพระสงฆ์ที่มีความรู้ความถนัดให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ขององค์การนั้น ๆ บางอำเภอที่ขาดพระสงฆ์ทรงคุณความรู้ก็จะมีการแต่งตั้งพระสงฆ์จากอำเภออื่นเป็นเจ้าคณะอำเภอ หรือบางครั้งเจ้าคณะอำเภอรูปเดียวแต่ได้รับ แต่งตั้งเป็นเจ้าคณะอำเภอหลายอำเภอก็มี โดยเฉพาะคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายซึ่งมีวัดและพระสงฆ์น้อย ในบางอำเภอก็จะมีการแต่งตั้งเจ้าคณะอำเภอรับผิดชอบควบคุมอำเภอหลาย ๆ อำเภอ เช่น การแต่งตั้งพระธรรมจักษการามุนี (เปลี่ยน ปรีตศาสนโย) เจ้าอาวาสวัดประดู่หอม จังหวัดพัทลุง เป็นเจ้าคณะธรรมยุตอำเภอเมืองพัทลุง - อำเภอควนขนุน เมื่อ พ.ศ. 2495 และต่อมา พ.ศ. 2499 ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดพัทลุงอีกตำแหน่งหนึ่ง¹ เป็นต้น การบริหารคณะสงฆ์ส่วนใหญ่จึงอยู่ในรูปของระบบอุปถัมภ์แบบพ่อปกครองลูก หรือแบบปิฎการูปไต่² การแต่งตั้งเจ้าคณะอำเภอต่าง ๆ ในช่วงสมัยนี้จะเห็นได้ว่าแตกต่างไปจากสมัยก่อนเนื่องจากขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของเจ้าคณะจังหวัดและคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดโดยไม่จำเป็นต้องขอความคิดเห็นของเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอจึงถือได้ว่าเป็นตำแหน่งสำคัญที่มีอำนาจหน้าที่คอยดูแลตรวจตราบำรุงกิจการพระพุทธศาสนาภายในเขตของตนให้เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติและพระราชบัญญัติ ในสมัยนี้มีเจ้าคณะอำเภอปกครองบริหารคณะสงฆ์อำเภอต่าง ๆ หลายรูป เช่น พระครูสุวรรณธรรมรังษี วัดควนยาว เจ้าคณะอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช พระครูพุทธศาสนโสภณ (แก้ว สุสฺสฺโตะ) วัดโรงวาส เจ้าคณะอำเภอเมืองสงขลา พระครูพุทธกิจจารักษ์ วัดจะทิ้งพระ เจ้าคณะอำเภอสทิงพระ พระครูบรรหารศาสนกิจ (พลับ ธรรมโชโต) วัดระโนด เจ้าคณะอำเภอรโนด พระมหาหุม ฐานุตโม วัดโลกสมาณคุณ เจ้าคณะอำเภอหาดใหญ่ พระครูวีรโสภณ (ลอย สันธฺวโตะ) วัดเขาน้ำตก เจ้าคณะอำเภอรัตนภูมิ พระครูรัตนโสภณ (แก้ว อุดฺโด) วัดควนมิตร เจ้าคณะอำเภอจะนะ - เทพา - นาหวี (ธรรมยุต) พระครูการุณรังษี (แก้ว ธรรมสโร) วัดบ้านใหม่ เจ้าคณะอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา พระครูบริหารสมณคุณ (บุญชู) วัดวัง เจ้าคณะอำเภอเมืองพัทลุง พระครูถาวรกรณีย์ (ข้า) วัดจินตาวาส เจ้าคณะอำเภอเขาชัยสน พระพุทธิทธิธรรมธาดา (บุญทอง) วัดสุวรรณวิชัย เจ้าคณะอำเภอควนขนุน พระครูธรรมภาณพิศิษฐ วัดปณณาราม เจ้าคณะอำเภอเขาชัยสน (ธรรมยุต) พระครูกาเดิม (อินทร์) วัดโพเค็ด เจ้าคณะอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

¹พระเทพสารสุธี (ทัน ธรรมสโร). “ประวัติท่านเจ้าคุณพระธรรมจักษการามุนี (เปลี่ยน ปรีตศาสนโย) อดีตเจ้าอาวาสวัดประดู่หอม”, ใน สุทธิกรรม, 2506. หน้า ช - ซ.

²พระมหากระจาง ปริบูรณ์. ชีวิตและงานพระเทพ ปริยัติมุนี (เพียร อุดฺโดโม) ป.ธ. 7, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 27.

4. การปกครองระดับตำบล ตำแหน่งเจ้าคณะหมวดหรือเจ้าคณะตำบลเป็นตำแหน่งการบริหารคณะสงฆ์ระดับตำบล ซึ่งจะอนุโลมตามระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของฝ่ายราชอาณาจักร ในตำบลหนึ่ง ๆ มีวัดหลายวัดบริหารคณะสงฆ์โดยเจ้าคณะตำบล แต่หากตำบลใดมีวัดน้อยก็สามารถบริหารปกครองคณะสงฆ์ร่วมกับตำบลใกล้เคียงก็ได้ เจ้าคณะตำบลมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารคณะสงฆ์ภายในเขตตำบลให้เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติและพระราชบัญญัติ เจ้าคณะตำบลส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพมาก ซึ่งเจ้าคณะอำเภอจะเป็นผู้คัดเลือกแต่งตั้ง ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า การแต่งตั้งเจ้าคณะตำบลส่วนหนึ่งจะเป็นพระสงฆ์ที่ใกล้ชิดและเป็นที่ยอมรับไว้วางใจของเจ้าคณะอำเภอ การแต่งตั้งเจ้าคณะตำบลบางรูปอาจดูแลหลายตำบลก็ได้ตามความเหมาะสมขึ้นอยู่กับจำนวนวัดโดยเฉพาะคณะสงฆ์ธรรมยุต ซึ่งมีวัดน้อยบางตำบลไม่มีวัดเลยก็มี การแต่งตั้งเจ้าคณะตำบลรูปหนึ่งจึงปกครองหลายตำบล เนื่องจากในสมัยนี้มีตำบลในเขตบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาจำนวนมาก บางตำบลเล็กบางตำบลใหญ่ การแต่งตั้งเจ้าคณะตำบลจึงมีทั้งเจ้าคณะตำบลที่มีสมณศักดิ์และที่ไม่มีสมณศักดิ์ก็จะมีตำแหน่งเป็นเจ้าอธิการ ส่วนใหญ่ตำบลที่อยู่ห่างไกลและขาดแคลนพระสงฆ์ที่ทรงคุณความรู้ทางปริยัติธรรมก็อาจแต่งตั้งเป็นเจ้าอธิการ บางตำบลเพื่อประโยชน์ของการปกครองคณะสงฆ์ อาจแต่งตั้งรองเจ้าคณะตำบลหรือผู้ช่วยเจ้าคณะตำบลเพิ่มเติมได้ เจ้าคณะหมวดและเจ้าคณะตำบลที่สำคัญในสมัยนี้ เช่น พระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด ปทุมสโร) วัดคอนสาขลา เจ้าคณะหมวดชะมวง (มะกอกเหนือ) พระครูรัตนภิรัต (แก้ว) วัดควนปิ่นตาราม เจ้าคณะหมวดปิ่นเต่า พระครูภาติกา (ปาน) เจ้าคณะตำบลจองถนน พระอุปัชฌาย์ดำ วัดท่าแค เจ้าคณะตำบลท่าแค จังหวัดพัทลุง พระอุปัชฌาย์เอียด จนทสโร วัดเสือเมือง เจ้าคณะหมวดม่วงงาม เจ้าอธิการกง พงษ์สสโร วัดหัวป่า เจ้าคณะหมวดตะเคียน พระครูพิพัฒน์ชลธาร (เอียด สุวรรณ) วัดชลธาราวาส เจ้าคณะตำบลบางกล้า พระอุปัชฌาย์ทอง วัดสามบ่อ เจ้าคณะหมวดวัดสน เจ้าอธิการแก้ว พุทฺธมูณี วัดคิหลวง เจ้าคณะหมวดคิหลวง - ชุมพล พระครูพิพัฒน์บุญเขตต์ เจ้าคณะหมวดนาทวี จังหวัดสงขลา เป็นต้น

5. การปกครองระดับวัด ตำแหน่งเจ้าอาวาสเป็นตำแหน่งการบริหารคณะสงฆ์ภายในวัด วัดหนึ่งมีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง หรือหากจำเป็นเพื่อประโยชน์ต่อการปกครองสงฆ์อาจจะแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสได้อีก 1 รูป เจ้าอาวาสส่วนใหญ่เป็นที่เคารพของพุทธศาสนิกชนทั่วไปในฐานะผู้ดูแลรักษาวัด การให้การเกื้อหนุนสงเคราะห์ชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น การให้การศึกษแก่พระสงฆ์ อบรมสั่งสอนประชาชน การรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น เจ้าอาวาสจึงเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนค่อนข้างมาก ดังเห็นได้จากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้กำหนดหน้าที่และอำนาจของเจ้าอาวาสไว้ในมาตรา 43 และ มาตรา 44 ตามลำดับ ดังนี้

มาตรา 43 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

1. บำรุงรักษาจัดการวัดและสมบัติของวัดให้เป็นไปโดยระเบียบเรียบร้อยตามสังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ
2. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด นั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และ ระเบียบ
3. เป็นธุระในการศึกษาอบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
4. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มาตรา 44 เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

1. ห้ามบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งมีได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่ในวัดนั้น
2. ขับไล่บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสให้ออกจากวัดนั้น
3. กระทำทัณฑกรรมแก่บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่ หรือพำนักอาศัยในวัดนั้น ให้ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ในวัดนั้น ประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย สังฆานัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ หรือระเบียบ¹

6. ตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญมากดังได้กล่าวมาแล้ว เนื่องจากพระอุปัชฌาย์เป็นพระภิกษุผู้ได้รับการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ให้ทำหน้าที่เป็นประธาน ในการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร พระอุปัชฌาย์จึงเปรียบเสมือนครูบาอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือ ของประชาชนหรือชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างกว้างขวาง

ตามบทบัญญัติแห่งสังฆานัติ ระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธศักราช 2487² ได้ระบุเกี่ยวกับตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ไว้พอสรุปได้ว่า

การแต่งตั้งพระคณาธิการตำแหน่งต่ำกว่าเจ้าคณะจังหวัดเป็นพระอุปัชฌาย์ ให้เป็นหน้าที่ ของพระคณาธิการผู้บังคับบัญชาเหนือขึ้นไปเป็นผู้พิจารณาเลือกพระคณาธิการในบังคับบัญชาของ ตน เสนอเจ้าคณะตรวจการพิจารณาแล้วเสนอสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองเพื่อลงนามแต่งตั้งต่อไป แต่ถ้าเป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดขึ้นไป หรือผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส

¹พระวิสุทธิโสภณ. เอกสารประกอบการเรียนการสอน การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2543. หน้า 138 - 139.

²ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ตั๋วบทและคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505. 2506. หน้า 118 - 119.

หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง คณะสงฆ์มนตรีจะเป็นผู้พิจารณา แล้วถวายคำแนะนำแด่สมเด็จพระสังฆราชเพื่อทรงแต่งตั้ง

คุณสมบัติของพระภิกษุที่จะแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ มีดังนี้

1. มีตำแหน่งในทางปกครองชั้นรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสขึ้นไป
2. มีพรรษาพ้น 10
3. ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ

หรืออาพาธเป็นโรคติดต่อ เช่น โรคเรื้อน หรือวัณโรค ในระยะอันตราย

4. มีประวัติความประพฤติดี
5. เป็นที่นับถือของประชาชน ทั้งบรรพชิต ทั้งคฤหัสถ์
6. เป็นเปรียญหรือนักธรรมชั้นเอก เว้นแต่ในบางท้องถิ่นซึ่งเจ้าคณะพิจารณาเห็นสมควรผ่อนผัน

7. สามารถฝึกสอนนิสิตให้เป็นภิกษุสามเณรที่ดีตามพระธรรมวินัย¹

ส่วนหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ตามบทบัญญัติแห่งสังฆานัติ ระเบียบพระอุปัชฌายะ พุทธศักราช 2487 ได้ระบุไว้ว่า

มาตรา 13 พระอุปัชฌายะมีหน้าที่ให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรได้เฉพาะตน จะตั้งหรือขอให้พระภิกษุอื่นซึ่งมิได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌายะทำหน้าที่แทนตนไม่ได้

มาตรา 14 พระอุปัชฌายะต้องสอบสวนกุลบุตรให้ได้คุณลักษณะก่อนจึงรับให้บรรพชาอุปสมบทได้ คุณลักษณะของกุลบุตรนั้น มีดังนี้

1. เป็นคนมีหลักฐาน มีอาชีพชอบธรรมไม่ใช่คนจรจัดไม่มีหลักฐาน
 2. เป็นสุภาพชน มีความประพฤติดี ไม่เป็นนักเลงเที่ยวเตร่เตร่ ไม่มีความเสียหายในทางอื่น เช่น ดื่มสุรา ดินสุรา เป็นต้น
 3. มีความรู้อ่านออกและเขียนหนังสือไทยได้ โดยมีประกาศนียบัตร หรือหนังสือรับรองซึ่งทางราชการออกให้เป็นคู่มือ
 4. เป็นผู้ปราศจากบรรพชาโทษ และมีร่างกายสมบูรณ์อาจบำเพ็ญสมณกิจได้ ไม่เป็นคนชราไร้ความสามารถ หรือทุพพลภาพหรือพิการ
 5. มีสมณบริวารครบถ้วนและถูกต้องตามพระวินัย
 6. เป็นผู้สามารถกล่าวคำขอบรรพชาอุปสมบทได้ด้วยตนเอง และถูกต้องไม่วิบัติ
- มาตรา 15 พระอุปัชฌายะต้องงดเว้นการให้บรรพชาอุปสมบทแก่คนต้องห้ามเหล่านี้

¹ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ตัวบทและคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505. 2506. หน้า 120.

1. คนทำความผิดหลบหนีอาญาแผ่นดิน
2. คนหลบหนีราชการ
3. คนมีคดีค้างในศาล
4. คนเคยถูกตัดสินจำคุกโดยฐานเป็นผู้ร้ายสำคัญ
5. คนถูกห้ามอุปสมบทเด็ดขาดทางพระศาสนา
6. คนมีโรคติดต่อ
7. คนมีอวัยวะพิการจนไม่สามารถปฏิบัติกิจพระศาสนาได้สะดวก

มาตรา 16 พระอุปัชฌายะเมื่อให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรแล้ว ต้องเอาเป็นธุระสั่งสอนสัทธวัตรกิจของตนให้ตั้งอยู่ในการปฏิบัติชอบ และต้องชวนชวนให้ได้รับการศึกษาพระธรรมวินัย

ถ้าสัทธวัตรกิจจะไปอยู่ศึกษาในวัดอื่น พระอุปัชฌายะต้องฝากและมอบธุระแก่เจ้าอาวาสวัดนั้น ให้เป็นผู้ปกครองดูแลสั่งสอนแทนตน ห้ามปล่อยไปเฉย ๆ

มาตรา 17 พระอุปัชฌายะจะให้บรรพชาอุปสมบทในวัดใดต้องได้รับนิมนต์ของเจ้าอาวาสวัดนั้น ห้ามเข้าไปทำในวัดของผู้อื่นโดยมิได้รับนิมนต์ของเจ้าอาวาส¹

นอกจากนี้พระอุปัชฌายะจะให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรได้เฉพาะในเขตที่ระบุไว้ในตราตั้งหรือเขตที่ตนปกครองเท่านั้น คือ เจ้าอาวาสภายในวัดของตน เจ้าคณะตำบลภายในเขตตำบล เจ้าคณะอำเภอภายในเขตอำเภอ เจ้าคณะจังหวัดภายในเขตจังหวัด เจ้าคณะตรวจการภายในเขตภาคของตน และถ้าพระอุปัชฌายะผู้มีตำแหน่งสูงกว่าเจ้าคณะตรวจการไม่มีการกำหนดเขต²

การแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา เดิมมีการแต่งตั้งน้อย เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงคุณความรู้ ได้ศึกษาพระธรรมวินัยตามระบบสมัยใหม่ของคณะสงฆ์ส่วนกลางยังมีน้อย เมื่อมาถึงสมัยนี้การศึกษาพระปริยัติธรรมได้ขยายตัวมากขึ้น พระภิกษุสงฆ์นิยมศึกษาค้นคว้าความรู้ตามสำนักเรียนต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา พระภิกษุที่ผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรมส่วนใหญ่จะได้รับการแต่งตั้งให้อยู่ในระดับผู้บริหาร เช่น เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เป็นต้น ประกอบกับในช่วงนี้จำนวนวัดเพิ่มขึ้น หน่วยการปกครองอำเภอ ตำบล หมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น และประชากรก็เพิ่มมากขึ้นด้วย การบวชเรียนของกุลบุตรก็มีจำนวนที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้คณะสงฆ์มีการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์กระจายไปตามอำเภอและตำบลต่าง ๆ ให้พอกับความต้องการของประชาชน และเขตการปกครองคณะสงฆ์ก็มีความชัดเจนขึ้น

¹ ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ตัวบทและคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505, 2506. หน้า 121 - 123.

² เรื่องเดิม.

กว่าสมัยก่อน สิ่งสำคัญในการปกครองสมัยนี้ที่เกี่ยวกับพระอุปฌาย์โดยตรง ได้แก่ การประกาศใช้ระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง คือ ระเบียบว่าด้วยการห้ามมิให้เลี้ยงสุราเมรัยของมีนเมาในงานบวชนาค เริ่มประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2498 โดยห้ามพระอุปฌาย์ทำการบรรพชาอุปสมบทในงานบวชนาคที่มีการจัดเลี้ยงสุราหรือฆ่าสัตว์ที่มีพระคุณ เช่น วัว ควาย เป็นต้น พระอุปฌาย์รูปใดฝ่าฝืน เจ้าคณะจังหวัดมีสิทธิสั่งพักการเป็นอุปฌาย์ได้เป็นเวลา 1 ปี¹ ระเบียบกติกาสงฆ์นี้ได้ใช้มาจนปัจจุบัน (ดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป)

พระอุปฌาย์ส่วนใหญ่จะมีความใกล้ชิดกับชาวบ้านในท้องถิ่นมาก จึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน พระอุปฌาย์รูปใดเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านหรือเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงทางวัตรปฏิบัติหรือมีชื่อเสียงทางด้านความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านก็จะนิยมนำบุตรหลานไปขอบรรพชาอุปสมบท เช่น พระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด ปทุมสโร) วัดคอนศาลา พระครูรัตนภิรัต (แก้ว) วัดควนปันตาราม พระพุทธิธรรมธาดา (บุญทอง) วัดสุวรรณวิชัย พระครูศรทานุรักษ์ (วรรณ) วัดรัตนาราม พระครูจรรยาภรณ์ (ตุค เกสโร) วัดกุหาสวรรค์ พระธรรมจักรการามณี (เปลี่ยน ปริตาสโย) วัดภูผาภิมุข พระครูวัดตานุกูล (จันทร์ ธรรมสโร) วัดควนฝาละมี จังหวัดพัทลุง พระครูธรรมโฆสิต (คง โกลนุดโต) วัดธรรมโฆสิต พระอุปฌาย์เสน วัดเกษมรัตน์ พระครูวิโรโสภณ (ลอย สิริธวัโส) วัดเขาคมน้ำ พระครูพิทักษ์ท้าววิชัย (บุญเลื่อน จนทสโร) วัดปากจำ พระครูบรรหารศาสนกิจ (พลับ ธรรมโชโต) วัดระโนด พระครูพิศิษฐพรหมคุณ (แก้ว ชินปุดโต) วัดตะพังหม้อ พระครูการณรังษี (แคล้ว ธรรมสโร) วัดบ้านใหม่ พระครูประสาทศีลพรต (นิรุตต์ โสคติโก) วัดจะทิ้งพระ พระอุปฌาย์คง ฆงฆสสโร วัดหัวป่า พระราชรัตนโมลี (แสง ดิสสโร) วัดแหลมทราย จังหวัดสงขลา เป็นต้น

พระอุปฌาย์เมื่อทำการบรรพชาอุปสมบทให้กับกุลบุตร พระนวกะที่บวชใหม่ก็ต้องคอยปรนนิบัติ บำรุงพระอุปฌาย์อยู่ระยะหนึ่ง ประมาณ 1 - 5 ปี ส่วนพระอุปฌาย์ก็จะให้การศึกษาอบรมชี้แนะแนวทางในการดำรงสมณเพศและการศึกษาพุทธศาสนา เมื่อได้ปรนนิบัติและศึกษาพุทธศาสนาระยะหนึ่งแล้ว พระอุปฌาย์ก็จะอนุญาตให้ลาสิกขาหรืออนุญาตให้ไปจำพรรษาวัดอื่น ๆ หากอุปฌาย์รูปใดไม่สามารถให้การศึกษอบรมศิษย์ที่บวชได้ก็จะมอบพระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ให้เจ้าอาวาสรูปอื่น ๆ ดูแลแทนตนก็ได้ ด้วยเหตุนี้จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระอุปฌาย์กับผู้บรรพชาอุปสมบทจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ศิษย์จะให้ความเคารพเชื่อฟังพระอุปฌาย์เป็นอย่างสูง อันเป็นการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่บุคคลนั้นไม่ว่าจะอยู่

¹พระมหากระง่าง ปริบุญโร. ชีวิตและงานพระเทพ ปริยัติมุนี (เพียร อุดตโม) ป.ช. 7", ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 21.

ในเทศบรรพชิตหรือลาสิกขาออกไปดำรงเพศฤหัสถ์ ก็ย่อมเป็นการสร้างเสริมสังคมอันดีงามทั้งสิ้น

7. การวางระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2498 สาเหตุของการวางระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง เกิดขึ้นจากการที่ประชาชนหรือชาวบ้านบริเวณจังหวัดพัทลุงหรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยึดติดกับความเชื่อและประเพณีการจัดงานบรรพชาอุปสมบทที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน เดิมการจัดงานบวชนาคหรืออุปสมบทจะจัดเลี้ยงอาหารสำหรับผู้ร่วมงาน บางครั้งมีการฆ่าสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นต้น บางครั้งมีการเลี้ยงสุราของมีนเมาหรือมีการพนัน แอบแฝง สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอบายมุขที่ไม่ควรเกิดขึ้นในงานอุปสมบท ดังที่ พระครูโกวิธวราภรณ์หรือพระมหากระเจ้า ประญาณ เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวถึงเหตุผลของการวางระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงไว้ว่า

ก่อนแต่ระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงฉบับนี้จะประกาศใช้ งานบวชนาคที่จังหวัดพัทลุง จะมีการเลี้ยงสุราเมรัย ฆ่าวัวฆ่าควายเลี้ยงแขกหรือกันเป็นการใหญ่ เจ้าภาพที่เป็นนักเลงหัวไม้บางงานสั่งให้ลูกน้องหรือพรรคพวกขโมยวัวควายจากที่อื่นมาฆ่าแกงในงาน ถึงกับเจ้าของตามมาจับได้คาหนังคาเขาจนเกิดเรื่องราวใหญ่โตก็เคยมี ส่วนรายที่เกิดจากดื่มสุราเมรัยก็มีบ่อย ๆ และบางทีก็เกิดเสียหายรุนแรงมาก เพราะความเมาทำให้คนขาดยับยั้งชั่งใจ เกิดการทะเลาะเบาะแว้งและบางทีงานบวชกลายเป็นงานทำศพไปก็มี และบางทีก็ได้ก่อความรำคาญต่าง ๆ นานา ในขณะที่พระกำลังประกอบพิธีบวชในอุโบสถ และยังร้ายไปกว่านั้นพ่อของเจ้านาคบางคนดื่มสุราจนเมาเพียบบ ตอนเข้ามอบถวายเจ้านาคให้พระอุปัชฌาย์ตามธรรมเนียมของภาคใต้ (บางถิ่น) มีการทรงตัวให้อยู่ตามปกติธรรมดาไม่ได้ เพราะเมานัก ถึงกับหัวคว่ำไปชนปากพระอุปัชฌาย์ถึงกับฟืนปลอมร่วงก็เคยมี¹

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดพัทลุง โดยการนำของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) สมัยเป็นพระวิธานมุนี เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ได้ประชุมปรึกษาหารือกันเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ในที่สุดคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดพัทลุง ได้ลงมติให้ออกระเบียบกติกาสงฆ์ห้ามการเลี้ยงสุราเมรัยของมีนเมาในงานบวชนาค ระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงมีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งที่ไม่เหมือนกับระเบียบทั่ว ๆ ไป คือเป็นระเบียบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ได้กำหนดระเบียบและดำเนินการเพื่อใช้ระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง ดังนี้

¹พระมหากระเจ้า ประญาณโร. ชีวิตและงานพระเทพปริยัติมุนี (เพียร อุดฺตโม) ป.๕. 7", ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 22.

1. ออกคำสั่งเข้มงวดของคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดไปยังคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ ให้คณะกรรมการสงฆ์อำเภอส่งไปยังเจ้าอาวาสและพระอุปัชฌาย์ แล้วให้เจ้าอาวาสทุกวัดและพระอุปัชฌาย์ทุกรูปนัดประชุมกัน ผู้ใหญ่บ้าน อุบาสก อุบาสิกา เพื่อชี้แจงเหตุผลให้ทุกคนเข้าใจร่วมกัน แล้วให้กำนันผู้ใหญ่บ้านไปชี้แจงเรื่องนี้กับประชาชนในเขตปกครองของตนให้ทราบทั่วถึงกัน

2. เรียกพระอุปัชฌาย์ทุกรูปทั้งจังหวัดมาประชุมเพื่อชี้แจงชักชวนให้เข้าใจร่วมกันในการปฏิบัติตามระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง ณ วัดคูหาสวรรค์

3. ถ้าปรากฏว่าเจ้าภาพงานใดเลี้ยงสุราในงานบวชนาค พระอุปัชฌาย์จะไม่บวชให้ พระอุปัชฌาย์รูปใดฝ่าฝืนบวชให้ถือว่ามีความผิดที่ละเมิดระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง เจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจจะสั่งพักห้ามทำการบวชเป็นเวลา 1 ปี¹

การออกระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงว่าด้วยการห้ามมิให้เลี้ยงสุราเมรัยของมีนเมาในงานบวชนาค และยังห้ามฆ่าสัตว์ที่มีพระคุณ เช่น วัว ควาย เป็นต้น ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติของประชาชนที่กระทำมาเป็นประเพณี แม้จะสิ้นเปลืองเงินทองมากก็ถือว่าได้บุญ จึงนับได้ว่าเป็นการทำลายประเพณีเดิมที่ประชาชนเคยปฏิบัติกันมา ดังนั้นในระยะแรก ๆ มักจะถูกต่อต้านจากประชาชนบางกลุ่มอยู่บ้าง แต่ภายหลังก็ได้รับการยอมรับกันทั่วไป ซึ่งก่อประโยชน์อย่างยิ่งในแง่ของการประหยัด และยังเป็นการช่วยทำให้งานบวชนั้นเป็นไปตามหลักของพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น² ดังที่ พระครูโกวิทราภรณ์ (กระอ่าง ปริบูรณ์) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ท่านผู้อ่านที่ไม่ใช่เป็นชาวพัทลุงหรือที่ยังไม่ทราบสาเหตุที่ได้วางระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงฉบับนี้ขึ้นอาจจะเข้าใจไปว่า คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีพระเทพปริยัติมุนี ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดที่พระวिरนาทมุนีเป็นประธานนั้นใช้อำนาจแบบเผด็จการต่อชาวบ้านหรือเจ้าภาพงานบวชนาคมากเกินไป แต่ถ้าท่านผู้อ่านทราบถึงเหตุผล และประกอบกับท่านเป็นนักเหตุผลไม่นับถือพุทธศาสนาแบบมหายแล้ว ท่านจะไม่คิดว่าเป็นแบบเผด็จการเลย แต่จะกลับเห็นว่าเป็นการถูกต้อง เป็นการกระทำที่ห้าวหาญ ทำลายความยึดถือที่ผิด ๆ แต่เดิม ควรจะเอาเป็นแบบอย่างยิ่ง น่ายกย่อง

¹พระมหากระอ่าง ปริบูรณ์. ชีวิตและงานพระเทพ ปริยัติมุนี (เพียร อุดฺตโม) ป.ธ. 7", ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21. 2521. หน้า 23.

²สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. 2541. หน้า 102.

สรรเสริญ เป็นการดีต่อพระศาสนาโดยตรง และเป็นผลดีต่อเจ้าภาพด้วย คือหลีกเลี่ยงการบำเพ็ญแบบอบน้ำโสโครก หรือบุญแบบน้ำเน่าเสียได้ กลายเป็นงานบุญที่บริสุทธิ์จริง ๆ¹

ระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุงนี้ได้ใช้มาจนปัจจุบัน นอกจากใช้ในจังหวัดพัทลุงแล้ว จังหวัดใกล้เคียงก็มีการนำไปใช้บ้าง เช่น บริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เป็นต้น อย่างไรก็ตามระเบียบนี้ยังไม่แพร่หลายมากนัก เนื่องจากเป็นระเบียบที่ไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์ชัดเจน จึงเป็นเพียงนิยมปฏิบัติในหมู่ศิษย์จากสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ที่กระจายกันอยู่ทั่วภาคใต้

2.3 การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยนี้ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาอย่างกว้างขวาง โดยมีการขยายการศึกษาพระปริยัติธรรมออกไปยังอำเภอและตำบลมากขึ้น พระสงฆ์นิยมศึกษาพระธรรมวินัยมีการตีความพุทธธรรมอย่างมีเหตุผลเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์มากกว่าสมัยที่ผ่านมา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยนี้ศูนย์กลางส่วนใหญ่ยังคงอยู่ที่วัดมณีมาวาส อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา และวัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้ง 2 สำนักนี้ได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้พระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างจริงจังจนมีความเจริญก้าวหน้าตามลำดับ ดังนี้

สำนักเรียนวัดมณีมาวาส อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา หลังจากสำนักเรียนพระปริยัติธรรมวัดมณีมาวาสได้หยุดไประยะหนึ่ง เมื่อประมาณ พ.ศ. 2475 เนื่องจากขาดครูสอนจนกระทั่ง พ.ศ. 2476 พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺดโม) เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสและเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชและญาติ ได้จัดตั้งพระราชศีลสังวร เมื่อยังเป็นพระมหาชวัง อุดฺดเวที ป.ธ. 5 วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ออกไปอยู่วัดมณีมาวาส เพื่อเป็นพระอนุศาสนาจารย์ ทำหน้าที่เทศนาสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน เป็นการเผยแผ่ธรรมะในท้องถิ่นให้กว้างขวางขึ้น พระราชศีลสังวร (ช่วง อุดฺดเวที) จึงได้ฟื้นฟูการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้นอีก มีพระสงฆ์สนใจศึกษาพอสมควร หลังจากนั้นก็มีพระมหากษัตริย์จากวัดราชาธิวาสออกมาอยู่ที่วัดมณีมาวาสได้

¹พระมหากษัตริย์ ปรีชญโร. ชีวิตและงานพระเทพ ปรีชญมณี (เพียร อุดฺดโม) ป.ธ. 7", ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปรีชญมณี 3 มิ.ย. 21. 2521. หน้า 21.

²พระอนุศาสนาจารย์ หมายถึง พระภิกษุผู้อบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่พุทธศาสนิกชน.

เป็นครูช่วยสอนอยู่ระยะหนึ่ง พระมหาวนก็เดินทางกลับเข้าไปวัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ¹ พระราชศีลสังวร (ช่วง อดุลเวที) จึงได้ดำเนินการสอนต่อมาเรื่อย ๆ แม้จะขาดแคลนผู้สอนท่านก็ทำหน้าที่ผู้สอนอย่างอดุสหาะสุดความสามารถ จนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรากฏว่าในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาไม่มีพระภิกษุสามเณรในวัดมัชฌิมาวาสสอบเปรียญธรรมได้เลย แต่ก็เป็นที่แปลกที่พบว่า พระสุค วัดชัยมงคล อำเภอเมืองสงขลา ซึ่งเป็นพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้มาสมัครเรียนพระปริยัติธรรมเป็นการส่วนตัวกับพระราชศีลสังวร ซึ่งเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยเรียนตัวต่อตัวที่กุฏิ กลับสามารถสอบได้เปรียญธรรม 3, 4, 5 ประโยค ได้อย่างต่อเนื่อง ครั้นถึง พ.ศ. 2486 พระครูนิเทศธรรมมาภรณ์ เมื่อยังเป็นพระมหานិพนธ์ ธรรมทินโน ป.ธ. 5 จากวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ ได้ออกมาอยู่ที่วัดมัชฌิมาวาส ได้เปิดสอนปริยัติธรรมประโยค 3 แต่ก็ไม่มีนักเรียนสอบได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2487 พระมหาเย็น จิตฺตมโล ป.ธ. 7 จากวัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ได้ออกมาอยู่วัดมัชฌิมาวาส เพื่อช่วยเหลือการสอนธรรมบทพระปริยัติธรรม 3 ประโยค ส่วนพระครูนิเทศธรรมมาภรณ์ (นิพนธ์ ธรรมทินโน) เปลี่ยนไปสอนบาลีไวยากรณ์ ปรากฏว่าในปีนั้นพระเชษฐ มนฺตาสโย ซึ่งได้เรียนภาษาบาลีมาตั้งแต่พระมหากว้น ฐานยุตโตเป็นอาจารย์สอน ได้เรียนอย่างต่อเนื่องทั้งที่เรียนด้วยตัวเองและเรียนจากอาจารย์สอน จนสามารถสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค ถือได้ว่าเป็นพระเปรียญธรรมรูปแรกของวัดมัชฌิมาวาส² และประจวบกับเวลานั้นวัดพระบาท ตำบลบ้านพรุ อำเภอหาดใหญ่ ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่านว่าเจ้าอาวาสอยู่พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิโน) จึงส่งพระมหาเชษฐไปเป็นเจ้าอาวาสวัดพระบาท และต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอหาดใหญ่ - สะเดา ตามลำดับ และได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูเชษฐธรรมิกคณิ³

ต่อมาในปี พ.ศ. 2488 เป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จังหวัดสงขลาถูกทิ้งระเบิดจากฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างรุนแรง เนื่องจากเป็นที่ตั้งของฐานกำลังพลญี่ปุ่น ทำให้สงขลาได้รับความเสียหายมาก ประชาชนในตัวเมืองต้องพากันอพยพหลบภัยไปอยู่ตามถ้ำต่าง ๆ นอกตัวเมือง แม้แต่พระภิกษุสามเณรที่จำพรรษาอยู่ในตัวเมืองก็ได้รับผลกระทบจากภาวะสงคราม เกิดขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคจนต้องอพยพไปอยู่ตามวัดต่าง ๆ นอกตัวเมืองเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของวัดมัชฌิมาวาสหยุดไประยะหนึ่ง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2488 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ประชาชนและพระภิกษุสามเณรก็พากันอพยพกลับมาอยู่ตามวัดเดิม

¹คณะศิษย์. หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิโน) และพระราชศีลสังวร (ช่วง อดุลเวที). 2525. ไม่มีเลขหน้า.

²เรื่องเดิม.

³เรื่องเดิม.

ในตัวเมือง โดยเฉพาะวัดมัชฌิมาวาสเป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางเมืองได้มีพระภิกษุสามเณรจากวัดต่าง ๆ เข้ามาอยู่จำพรรษาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเพื่อประโยชน์ของการศึกษาทางพุทธศาสนา พระราชสิลสังวร (ช่วง อดุลเวที) จึงได้เปิดการเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยท่านเป็นผู้สอนบาลีไวยากรณ์จบแล้วส่งให้พระครูนิเทศธรรมารักษ์ (นิพนธ์ ธรรมทินโน) เป็นผู้สอนธรรมบทชั้นประโยค 3 การเรียนการสอนได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จนถึงปี พ.ศ. 2497 มีพระภิกษุสอบเปรียญธรรมได้ 2 รูปเท่าจำนวนที่เรียน คือ พระสุขุม สลเลขโก และพระสมจิต จิตตวโร ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการพัฒนาการเรียนพระปริยัติธรรมอย่างจริงจังของสำนักเรียนวัดมัชฌิมาวาส ดังเห็นได้ว่าในเวลาต่อมาพระราชสิลสังวรก็ได้ให้พระมหาสุขุม สลเลขโก เข้ามาเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมในปีถัดมา จนทำให้พระภิกษุสามเณรสอบเปรียญธรรมได้ถึง 4 รูป คือ พระจำรัส สามเณรเอื้อน พระผ่อง จิรธมโม และพระบุญเดิม¹

จะเห็นได้ว่าแม้วัดมัชฌิมาวาสจะเป็นวัดสำคัญของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และเป็นวัดศูนย์กลางของการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมก็ตาม แต่เนื่องจากในสมัยนี้พระสงฆ์ธรรมยุตยังมีน้อยเมื่อเทียบกับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย พระสงฆ์ที่เข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างจริงจังจึงมีน้อยมาก ประกอบกับการขาดแคลนครูผู้สอนก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วัดมัชฌิมาวาสไม่สามารถพัฒนาการศึกษาของพระสงฆ์ให้เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ส่วนใหญ่พระสงฆ์ที่เป็นครูสอนก็นำพระภิกษุที่สอบเปรียญธรรมได้แล้วมาเป็นผู้สอน แต่ก็มีบางส่วนที่ต้องการเรียนในชั้นสูงขึ้นไปก็ต้องไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ

สำนักเรียนวัดกุหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเปิดสอนพระปริยัติธรรมของวัดกุหาสวรรค์นี้พระครูจรรยาภรณ์ (ตุศ เกสโร) ได้เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2469 โดยมีพระมหาพรัด ดิมพรุโก จากวัดห้วยลึก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นครูสอนในระยะแรก ดังได้กล่าวมาแล้ว การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมได้ดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2478 พระมหาพรัด ดิมพรุโก ลาสิกขา ทำให้สำนักเรียนวัดกุหาสวรรค์ขาดครูสอนจึงต้องหยุดการสอนในปีนั้น² ต่อมาในปี พ.ศ. 2479 พระครูจรรยาภรณ์ (ตุศ เกสโร) เจ้าอาวาสวัดกุหาสวรรค์ ทราบข่าวว่าพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดตโม) หรือพระมหาเพียรในสมัยนั้นจำพรรษาอยู่ที่วัดนาท่อม

¹คณะศิษย์. หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิโน) และพระราชสิลสังวร (ช่วง อดุลเวที). 2525. ไม่มีเลขหน้า.

²วัดโรงวาส จังหวัดสงขลา. พุทธศาสน์อนุสรณ์. 2529. หน้า 31.

อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง จึงได้ไปขอร้องให้พระมหาเพียรมาเป็นครูสอนภาษาบาลีที่สำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ ซึ่งท่านก็ไม่ขัดข้องได้ทำหน้าที่เป็นครูสอนเรื่อยมา¹

ในปีแรกที่ท่านได้มาเป็นครูสอน ณ สำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ มีนักเรียนน้อยมาก คือมีจำนวนเพียง 6 รูป เริ่มสอนตั้งแต่บาลีไวยากรณ์สอนอยู่ 3 ปี จนปี พ.ศ. 2482 ลูกศิษย์ของท่านก็เข้าสอบเปรียญธรรม 3 ประโยค แต่ปรากฏว่าในปีนั้นสอบได้เพียงรูปเดียว ได้แก่ พระประสาธน์โสภณ (พริก รกขิตฺตโม) หรือพระมหาพริกในสมัยนั้น² ซึ่งต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการสอนพระปริยัติธรรมของวัดคูหาสวรรค์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2483 มีนักเรียนพระปริยัติธรรมสอบได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น พระมหาดก พระมหาสงค์ ปญญาวุธ พระมหาพร้อม โกวิท พระมหาจันทร์ กิจจสาร เป็นต้น³ ตั้งแต่พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) ได้เข้ามาสอนพระปริยัติธรรมที่วัดคูหาสวรรค์ก็ทำให้การศึกษาปริยัติธรรมเริ่มเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น จนกระทั่งเดือนกันยายน พ.ศ. 2487 พระครูจรรณกรณีย์ (ตุค เกสโร) เจ้าอาวาสและเจ้าสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ได้มรณภาพ⁴ พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) ต้องรับภาระเป็นเจ้าอาวาสปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรและเป็นผู้บริหารสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ ซึ่งเป็นภาระรับผิดชอบที่หนักมาก แต่ท่านก็พยายามส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดใกล้เคียง โดยท่านได้เดินทางไปยังอำเภอต่าง ๆ ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา เป็นต้น เพื่อขอให้เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ส่งพระภิกษุไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดคูหาสวรรค์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สำนักเรียนแห่งนี้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์มีชื่อเสียง

¹สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. 2541. หน้า 49 - 50.

²พระมหากระจำง ปริบุญโร. ชีวิตและงานพระเทพ ปริยัติมุนี (เพียร อุดฺตโม) ป.ธ. 7", ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 11 - 12.

³เรื่องเดิม. หน้า 12 - 13.

⁴พระราชวรมุนี (เพียร อุดฺตโม). หนังสืออนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศลและบรรจุอัฐิพระครูจรรณกรณีย์ (ตุค เกสโร ปรีณทราภิบาล). 2507. หน้า ก.

⁵สัมภาษณ์พระเทพญาณโมลี (มณฑล กิตติโสภโณ) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ที่วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2545.

โด่งดังเป็นดั่งสำนักคักกลาทางการศึกษาพระปริยัติธรรมของภาคใต้¹ ทำให้พระภิกษุสงฆ์จำนวนมากเริ่มหันหลังไหลเข้ามาศึกษาขังสำนักนี้มากขึ้น นอกจากนี้เพื่อใ้การศึกษาพระปริยัติธรรมมีความเจริญแพร่หลายยิ่งขึ้น พระธรรมปิฎกยาบติ (เพียร อุดฺตโม) ยังได้ไปส่งเสริมให้การสนับสนุนการเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมในต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง ดังเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2490 ทางคณะสงฆ์อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา มีความประสงค์จะเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดราษฎร์บำรุง เพื่อให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแก่พระภิกษุสามเณร และได้ทราบว่ที่สำนักเรียนวัดกุหาสวรรค์มีพระภิกษุที่จบเปรียญธรรม 4 ประโยคขึ้นไปมีหลายรูป จึงได้ขอพระภิกษุเปรียญธรรมเพื่อเป็นครูสอนในสำนักเรียนวัดราษฎร์บำรุง พระธรรมปิฎกยาบติ (เพียร อุดฺตโม) ได้ส่งพระมหาผล จนทโชโต ป.ธ. 7 ประโยค วัดกุหาสวรรค์ไปเป็นอาจารย์ใหญ่ดำเนินการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่วัดราษฎร์บำรุง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา²

สำนักเรียนวัดราษฎร์บำรุงนี้ได้รับการยกย่องจากพระเทพเมธี เจ้าคณะตรวจการภาค 9 เมื่อคราวที่มาตรวจการคณะสงฆ์อำเภอระโนด พ.ศ. 2499 ไว้ตอนหนึ่งว่า

วัดราษฎร์บำรุง เป็นวัดที่มีการศึกษาภาษาบาลีเป็นหลักฐานเป็นสำนักเรียนใหญ่สำนักหนึ่งในจังหวัดสงขลา พระอธิการแก้วเป็นเจ้าอาวาส แต่ท่านทุพพลภาพ จึงได้มอบการบริหารวัดบริหารสำนักเรียนให้พระมหาผล เป็นผู้บริหารงานแทน ท่านเป็นแต่ผู้อุปถัมภ์และคอยช่วยเหลืออยู่เบื้องหลัง

พระมหาผล เป็นพระที่หนักในการศึกษา รักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจ จึงพร้อมด้วยเพื่อนพระเปรียญในวัด เอาภาระในการสอนอย่างจริงจัง จนปรากฏว่าสำนักเรียนเป็นปึกแผ่น นักเรียนมาก ปรากฏผลว่า ในปี 2499 นี้ ได้มีนักเรียนของสำนักเรียนนี้สอบเปรียญได้รวมทั้งสิ้น 23 รูป นับว่าการศึกษาของสำนักเรียนเจริญทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ³

¹ สัมภาษณ์พระครูศรีวิราภรณ์ (กระจำง ปรีปฺโน) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ที่วัดกุหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2545.

² สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปิฎกยาบติ (เพียร อุดฺตโม) วัดกุหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. 2541. หน้า 49 - 50.

³ พระเทพเมธี. “รายงานการเดินทางไปในงานพิธีถวายสัตยาบัตร์ พัตยศ แด่พระคณาธิการในภาค 9 และตรวจการคณะสงฆ์ของพระเทพเมธี เจ้าคณะตรวจการภาค 9”, ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์. เล่ม 44 ภาค 7 ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2499. หน้า 424 - 425.

หลังจากได้ส่งพระมหาผล จนทโชโต ไปเปิดสำนักเรียนที่วัดราชบุรณบุรีแล้ว ท่านก็คอยติดตามข่าวคราวและข้ากับพระมหาผลอยู่เสมอว่า “หากมีปัญหาหรือต้องการความช่วยเหลืออะไรก็ขอให้บอกมาไม่ต้องเกรงใจเพราะไม่ใช่เรื่องส่วนตัวแต่เป็นเรื่องส่วนรวม”¹ นอกจากนี้ท่านยังได้ช่วยเหลือในด้านวัสดุ อุปกรณ์การเรียนการสอนให้อีกด้วย ทำให้การดำเนินงานการเรียนการสอนของสำนักเรียนแห่งนี้เจริญก้าวหน้ามาก มีพระภิกษุสามเณรเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลีจำนวนมาก

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2499 พระราชสารโสภณ (ชวน) อดีตเจ้าคณะจังหวัดตรัง ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในจังหวัดตรัง จึงได้ปรึกษากับพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดตโม) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระราชวิรมุณี ขอให้ส่งครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีไปเปิดสำนักเรียนที่วัดกะพังสุรินทร์ ท่านจึงได้ส่งพระมหาสังคปญญาวุธ (ปัจจุบันเป็นพระธรรมรัตนกร เจ้าคณะภาค 18 วัดกะพังสุรินทร์) กับพระมหาเกลื่อนมมวิริโย วัดคูหาสวรรค์ ไปเป็นครูสอน² มีพระภิกษุสามเณรจำนวนมากเริ่มเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมจนสอบได้เปรียญธรรมจำนวนหลายรูป ซึ่งในเวลาต่อมา พระธรรมรัตนกร (สังคปญญาวุธ) ได้เป็นเจ้าสำนักเรียนและพระศรีปริยัติเมธี (คล่อง ขนดีพโล) เป็นอาจารย์ใหญ่³

พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดตโม) ให้ความสำคัญกับการศึกษาและพัฒนาคน จึงได้รับการยกย่องว่า “หลวงพ่อนักพัฒนาหรือนักสร้างคนให้เป็นมนุษย์” ดังที่ พระมหากระเจ้าปริบูรณ์ หรือพระครูแก้ววราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวไว้ว่า “พระเดชพระคุณหลวงพ่อ พระเทพปริยัติมุนี นักสร้างคนให้เป็นมนุษย์ ผู้ทั้งขลัง ผู้ทั้งศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งกว่าเกจิอาจารย์บางพวกที่รับจ้างเสกเหรียญขายในยุคบ้านเหรียญนี้”⁴ ซึ่งเป็นความเห็นที่สอดคล้องกับพระมหานันท ปัจฉิมสิริ ที่ได้กล่าวถึงพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดตโม) สมัยที่เป็นพระเทพปริยัติมุนี ในฐานะผู้เสกคนให้เป็นมนุษย์ ไว้ว่า

¹สัมภาษณ์พระประสาธน์โสภณ (พริก รกขิตฺตมโม) ที่วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2540.

²สถาบันราชภัฏสงขลา. ชีวิตและงานพระธรรมวงศาจารย์. 2538. หน้า 32.

³สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. 2541. หน้า 49.

⁴พระมหากระเจ้า ปริบูรณ์. ชีวิตและงานพระเทพ ปริยัติมุนี (เพียร อุดตโม) ป.ธ. 7, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบ ของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 18.

พระเทพปริยัติมุนีหรือที่พวกเราลูกวัดสูงชอบเรียกกันติดปากว่าหลวงปู่บ้าง ท่านเจ้าคุณใหญ่บ้างนั้น ท่านเป็นพระอาจารย์เรื่องวิทยาคมและเป็นนักปลุกเสกที่เยี่ยมยอดอย่างหาผู้เสมอเหมือนได้ยากจริง ๆ พวกเราที่เคยผ่านสำนักนี้มาแล้วย่อมจะซาบซึ้งอยู่แก่ใจได้ว่าท่านทั้งปลุกและเสกคนให้กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบมาแล้วไม่รู้เท่าไร เพราะทุกปีการศึกษา คือหลังจากการสอบนักธรรมผ่านพ้นไปแล้วไม่นานนักวัดสูงของเราได้มีโอกาสอ้างว้างอันอบอุ่นออกต้อนรับพระภิกษุหนุ่มและสามเณรน้อยผู้ใคร่ต่อการศึกษา ซึ่งถูกส่งต่อมาจากกรุต่าง ๆ คือ ต่างสำนัก ต่างตำบล ต่างอำเภอ ต่างจังหวัด และแม้แต่ต่างภาคก็ยังเคยมี ทั้งนี้ก็เพื่อหวังที่จะมารับการปลุกเสกจากสำนักของหลวงปู่ พระเทพปริยัติมุนี องค์ปรมาจารย์ผู้เรืองวิทย์¹

ด้วยเหตุนี้เองสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ จึงเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการศึกษาพระปริยัติธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สร้างและพัฒนาพระภิกษุสามเณร และเป็นกำลังสำคัญในการจรรโลงพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน

นอกจากสำนักเรียนวัดมัชฌิมาวาสและสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์แล้วในสมัยนี้ยังมีสำนักเรียนวัดจะทิ้งพระ อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา อีกสำนักหนึ่งที่เป็นแหล่งหรือเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งได้เปิดเรียนทั้งแผนกธรรมและบาลี โดยเปิดเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เมื่อ พ.ศ. 2460 และแผนกบาลีเมื่อ พ.ศ. 2490² สำนักเรียนแห่งนี้ได้พัฒนามีความเจริญมาตามลำดับ ดังที่ พระเทพเมธี เจ้าคณะตรวจการภาค 9 วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ ได้กล่าวยกย่องไว้ว่า

วัดนี้ได้ตั้งสำนักเรียนบาลีมาเป็นเวลา 10 ปีแล้ว มีนักเรียนมากทุกปี ทั้งนักธรรมและบาลี เฉพาะบาลีได้มีนักเรียนสอบได้มากทุกปี และเปรียญสูง ๆ ก็หลายรูป โดยเฉพาะในปี 2499 นี้ นักเรียนของสำนักนี้สอบเปรียญ 7 ประโยคได้ 1 รูป เฉพาะสำนักเรียนต่างจังหวัด และยิ่งนอกตัวจังหวัดมาถึงอำเภอด้วยแล้ว นับว่าสำนักเรียนวัดจะทิ้งพระนี้ควรจักได้รับยกย่องได้วัดหนึ่ง และอาจจะดีกว่าสำนักเรียนที่ตั้งอยู่ในจังหวัดอีกหลายจังหวัดทีเดียว ทั้งนี้เกิดจากความเสียสละมุ่งเอาความเจริญของพระศาสนาและของพระ

¹พระมหานันท ปัจฉิมศิริ. “วัดสูงแดนปลุกเสก”, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 2521. หน้า 47.

²สัมภาษณ์พระครูประสาทศีลพรต (หนิ) เจ้าอาวาสวัดจะทิ้งพระ ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

ภิกษุสามเณรของพระครูพุทธกิจจารักษ์ เจ้าคณะอำเภอ ผู้เป็นเจ้าอาวาสวัดนี้ และยังได้ พระครูประสาทศีลพรต ศึกษาอำเภอ ซึ่งเป็นนักเสียดสละความสุขส่วนตน บำเพ็ญตน เป็นผู้สันโดษ มาร่วมกำลังช่วยบริหารการศึกษาด้วย ความเจริญของการศึกษาก็ยิ่งทวีขึ้น เป็นลำดับ นำสรรเสริญในสมรรถภาพและความหวังดีต่อความเจริญรุ่งเรืองของพระ ศาสนาของท่านทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง'

การศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในสมัยนี้จึงถือได้ว่ามีความเจริญพอ สมควร เนื่องจากพระภิกษุสามเณรจำนวนมากมีความตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น เพราะการศึกษา พระปริยัติธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่จะสามารถยกฐานะของตนเองให้มั่นคงได้ โดยเฉพาะประชาชน ที่ยากจนแต่รักในการศึกษา เมื่อจบประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วไม่มีโอกาสเรียนชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็ อาจจะบรรพชาอุปสมบทเข้ามาเรียนทางพุทธศาสนา จนสอบได้เปรียญธรรม จึงลาสิกขาออกไป ทำงานทำการมีอาชีพที่มั่นคงจำนวนมาก ส่วนผู้ที่อยู่ในสมณเพศต่อไปก็ได้เป็นผู้บริหารคณะสงฆ์ หรือพระสังฆาธิการและพระราชาคณะก็มีจำนวนมากเช่นเดียวกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการนำพุทธ ศาสนามาพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์หรือการสร้างคนให้เป็นมนุษย์ ดังที่ พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตฺตโม) สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระเทพปริยัติมุนี อดีตเจ้าคณะภาค 18 วัดมหาธาตุวรค ได้ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ยังมีบุคคลอีกประเภทหนึ่งที่ไม่ค่อยมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน คือ ประเภทของบุคคลที่ ครอบครัวยึดค้ำจุนมีลูกมาก บุคคลไร้อยู่อาศัย บุคคลเหล่านี้สักแต่ว่าเรียนจบ ป.4 แล้วมีไม่ใช่น้อยอยู่ด้วยอาการที่ไม่มีความหมาย คนพวกนี้เป็นภัยต่อสังคมได้ง่าย รัฐก็ยัง ไม่สามารถยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือกับบุคคลประเภทนี้อย่างเต็มที่ แต่บุคคลประเภทนี้ยังมี โอกาสได้พึ่งผ้ากาสาสวัสดิ์อยู่บ้าง คือเมื่อบุคคลประเภทนี้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทแล้ว หากพระอุปัชฌาย์สนใจในการศึกษาเล่าเรียนของลูกศิษย์ ประกอบด้วยลูกศิษย์บางคนหัว เหมลใคร่ต่อการศึกษาปริยัติธรรม ก็ส่งไปยังสำนักเรียนปริยัติธรรมนั้น ๆ ให้ได้ศึกษาเล่า เรียน หรืออาจารย์บางท่านชอบทางด้านสังคมสงเคราะห์ คอยสอดส่องดูแลเด็กในย่าน ถิ่นใกล้ชิดกับวัดของตน เห็นว่าเด็กคนใดควรจะได้รับการสนับสนุนก็ให้ได้รับการศึกษา ปริยัติธรรม ข้าพเจ้าได้รับเด็ก พระ เณร ซึ่งสำเร็จเพียง ป.4 เป็นส่วนมากให้ศึกษา

'พระเทพเมธี. "รายงานการเดินทางไปในงานพิธีถวายสัตยาบัตร์ พดยศ แต่พระ คณาธิการในภาค 9 และตรวจการคณะสงฆ์ของพระเทพเมธี เจ้าคณะตรวจการภาค 9", ใน แดงการณคณะสงฆ์. เล่ม 44 ภาค 7 ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2499. หน้า 417.

ปรียัติธรรมทั้งฝ่ายนักธรรมและบาลีเป็นพื้นฐานไว้ก่อน เมื่อเห็นว่าพอเข้าเกณฑ์แล้วก็ไปเรียนต่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ทางกรุงเทพฯ จบมหาวิทยาลัยสงฆ์ชั้นปริญญาตรี ใครมีความอุตสาหะผู้สามารถ ก็สามารถไปต่อปริญญาโท ปริญญาเอกต่างประเทศได้ พระเถรวัฑฒนาธรรมคณาจารย์เดินทางมานานแล้ว จนกระทั่งจบปริญญาตรี ปริญญาโทไปแล้วมากมาย บางคนสึกหาลาเพศกลับไปเป็นคฤหัสถ์ได้ใช้ความรู้ของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง และสังคมส่วนรวมแล้วไม่น้อย ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนจนได้ปริญญาโทแล้ว ที่ไม่สึกหาลาเพศได้รับการยกย่องเป็นพระสังฆาธิการบริหารกิจการคณะสงฆ์อยู่ในเวลานี้ก็มี ที่ชาวพุทธต่างประเทศนิมนต์ไปทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมก็มี ยังมีอีกประเภทหนึ่งคือท่านเหล่านั้นศึกษาเล่าเรียนไม่หวังปริญญา ศึกษาพระปรียัติธรรมเรื่อยไปจนกระทั่งจบเปรียญทำหน้าที่บริหารกิจการคณะสงฆ์จนได้เป็นพระราชาคณะแล้วก็มี ที่ไม่ถึงขนาดนั้นที่ได้เป็นพระสังฆาธิการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้การศึกษาเล่าเรียนแก่พระเถรผู้เข้ามาสู่พระธรรมวินัยใหม่ก็มากมาย กระจัดกระจายอยู่ในปักษ์ใต้เวลานี้แทบทุกจังหวัด¹

ด้วยแนวคิดในการพัฒนาคนดังกล่าวนี้จึงทำให้เกิดการส่งเสริมการศึกษาพระปรียัติธรรมขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างกว้างขวาง มีทั้งการศึกษาพระปรียัติธรรมแผนกธรรมและบาลี ประกอบกับในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศน์เทพวราราม ได้ออกประกาศให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย มีความตอนหนึ่งว่า

การศึกษาพระธรรมวินัยเวลานี้เจริญแพร่หลายมากขึ้น แต่ภิกษุสามเณรที่ยังมิได้ศึกษาก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะไม่มีระเบียบกวดขันปล่อยให้กันไปตามใจสมัคร เห็นว่าควรจะวางระเบียบกวดขันให้ศึกษาทั่วถึงกัน จึงให้ประกาศว่า ภิกษุมีพรรษาไม่ถึง 5 และสามเณรรูปใดที่ยังไม่มีวิทยฐานะเป็นนักธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง ให้เข้าอาวาสกวดขันให้เรียนธรรมวินัยทุกรูป ถ้าภิกษุสามเณรรูปใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติ มีความผิดฐานฝ่าฝืนโอวาทของเจ้าอาวาส ถ้านและเจ้าอาวาสรูปใดไม่กวดขันภิกษุสามเณรในอาวาสของตน มีความผิดฐานละเลยต่อหน้าที่²

¹พระเทพปริยัติมุนี (เพียร อุดฺตโม). “สร้างคนให้เป็นมนุษย์”, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21, 2521. หน้า 35 - 36.

²กรมการศาสนา. “ประกาศให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย”, ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์. เล่ม 26 ภาค 10 ประจำเดือนมกราคม พ.ศ. 2481. หน้า 1.

ดังนั้นเพื่อให้เป็นไปตามประกาศดังกล่าว คณะสงฆ์จังหวัดสงขลาจึงได้มีหนังสือแจ้งให้เจ้าอาวาสในจังหวัดสงขลาได้ปฏิบัติตามและเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ พระวิสุทธิโมลี (เลี่ยม อติโน) เจ้าคณะจังหวัดสงขลา วัดมัทธมิมาวาส ได้ให้ข้อแนะนำแก่เจ้าอาวาสทุกวัดไว้ว่า

เมื่อผู้ปกครองเจ้านาคได้นำเจ้านาคมาฝากกับเจ้าอาวาสวัดใด ให้เจ้าอาวาสวัดนั้นบอกกับผู้ปกครองนาคให้จัดการเครื่องบวชนาคสมสมัยดังนี้คือ 1 บาตร 2 ผ้าไตร 3 หนังสือหลักสูตรนักเรียน 4 เครื่องอุปกรณ์แก่การเรียน เช่น สมุดหรือกระดาด ดินสอ น้ำหมึก ปากกา ให้จัดไปพร้อมในวันบวช เมื่อพระอุปัชฌายะบอกอนุสาสน์จบแล้ว ให้เจ้าภาพประเคนเครื่องเรียนธรรมวินัย ถวายแก่พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่นั้น เพื่อสมกับคำโบราณว่าบวชเรียนสีกหาคือหาทรัพย์

ขอให้พระอุปัชฌายะผู้เป็นประธานในการบวชควบคุมดูแลให้เป็นไปตามคำแนะนำนี้ทั่วกัน ส่วนบริวารอื่นๆ นอกจาก 4 อย่างที่กล่าวแล้วให้เจ้าภาพจัดการตามเคยและตามศรัทธาจะนำไปประเคนด้วยหรือไม่นั้น สุดแล้วแต่ความสะดวกของเจ้าภาพ¹

จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาพระธรรมวินัยหรือพระปริยัติธรรมกระทำอย่างจริงจังตั้งแต่สมัครเข้ามาบรรพชาอุปสมบท ซึ่งจะทำให้พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ได้ตระหนักถึงหน้าที่สำคัญที่จะต้องศึกษาพระธรรมวินัย เพราะอย่างไรก็ตามพระภิกษุที่บวชใหม่ย่อมไม่สามารถจะรู้ว่ามึธรรมะอย่างไรบ้าง จึงจำเป็นต้องศึกษาธรรมะ และไม่ใช่วิชากรรมของดอนอย่างเดียว แต่จะต้องศึกษาให้รู้ธรรมของกฤหัสถ์ไว้ด้วย เพื่อจะได้แนะนำสั่งสอนพุทธบริษัทให้เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้องด้วย²

แต่บางครั้งพระภิกษุสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทใหม่ก็มีปัญหาในการศึกษาพระธรรมวินัย เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์บางรูปอ่านหนังสือไทยไม่ได้หรืออ่านไม่คล่อง ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ก็ต้องเรียนหนังสือในโรงเรียนที่ฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรจัดตั้งขึ้นควบคู่กันไปด้วย ดังที่ พระวิสุทธิโมลี (เลี่ยม อติโน) ได้กล่าวแนะนำไว้ว่า

อนึ่งเจ้าของนาคและเจ้าอาวาสบางรูปชอบอ้างว่าพระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่บางรูปเขียนหนังสือไม่ได้อ่านไม่คล่อง จึงขัดข้องกับการเรียนนักเรียนฯ ข้าพเจ้าขอแนะนำว่าโรงเรียนทุกโรงที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรจัดตั้งขึ้น ก็เพื่อจะสอนคนที่ไม่มี

¹พระวิสุทธิโมลี (เลี่ยม อติโน). เรื่องให้เอาใจใส่ नियมการศึกษา. 2481. หน้า ข – ค.

²เรื่องเดิม. หน้า 28.

ความรู้ คนที่เขียนหนังสือไม่ได้ อ่านหนังสือไม่ได้หรือสอบชั้นใดชั้นหนึ่งยังไม่ได้ ถ้ายังอยู่ในเกณฑ์ที่จะต้องเรียน เจ้าหน้าที่ผู้ปกครองต้องบังคับให้เรียนทุกคน ถ้าไม่ทำตามมีความผิดดั่งมีแจ้งอยู่ในประกาศของสมเด็จพระสังฆราช และพระราชบัญญัติประถมศึกษา¹

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า วัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 ได้เป็นแหล่งเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีจำนวนมาก ดังตารางที่ 15

ตารางที่ 15 สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีที่เปิดเรียนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499

ที่	สำนักเรียน	ที่ตั้ง			ปีที่เปิด	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
1	วัดเขาเจ็ยก	เขาเจ็ยก	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2480	
2	วัดควนเคี่ยม	ป่าบอน	ป่าบอน	พัทลุง	พ.ศ. 2498	
3	วัดควนอินทร์นิมิตร	ท่ามิหรำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2476	
4	วัดควนปิยาราม	ปากพะยูน	ปากพะยูน	พัทลุง	พ.ศ. 2483	
5	วัดควนป็นดาราม	ป็นแด	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2476	
6	วัดควนแพรงหา	พนมวังค์	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2498	
7	วัดแจ้ง	ชัยบุรี	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2497	
8	วัดคอนประคู้	คอนประคู้	ปากพะยูน	พัทลุง	พ.ศ. 2483	
9	วัดตะโหมด	ตะโหมด	ตะโหมด	พัทลุง	พ.ศ. 2485	
10	วัดตำนาน	ตำนาน	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2485	
11	วัดนางหลง	เขาชัยสน	เขาชัยสน	พัทลุง	พ.ศ. 2494	
12	วัดนิโครธาราม	คูหาสวรรค์	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2496	
13	วัดบรรพตพินิต	เขาชัยสน	เขาชัยสน	พัทลุง	พ.ศ. 2483	
14	วัดบ้านสวน	ม ะ ก อ ก เหนือ	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2478	

¹พระวิสุทธิโมลี (เลี่ยม อสีโน). เรื่องให้เอาใจใส่ नियมการศึกษา. 2481. หน้า ค-ง.

ที่	สำนักเรียน	ที่ตั้ง			ปีที่เปิด	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
15	วัดประดู่หอม	ทะเลน้อย	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2493	
16	วัดปรางหมู่ใน	ปรางหมู่	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2485	
17	วัดป่าบอนบน	ป่าบอน	ป่าบอน	พัทลุง	พ.ศ. 2484	
18	วัดพรุพ้อ	โคกทราย	ป่าบอน	พัทลุง	พ.ศ. 2482	
19	วัดโพเค็ด	ลำปำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2478	
20	วัดวิหารเบิก	ลำปำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2493	
21	วัดห่านโพธิ์	ห่านโพธิ์	เขาชัยสน	พัทลุง	พ.ศ. 2498	
22	วัดหารเทา	หารเทา	ป่าบอน	พัทลุง	พ.ศ. 2492	
23	วัดแหลมคินสอ	เกาะนางคำ	ปากพะยูน	พัทลุง	พ.ศ. 2493	
24	วัดแหลมโดนด	แหลม โดนด	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2491	
25	วัดอินทรวาส	คูหา สวรรค์	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2496	
26	วัดเขาคมน้ำ	กำแพง เพชร	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2495	
27	วัดคลองขย	วังใหญ่	เทพา	สงขลา	พ.ศ. 2494	
28	วัดคลองแห	คลองแห	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2484	
29	วัดควนเนียง	พะตง	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2486	
30	วัดควนเนียง	รัตภูมิ	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2482	
31	วัดควนลัง	ควนลัง	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2484	
32	วัดคูเต่า	แม่ทอม	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2483	
33	วัดคูหาโน	คูหาใต้	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2491	
34	วัดโคกเหรียญ	ท่าลาน	บางกล่ำ	สงขลา	พ.ศ. 2497	
35	วัดจ้งโหลน	คูหาใต้	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2482	
36	วัดชลธารประสิทธิ์	คูเต่า	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2494	
37	วัดชลธาราวาส	บางกล่ำ	บางกล่ำ	สงขลา	พ.ศ. 2476	
38	วัดเชิงแสได้	เชิงแส	กระแสด สินธุ์	สงขลา	พ.ศ. 2476	

ที่	สำนักเรียน	ที่ตั้ง			ปีที่เปิด	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
39	วัดโตนดควน	เกาะใหญ่	กระแสดินธุ์	สงขลา	พ.ศ. 2480	
40	วัดเถรแก้ว	ระวะ	ระโนด	สงขลา	พ.ศ. 2489	
41	วัดท่าแซะ	คลองอู่ตะเภา	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2485	
42	วัดท่านางหอม	น้ำน้อย	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2498	
43	วัดท่าหิน	ท่าหิน	สทิงพระ	สงขลา	พ.ศ. 2480	
44	วัดเทพขุมนุ้ม	บ้านพรุ	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2480	
45	วัดไทรใหญ่	ควนรู	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2483	
46	วัดน้ำขาวนอก	น้ำขาว	จะนะ	สงขลา	พ.ศ. 2494	
47	วัดน้ำน้อยใน	น้ำน้อย	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2480	
48	วัดในวัง	นาทวี	นาทวี	สงขลา	พ.ศ. 2480	
49	วัดบางหรอด	คลองแดน	ระโนด	สงขลา	พ.ศ. 2486	
50	วัดประเจียก	สนามชัย	สทิงพระ	สงขลา	พ.ศ. 2498	
51	วัดประดู่หมู	ฉาง	นาทวี	สงขลา	พ.ศ. 2486	
52	วัดพังยาง	พังยาง	ระโนด	สงขลา	พ.ศ. 2494	
53	วัดโพธิ์กลาง	ท่าหิน	สทิงพระ	สงขลา	พ.ศ. 2490	
54	วัดมหิตตมังคลาราม	ควนลัง	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2488	
55	วัดราษฎร์บำรุง	ระโนด	ระโนด	สงขลา	พ.ศ. 2490	
56	วัดวังปริง	พังลา	สะเดา	สงขลา	พ.ศ. 2486	
57	วัดสนามชัย	สนามชัย	สทิงพระ	สงขลา	พ.ศ. 2489	
58	วัดสองพี่น้อง	พังลา	สะเดา	สงขลา	พ.ศ. 2487	
59	วัดสุริยาราม	เทพา	เทพา	สงขลา	พ.ศ. 2485	
60	วัดหงษ์ประดิษฐาราม	คอหงส์	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2489	
61	วัดหัวถนน	ปรีก	สะเดา	สงขลา	พ.ศ. 2487	
62	วัดหัวป่า	บ้านขาว	ระโนด	สงขลา	พ.ศ. 2486	
63	วัดอ่าวบัว	เกาะใหญ่	กระแสดินธุ์	สงขลา	พ.ศ. 2497	

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่า ช่วงที่มีการเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่จะพบมาก ใน พ.ศ. 2480 (6) พ.ศ. 2483 (5) พ.ศ. 2485 (5) พ.ศ. 2486 (5) พ.ศ. 2494 (5) และ พ.ศ. 2498 (5) โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จะเปิดสอนกันมาก อันนี้อาจจะเนื่องมาจากการเป็นช่วงที่รัฐบาลและคณะสงฆ์พยายามส่งเสริมชักชวนพระสงฆ์ให้สนใจศึกษาพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง ดังเห็นได้จากการประกาศชักชวนของเจ้าคณะจังหวัดสงขลาให้พระสงฆ์ในจังหวัดสนใจศึกษาพระธรรมวินัย ในปี พ.ศ. 2482 ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจโลกทางธรรมและทางโลกได้มากขึ้นจนสามารถปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้เหมาะสม

2. พุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในสมัยนี้การศึกษาของพระภิกษุสงฆ์เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้พระสงฆ์มีความเข้าใจตีความพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างมีเหตุมีผลตามหลักวิทยาศาสตร์มากขึ้น ทำให้เกิดผู้รู้หรือนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาขึ้นหลายรูป เช่น พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตตโม) วัดคูหาสวรรค์ พระธรรมเมธาจารย์ (ทัน ธมฺมธโร) วัดภูผาภิมุข พระราชศีลสังวร (ช่วง อตฺตเวที) วัดมณีมาวาส เป็นต้น นอกจากนี้ในฝ่ายฆราวาสก็มีผู้รู้ทางพุทธศาสนาอีกหลายคน เช่น ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์) อดีตกรรมการจังหวัดพัทลุง เป็นต้น ในสมัยนี้พุทธธรรมได้เผยแพร่อีกกว้างขวางมาก เนื่องจากการจัดพิมพ์พุทธธรรมในรูปแบบของหนังสือออกเผยแพร่แทนการบันทึกลงในสมุดข่อยหรือหนังสือใบลาน เช่น มงคล 108 (พ.ศ. 2489) ของพระราชศีลสังวร (ช่วง อตฺตเวที) ศีลห้าหรือวินัยของมนุษย์ (พ.ศ. 2478) ของขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์) ธรรมภาสิต (พ.ศ. 2478) ของพระครูสมุห์อำ อมโร กตัญญูกตเวทีตากถา (พ.ศ. 2497) ของพระรัตนธัมม์ (จู อิศฺสรณฺญโณ) เรื่องให้เอาใจใส่ในนิยามการศึกษา (พ.ศ. 2482) ของพระวิสุทธิโมลี (เลี่ยม อติโน) ข้อปฏิบัติอย่างแท้จริงของชาวพุทธคือสมณะกัมมัญฐาน (พ.ศ. 2499) ของพระขาว คิสาวิโส เป็นต้น ทำให้ประชาชนได้ศึกษาพุทธธรรมด้วยตนเองมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพุทธธรรมที่พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ยึดถือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติในสมัยนี้ก็ไม่ได้ต่างไปจากสมัยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ยังเป็นเรื่องของพระรัตนตรัย ศีล ทาน พระไตรลักษณ์ กรรม นรก และสวรรค์ ซึ่งมีตัวอย่างรายละเอียดดังนี้

1. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัย พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อและเคารพนับถือบูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสิ่งสูงสุดของชีวิต อันเป็นบ่อเกิดแห่งมงคลทั้งปวง ทุกครั้งที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หรือก่อนนอนทุกวันจะมีการสวดมนต์ไหว้พระ หรือไหว้พระรัตนตรัย เพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองปกป้องชีวิต แม้แต่จะเรียนหนังสือหรือแต่งหนังสือก็ต้องบูชาพระรัตนตรัยเสียก่อน เพราะถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระบรมครู พระธรรมเป็นหลักของความรู้ และพระสงฆ์คือผู้รู้ในสรรพวิชาต่าง ๆ ฉะนั้นให้พุทธศาสนิกชนเดินไปในทางที่ถูก จึงทำให้เกิดประเพณีหรือธรรมเนียม “ไหว้สัจดี” หรือ “ไหว้ส่วสดี” ก่อนเรียน

หนังสือหรือก่อนนอนทุกวัน ดังตัวอย่างคำไหว้สัจดีของหลวงพ่ोज็ก ฐิตธมโม อดีตเจ้าอาวาส วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง ได้ระบุไว้ว่า “ข้าไหว้พระพุทธ พระธรรมบริสุทธิ พระสงฆ์เถรไกร ข้าไหว้พระธรรม ชักนำหัวใจ ขอสว่างภายใน คุณแก้วทั้งสาม ข้าไหว้สัจดี ปัญญาข้านี้ ขอเรียนให้งาม วาดเขียนเรียนทำ ลูกจะทำตาม ขอเรียนให้งาม คำเข้าหุ้มห่อ”¹ และเมื่อจะแต่งหรือเขียนคำราผู้เขียนก็ต้องไหว้พระรัตนตรัยเสียก่อน ดังตัวอย่างในเรื่อง สิงคาลโกลน คำกลอน ได้ระบุไว้ว่า

ต่างประทีปธูปทองประทุมเทียน	ขอยอกรประณตขึ้นจกเศียร
คือประณมบรมรัตนะ	จำนงเนียนนบบาทพระศาสดา
ประกาศธรรมนำสัตว์วัฒนา	เป็นนาถะที่พึงสัจด์์ทั่วหน้า
นบพระธรรมวินัยวิไลลักษณ์	พระคุณการุญหลังดังนที
นบพระสงฆ์องค์พรหมจารี	ธรรมจักร์หลักศาสน์ชินศรี
จะเผยธรรมนำแสดงแถลงอรธ	เฉลิมศรีศาสนาสถาพร
เพื่อประ โยชน์แก่ประชาสถาพร	ที่พระตรัสโดยคุณการุญสอน
	เป็นคำกลอนสอนใจให้ปัญญา ²

ชาวบ้านหรือพระภิกษุสงฆ์ผู้เล่าเรียนหนังสือต่างก็มีความเชื่อว่าคุณของพระรัตนตรัยจะทำ ให้อุ้เรียนประสบกับความสำเร็จในการเรียน ขจัดปัดเป่าความโง่เขลาให้หมดไป จนสามารถเรียน รู้ได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังที่หลวงพ่ोज็ก ฐิตธมโม ได้ระบุไว้ว่า “ขอให้ได้ดังคำพระพุทธันจุล พระพุทธังพระธรรมังพระสังฆังช่วยเพิ่มพูน ทั้งสามดวงแก้วทั้งมุน ขอให้อู้ที่พึงทำ คุณพระ พุทธเธอแจ้งเล่า คุณพระธรรมเจ้าให้เร่งจำ คุณพระสงฆ์ช่วยชักนำ ขอให้รุ่งรางสว่างแผ้ว จิตใจ ให้ใสสว่าง ขอให้จ่างดังดวงแก้ว เรียนรู้ปรุโปร่งแล้ว หมดมืดเขลาแผ้ววิชา”³

แม้แต่ในบทไหว้ครูหนังสือดังกล่าวกัมีการกล่าวถึงการบูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นการสรรเสริญคุณ อันเป็นการปกป้องรักษาคุ้มครองให้อู้หนังสือปลอดภัย ดังที่ หลวงพ่ोज็ก ฐิตธมโม วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง ได้บันทึกไว้ว่า

¹หลวงพ่ोज็ก ฐิตธมโม. สมุดบันทึกคำราโลงศพ พ.ศ. 2479.

²พระเทพเมธี. สิงคาลโกลนคำกลอน. 2499. หน้า 1 – 2.

³หลวงพ่ोज็ก ฐิตธมโม. เรื่องเดิม.

ใหว่พระพุทธองค์ผู้ทรงนาม
 สละถัดคัคคิเลสเขตสงสาร
 ถึงฝั่งน้ำอโนมามหานที
 สละเพศทรงธรรมบรรพชา
 ตั้งขันติพากเพียรเขียนขาดใจ
 หวังจะแก้แค้นเจ้าตายให้หายขาด
 จึงเลิกการทำทุกกริยา
 ในวาระดีเพื่อญกลางเดือนหก
 คั่นพบธรรมสื่อน่าขึ้นกลางใจ
 บรรลุเป็นสัมมาโพธิญาณ
 ได้แจกแจงข้อธรรมแล้วนำชัก
 ศาสนาพุทธองค์ที่ทรงแพร่หลาย
 แล้วแจกแจงข้อธรรมอันสำคัญ
 บำเพ็ญกิจได้แปดสิบพรรษา
 เมื่อท่านได้สำเร็จกิจทั่วไป
 ได้รับความร่าที่สารก
 อัสจรรยทั้งดินฟ้าและบาดาล
 ใหว่พระธรรมคำสอนที่เลื่อมใส
 ได้ยืนอยู่คู่โลกาได้ประดัง
 สิ่งใดเสื่อมแต่ธรรมยังอมตะ
 คอยกล่อมใจชาวโลกให้โศกซา
 ใหว่พระสงฆ์องค์ศีลพระชินสีห์
 ได้สืบศาสนาพร้อมพระธรรม

ตั้งนโมสามจบเคารพสาม
 ผู้รู้ความแจ้งจริงสิ่งชั่วดี
 ทั้งสิ่งการภรรยาพากายหนี
 คัดโมหีด้วยพระบรรลัทนกลั่นใจ
 หวังคั่นหาองค์ธรรมล้ำลึกใส
 เมื่อท่านได้ทำทุกกริยา
 เหมือนหมายมาดแต่ยังไม่สมที่ท่านปรารถนา
 ปังวัคคิทั้งห้าก็จากไป
 ท่านทรงตกพบธรรมนำเลื่อมใส
 นั่นคือทุกข์สมุทัยนิโรธมรรค
 ด้วยธรรมสี่ประการมาเป็นหลัก
 โปรดปังวัคคิทั้งห้าในป่าวัลย์
 ชาวโลกได้รู้ธรรมชั้น
 รวมแปดหมื่นสี่พันจนเข้าใจ
 มารก็มาทูลแจ้งแถลงไข
 สมควรได้ล่งลับเข้านิพพาน
 เพ็ญเดือนหกทั้งดินฟ้าปฎิหาริย์
 ท่านนิพพานเสียที่ได้ดินไม้รัง
 เป็นหัวใจพุทธศาสนาเหมือนมอดหวัง
 ยังฝากฝังใจชาวพุทธยุคธรรมา
 เพื่อที่จะสร้างสุขสันต์ทุกขา
 จนทั่วหน้าสูกสัคด้วยธรรม
 ทุกวันนี้ถือไว้ไม่เสื่อมสา
 ทั้งน้อมนำทำใสใจประชา¹

2. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับศีล ศีลเป็นข้อที่พึงถือปฏิบัติ ประกอบด้วยศีล 5 สำหรับทุกคน
 ศีล 8 สำหรับแม่ชี ศีล 10 สำหรับสามเณร ศีล 227 สำหรับพระภิกษุ และศีล 311 สำหรับ

¹หลวงพ่ोज็ก จิตตมโม. วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง. บันทึกบทหนึ่ง – โนรา.

พระภิกษุณี¹ ศิลเหล่านี้ถือได้เป็นข้อห้ามของพุทธศาสนิกชน เพื่อให้เป็นแนวประพฤติปฏิบัติในสิ่งดีงาม โดยมีศีล 5 เป็นพื้นฐานสำคัญหรือเป็นวินัยกำหนดเบื้องต้นที่ต้องละเว้นปฏิบัติเป็นการสร้างคุณงามความดีของบุคคล ซึ่งพุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ยึดถือปฏิบัติด้วยเหตุด้วยผล การยึดถือปฏิบัติตามศีล 5 นั้นมีหลักปฏิบัติที่ควรยึด 2 ประการ ดังที่ ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์)² ได้กำหนดไว้ว่า

หลักที่ 1 ในเบื้องต้นต้องให้ละเว้นโทษนั้น ๆ ด้วย ความอดทนหรืออดกลั้น โดยพยายามชี้แจงให้เห็นโทษที่เกิดจากการไม่ปฏิบัติตามศีลแต่ละข้ออย่างละเอียด และชี้แจงให้เห็นถึงคุณความดีที่เกิดจากข้อห้ามของศีลอย่างแจ่มแจ้ง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้ปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามนั่นเอง

หลักที่ 2 ขึ้นต่อไปสอนให้เข้าใจถึงแดนแห่งปัญญา ให้พิจารณาถึงใจเขาใจเราเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายจะเป็นมนุษย์หรือเดียรัจฉานก็ตามต่างก็แสวงหาความสุขรักหวงแหนชีวิตและเกลียดความทุกข์ กลัวความตาย กลัวการเบียดเบียนด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้นเพื่อความเป็นธรรมจึงควรละเว้นสิ่งที่ตนไม่ชอบบำเพ็ญแต่สิ่งที่ตนปรารถนา สันติสุขในสังคมก็จะเกิดขึ้น ผู้รู้แจ้งเห็นจริงดังนี้จึงนับได้ว่าเป็นผู้รู้ธรรม

ส่วนศีล 5 แต่ละข้อที่เป็นพื้นฐานรากให้ละเว้นจากความชั่วทั้งหลายนั้น ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์)³ ได้อธิบายไว้ว่า

ข้อ 1 เว้นจากการทำลายชีวิต (ปาณาติปาตาเวรมณี สิกขาปทํ สมาทิยามิ) การทำลายชีวิตผู้อื่นจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความโลภ ความโกรธ ความพยาบาท และความหลงมกมาย ไม่รู้จักบุญ - บาป เช่น การรับจ้างฆ่าคน ฆ่าหมู ฆ่าวัว ก็เพราะความโลภอยากได้เงินอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนพวกที่ยึดถือการล่าสัตว์ว่าเป็นกีฬา โดยถือเอาความสนุกสนานของตนเป็นที่ตั้งก็ทำไปด้วยความหลงมกมายไม่คิดถึงบุญถึงบาปนั่นเอง

การจะแก้ไขความโกรธและความพยาบาทได้นั้นต้องแก้ด้วยความเมตตาและกรุณา คือความรักใคร่ สงสาร แสดงออกด้วยการช่วยชีวิตผู้อื่น ช่วยเหลือคนแก่หรือคนที่อ่อนแอกว่า เป็นต้น ดังสุภาษิตที่ว่า ยาพิสั วปะเต พิชั หว่าน พิชชนิค ไคลงไว้ ตาพิสั สกเต ผลั ย่อมได้รับผลชนิคนั้น กขฺยาณการิ กลฺยาณั ผู้ทำความดีย่อมได้ผลดี ปาปการิ จปาปกั ผู้ทำความชั่วย่อมได้ผลชั่วดังนี้

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. 2538. หน้า 293 - 294.

²ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์). ศีลห้าหรือวินัยของมนุษย์. 2511. หน้า 5.

³เรื่องเดิม. หน้า 6.

ศีลธรรมหรือศีล ดังที่ พระมหาเจิม ฐิตเปโม เจ้าอาวาสวัดธรรมเจดีย์ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวไว้ว่า

ในสมัยนี้เรานิยมการลากครุผู้หญิง ปล้นเรือนเอาผู้หญิงได้แล้วก็เอามาทำกรรยา แล้วก็ตั้งประเพณีกันขึ้นใหม่ปฏิบัติกันมาเรื่อย ๆ ผู้ที่ได้กระทำอย่างนี้รู้สึกว่าได้เกียรติมากพิชิตอะไรได้ นั่นแหละธรรมเนียมของสัตว์ที่เลวทรามทีเดียว สิ่งที่ติงามของพ่อแม่เราไม่อยากจะใช้ อยากใช้แต่เรื่องชั่ว ๆ ที่เราคิดขึ้นใหม่เยี่ยงสัตว์ แล้วอยู่กันเป็นผิวเป็นเมือกกันก็เป็นอย่างงั้น ๆ คนทั้งหลายจะคิดถึงเราด้วยความเป็นคนเลว เราเองก็คิดถึงตนเองด้วยความเป็นคนเลว มันเป็นเรื่องที่น่าอับอายขายหน้าจนตลอดชาติทีเดียว ถ้าเรานิยมประเพณีอันนี้กันทั้งหมดแล้วต่างคนก็ต่างกระทำกัน เรื่องชนิดนี้มันก็มาถึงพ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลานของเราเข้าบ้าง แล้วเราจะทำใจไว้อย่างไร คิดเสียให้ดี ๆ หน่อย แล้วทำตนให้มีความรู้สึกติงามเยี่ยงมนุษย์กับเขาเสียบ้าง งดเว้นจากความชั่วชนิดนั้นด้วยตนเอง และไม่ยุยงส่งเสริมให้ใครกระทำ ห้ามปรามผู้อื่นด้วยความเป็นธรรมกันที่เถิดจะได้บุญหนักศักดิ์ใหญ่ทีเดียว'

การลากผู้หญิงนี้เป็นประเพณีที่นิยมปฏิบัติในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามานเป็นเวลานานแล้ว เพราะถือว่าเป็นเกียรติและศักดิ์ศรีของผู้ชายหรือแสดงความเป็นนักเลงของคนในสมัยนั้นที่แสดงให้เห็นถึงผู้มีอำนาจเหนือกว่า แม้ว่าจะผิดศีลธรรมอันดีงามแต่ดูเหมือนว่าพฤติกรรมลากผู้หญิงจะเป็นที่ยอมรับของสังคมนักเลงในสมัยนั้นเป็นอย่างดี

ข้อ 4 เว้นจากการพูดเท็จ (มุสาวาทา เวรมณี สิกขาปท สมายามิ) ศีลข้อนี้สำคัญอยู่ที่ความสัตย์ ผู้ใดเสียสัตย์ก็เหมือนคนที่ตายแล้ว ถึงแม้มีชีวิตอยู่ก็จะมีผู้นับถือไว้วางใจ ส่วนคนที่ถือคติเสียชีพอ่าเสียสัตย์นั้น ถึงตายไปก็ยังมิคนบูชา ดังสุภาษิตที่ว่า สจฺจเว อมตวาจา แปลว่า คำสัตย์เป็นคำที่ไม่ตาย' ดังนั้นคนเราจะดีชั่วได้ก็เพราะคำพูด ถ้าเราพูดแต่เรื่องเท็จก็เป็นความชั่ว แต่ถ้าพูดจริงก็เป็นความดีงาม พูดคำที่อ่อนโยนที่เป็นประโยชน์แก่กันก็จะทำให้เกิดมิตรภาพแก่กันด้วยคำที่เป็นสัตย์จริง' ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ยึดถือปฏิบัติอย่างจริงจัง ดังเห็นได้จากระบบการเป็นเพื่อนเกลอที่ต้องคอยให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และถือคำสัตย์ความจริงใจต่อกัน หรือแม้แต่พระเถระหรือพระเกจิอาจารย์บางรูปจะถือ

¹พระมหาเจิม ฐิตเปโม. คู่มือชาวพุทธ. 2499. หน้า 71 - 92.

²ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์). ศีลห้าหรือวินัยของมนุษย์. 2511. หน้า 8.

³พระมหาเจิม ฐิตเปโม. เรื่องเดิม. หน้า 72 - 73.

ความสตัยอย่างเคร่งครัด หากละเมิดความสตัยเชื่อว่าจะทำให้คาถาอาคมเสื่อมถอย สัตว์
มุสาวาหา จึงเป็นตัวควบคุมเพื่อให้เราพูดคำสตัยอันเป็นคุณสมบัติของคนได้อย่างหนึ่ง

ข้อ 5 เว้นจากการดื่มสุราเมรัยหรือของมึนเมา (สุราเมรัยขบพมาฏฐานา เวมณี ลิก
ขาปท สมหาทิยามิ) สัตว์ข้อนี้มุ่งหมายให้มีสติอยู่กับตัวเสมอ การที่จะทำให้สติอยู่กับตัวต้องละเว้น
จากการเสพของมึนเมาทุกชนิดจะทำให้เราสามารถควบคุมสติ ได้ดีได้ว่าเป็นราก
ฐานของธรรมจริยาทั่วไป ทำให้ไม่เบียดเบียนตนเอง เพราะมีสติรู้ว่าสุราหรือของมึนเมา เป็น
เหตุให้เกิดโรคจิตได้ เนื่องจากไม่สามารถควบคุมสติได้เมื่อดื่มสุราไม่มากก็น้อย ซึ่งจะนำไปสู่
ความเสื่อมเสียในทางชั่วร้าย ซึ่งพบว่าประชาชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจำนวนมากยังลุ่มหลง
กับการดื่มสุราเมาจนนำไปสู่เหตุแห่งการวิวาทและเกิดหายนะแก่ผู้ดื่มและผู้เกี่ยวข้อง จนคณะ
กรรมการสงฆ์จังหวัดพัทลุงต้องออกกติกาสงฆ์ห้ามดื่มสุราเมรัยในงานบวชนาค พ.ศ. 2498 ซึ่งได้
ใช้มาจนปัจจุบัน

แต่อย่างไรก็ตามศีล 5 เป็นรากฐานสำคัญทางพุทธศาสนา เพราะถูกกำหนดไว้ในอาบัติ
ปาราชิกของพระภิกษุสงฆ์ถือว่ามิโทษหนักผู้ละเมิดจะขาดจากความเป็นพระภิกษุ ได้แก่ ข้อ 1
พระภิกษุเสพเมถุนเป็นปาราชิก (ศีลข้อ 3) ข้อ 2 พระภิกษุขโมยของราคาเกิน 5 มาสก (1
บาท) เป็นปาราชิก (ศีลข้อ 2) ข้อ 3 พระภิกษุฆ่ามนุษย์เป็นปาราชิก (ศีลข้อ 1) และข้อ 4
พระภิกษุก่ออาชญากรรมที่มิมีในตนเป็นปาราชิก (ศีลข้อ 4) เว้นศีลข้อ 5 การดื่มของ
มึนเมาถือว่าเป็นโทษเบาถือเป็นเพียงปาจิตติย์หรือลหุกาบัติ¹ ด้วยเหตุนี้กระมังจึงพบว่าในบริเวณ
ลุ่มทะเลสาบสงขลามีพระภิกษุสงฆ์บางกลุ่มนิยมดื่มหรือฉินของมึนเมา เช่น พระอธิการปาน
ปาลธมฺโม เจ้าอาวาสวัดเขาอ้อ จังหวัดพัทลุง หลวงพ่อศรีแก้ว กุลคุโน เจ้าอาวาสวัดไพรใหญ่
จังหวัดสงขลา หลวงพ่อสงฆ์ เจ้าอาวาสวัดคงคาวิ จังหวัดสงขลา หลวงพ่อเล็ก สมภโก เจ้าอาวาส
วัดเจริญภูผาหรือวัดจุ่มปะ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ข้อที่น่าสังเกตคือพระภิกษุเหล่านี้ล้วนแต่เป็น
พระเถรอาจารย์ที่ประชาชนหรือชาวบ้านให้การเคารพบูชาว่าเป็นพระสงฆ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ มี
ความขลังเป็นที่กราบไหว้บูชาของคนทั่วไป จึงเป็นไปได้ว่าคนทั่วไปได้มองข้ามข้อวัตรปฏิบัติของ
พระสงฆ์ในเรื่องนี้ไปมุ่งที่ความศักดิ์สิทธิ์เป็นเป้าหมายหลัก แต่ถ้าหากเป็นพระภิกษุทั่วไปฉันของ
มึนเมา มักจะถูกประณามว่าไม่ดี แม้จะเป็นโทษเบาเป็นเพียงปาจิตติย์ก็ตาม

3. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี พุทธ
ศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่รู้จักและสำนึกในคุณของบุพการี คือผู้ที่ได้

¹ขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์). ศีลห้าหรือวินัยของมนุษย์. 2511. หน้า 10.

อุปการะตนมาก่อน เช่น บิดามารดากับบุตรธิดา อุปัชฌาย์หรืออาจารย์กับสัทธีวิหาริกหรือศิษย์ พระมหากษัตริย์กับราษฎร พระพุทธเจ้ากับพุทธบริษัท¹ เป็นต้น

บิดามารดาถือได้ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา จึงเป็นผู้ที่มีพระคุณในฐานะผู้ให้ชีวิตเลี้ยงดูบุตรหลานให้เจริญเติบโตและเป็นคนดีของครอบครัวและสังคม พระคุณของบิดามารดานั้นนับตั้งแต่บุตรธิดายังอยู่ในครรภ์ คือ บิดามารดามีเมตตาจิตแผ่ไปให้ โดยการรักษารกภักดิ์ไม่ให้เป็นอันตราย จึงถือได้ว่าเป็นส่วนเมตตาพรหมวิหาร ครั้นเมื่อบุตรธิดาคลอดออกจากครรภ์แล้ว บิดามารดาต้องเลี้ยงดูรักษาคอยดูแลในยามเจ็บไข้ได้ป่วย บิดามารดาก็พลอยเป็นทุกข์เป็นร้อนไปด้วย อันนี้จึงถือได้ว่าเป็นกรุณาพรหมวิหาร ครั้นเมื่อบุตรธิดาเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็ให้บุตรธิดาได้ศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ติดตัว บิดามารดาก็พลอยมีความยินดีด้วย สิ่งนี้จึงถือว่าเป็นมุติตาพรหมวิหาร หากว่าบุตรธิดาทำอะไรผิดพลาดบ้างที่ไม่ร้ายแรง บิดามารดาก็ยอมไม่ถือโทษเหมือนคนอื่น ๆ จนเมื่อบุตรธิดาสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้ว บิดามารดาจึงจะวางเฉยได้ ส่วนนี้จึงถือได้ว่าเป็นอุเบกขาพรหมวิหาร ด้วยเหตุที่บิดามารดามีจิตใจบริบูรณ์ด้วยพรหมวิหาร 4 จึงได้รับการสรรเสริญตามบทพระบาลีไว้ว่า “พรหมมาติ มาดาปิตโร” มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตรและธิดา²

คุณบิดามารดาที่ยังสะท้อนให้เห็นเป็นหลักฐานในบทสรรเสริญคุณบิดามารดาของมนโหรทัฬหีไปในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังที่หลวงพ่อเจ็ก จิตธมโม วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง ได้บันทึกไว้ว่า

คุณอาจารย์ลูกให้แล้ว सब	กลายกลับไปไหว้พระบิดา
ลูกเรียนมาเป็นมนโหรทัฬหี	ตัวข้าไม่ได้มาลืมนคุณ
ท่านเลี้ยงพิทักษ์ท่านรักษา	ไม่ให้ลูกขาดได้หมองมน
คุณท่านผู้อื่นสักหมิ่นคุณ	ไม่คุ้มเหมือนคุณพระบิดา
ทำไรไถ่มาเที่ยวค้าเที่ยวขาย	อดสาพาจากลูกชายมา
จะเป็นจะตายพ่อไม่ว่า	เสดสาเวทนาบิดาเหย
หวังลูกจะรอดเป็นตัวมา	คุณพระบิดาลูกให้แล้ว
ไหว้บุญคุณแก้วคุณมารดา	นางแม่ข้าเหยเลี้ยงลูกมา
เหมือนหนึ่งเมถุนที่ตั้งปลายเข็ม	ละลายหายไปวันละเจ็ดตา
ด้วยพระมารดาгинเผ็ดเค็ม	เหมือนหนึ่งเมถุนที่ตั้งปลายเข็ม

¹คณะศิษยานุศิษย์. กัตถัญญกถเวทิตากถาสังการวสุตฺรเทศนาของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (จ. อิศฺรธฺญาโณ). 2497. หน้า 7 - 8.

²เรื่องเดิม. หน้า 8 - 9.

หว่างลูกจะรอดเป็นตัวมา
 พิทักษ์รักษาได้รอดตัว
 น้ำใจไม่ให้ลูกได้ชั่ว
 คุณแม่ขอหัวจนไผ่ผอม
 แม่กลัวรินกลัวขุ่นจะได้ดอม
 คำเข้าแม่กล่อมให้ลูกหลับ
 สากกลัวละอองผองผางจะลงทับ
 ปรับหูกอยู่ฟังเสียงลูกร้อง
 แม่เจ้าไม่ทันจะอ้อมท้อง
 ละไว้แม่ยอมมองเข้ามา
 กลัวลูกจะตกจากเปลผ้า
 คุณท่านแม่มากลั่นพันพรรณนา
 แลเห็นลูกตัวร้อนนอนไม่ได้
 ใครรู้เลขยามไปถามเขา
 ยกมือไหว้ท่านว่าฉันมาเลขยาม
 ท่านรู้เลขยามบอกยามให้
 หมอรู้เลขยามบอกไปตามรู้ว่าถูกเจ้าหนา
 ถูกครุหมอมโนห์ราเข้าด้วยกัน
 มาถึงยกลูกขึ้นอุ้มชูไอน้ำของกูเจ็บกวัดขัน
 แม่ลิดหมากใส่ขันบนตายาย
 ให้ยายนุ้ยของกูอยู่สบาย
 ทั้งเงินก้อนซ่อนไว้แม่ไม่คิด
 จะเป็นตายแม่ไม่คิด

นางแม่ข้าเหยงเลียงลูกมา
 เลียงลูกแต่น้อยเท่าใหญ่
 เลียงลูกหวังรอดมาเป็นตัว
 แม่อดดาเห่านอนดุก่อนจะรุ่ง
 พระพุ่มแม่อุ้มเจ้าถนอม
 แม่ผูกเปลเวชาหีบเอาผ้าเข้ามาวาง
 ยังรุ่งแม่นอนไม่หอนหลับ
 เวลาพระแม่เสวยข้าว
 ได้ยินเสียงลูกตื่นสะอื้นร้อง
 มาถึงสองมือสอดเชยยก
 มือซ้ายแม่อุ้มไว้มือขวาแม่คว้าหาข้าวปลา
 เราท่านเกิดมาอย่าดูเบา
 พระมารดาร้องไห้หนึ่งชุกเช้า
 ชุกซังนั่งเช้าทุกเรือนไป
 ลูกของข้าพิศดารตัวเหมือนไฟ
 แลมือข้าไหว้ได้เมตตา
 เชิญหลบไปเรือนเถิดหลานอา
 พระมารดาได้ฟังหมอว่ากลับไปพลัน
 พระแม่รักลูกใจผูกพัน
 เฉะเจ้าเท่าทั้งผีครู
 แม่จะหาหมอมาน้ำล้างขี้ให้
 พระมารดาความรักลูกดังดวงจิต
 ความรักนุชสุดจิตแสนหา¹

ส่วนในบทหนึ่งตะลุงก็ได้กล่าวถึงพระคุณของบิดามารดาไว้ว่า

ก้มกราบคุณปิตุราชมารดุเรศ
 เลือดยกริ่นไม่ให้กีนกายกายา
 ฝ่าเอาใจตั้งแต่เล็กเป็นเด็กทราชม

ผู้เกิดเกศกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงรักษา
 ป้อนข้าวปลาอาบนำปล้ำให้นอน
 จนรู้ความแล้วก็ยังฝ่าสั่งสอน

¹หลวงพ่อกี้ จิตธรรมโม. วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง. บันทึกบทหนึ่ง – โนรา.

จนบวชเรียนทางธรรมจำทุกตอน	แทนน้ำนมข้าวป้อนของมารดา
สุดแผ่นดินสิ้นแผ่นดินฟ้าหาสมุทร	บุญของท่านเลิศมนุษย์สุดจะหา
ทุกราศรีคำเข้าลูกขอเฝ้าภาวนา	เชิญท่านมาคุ้มกันอันตราย
สิ่งที่ดีก็ให้มืออยู่กับตัว	ออกซื้อข้าวเกทภัยให้ไกลกาย
บุญคุณท่านรักษามากันกาย	กันขวาซ้ายหน้าหลังเบื้องล่างบน ¹

ด้วยคุณบิดามารดาอันใหญ่หลวงนี้บุตรธิดาผู้รู้คุณมีความกตัญญูทศเวท² โดยปฏิบัติดังนี้

1. ท่านได้เลี้ยงเรามากก็ควรเลี้ยงท่านตอบ
2. ท่านได้ทำกิจ มีอาบน้ำและป้อนข้าว เป็นต้น แก่เรา เราควรทำกิจตอบแทนท่านในเวลาที่เหมาะสม
3. ควรดำรงวงศ์สกุลให้ดีไม่ให้เสื่อมทรม
4. ควรประพฤติตัวให้เป็นที่น่าไว้วางใจของท่านเพื่อสมควรเป็นผู้ได้รับมอบมรดก
5. ถ้าท่านยังไม่มีศีลธรรมและความเห็นยังไม่ถูกต้อง ควรจะแนะนำเองและให้ผู้อื่นแนะนำ ด้วยวิธีอันแบบคายให้ท่านมีศีลธรรมและมีความเห็นถูกต้อง
6. ถ้าท่านล่วงลับไปแล้ว ไม่ควรทำเพิกเฉย แต่ควรทำบุญอุทิศไปให้³

จากข้อมูลพุทธธรรมที่เกี่ยวกับความกตัญญูทศเวทดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ยึดมาเป็นแนวประพฤติปฏิบัติเพื่อตอบแทนคุณบิดามารดา เช่น เลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อแก่เฒ่าชรา หรือบวชเรียนเพื่อทดแทนคุณ หรือทำบุญเมื่อบิดามารดาได้สิ้นชีวิตไปแล้ว โดยเฉพาะการทำบุญในวันสารทเดือน 10 ซึ่งเป็นประเพณีที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานที่ทุกคนต้องเดินทางไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศบุญกุศลให้แก่บิดามารดา ปู่ย่าตายายผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าบิดามารดากับบุตรธิดามีความผูกพันอย่างแนบแน่นหาที่สุดมิได้ เป็นต้น

พระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ เป็นบุพพการีเปรียบเหมือนบิดามารดา ในสมัยก่อนเมื่อมีการนำศิษย์มาฝากกับพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ภายในวัด ท่านจะให้ความเมตตาต่อศิษย์เหมือนบิดามารดาให้ความเมตตาแก่บุตร จึงถือได้ว่าเป็นเมตตาพรหมวิหาร เมื่อมาอาศัยภายในวัดท่านก็ต้องรับผิดชอบทุกข์สุขของศิษย์ ถึงคราวที่ศิษย์เจ็บไข้ได้ป่วยท่านก็ต้องช่วยดูแลรักษาให้ปลอดภัย อันนี้ถือได้เป็นกรุณาพรหมวิหารของท่านที่มีต่อศิษย์ เมื่อศิษย์ได้รับความสุข ได้ศึกษาเล่าเรียนคอยแนะนำถ่ายทอดความรู้จนบรรพชาอุปสมบทศึกษามีความรู้ ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบในพระธรรม

¹หลวงพ่อก๊วก ฐิตธมฺโม. วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง. บันทึกบทหนัง – โนรา.

²คณะศิษยานุศิษย์. กตัญญูทศเวทิตถาถาสังคการวสุตฺรเทศนาของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (จ. อิสฺสรญาโณ). 2497. หน้า 10.

วินัย พระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็พลอยมีความยินดีไปกับศิษย์ด้วย อันนี้ถือเป็นมุกตลกพรหมวิหารของท่าน เมื่อสัทธิวิหาริกอันแควสีก จะผิดพลาดบ้างก็จะไม่ถือโทษถือโกรธเพิกเฉยได้เป็นผู้สามารถวางเฉย อันนี้ถือว่าเป็นอุเบกขาพรหมวิหารของท่าน¹

คุณของพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ได้มีการกล่าวถึงไว้ในบทไหว้ครูหนึ่งตะลุม ดังที่ หลวงพ่อเจ็ก จิตฺตมโม วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง ได้บันทึกไว้ว่า

ถัดจากนั้นโชคดีหนึ่งนั่งไหว้ไป	ก้มกราบได้บาทาฝ่าธุลี
ไหว้อาจารย์เจ้าวัดเขาแดงแหล่งศึกษา	อุปการคุณผมได้อ่านเกศี
สอนวิชาให้ทุกอย่างทางที่ดี	ตัวผมนี้ปราบปลื้มไม่ลืมคุณ
ฝึกสอนหนึ่งหวังให้ดีได้มีหลัก	ช่วยนำชักแนะให้ได้เกื้อหนุน
หลายเดือนปีที่ผมหนึ่งยังพึ่งบุญ	ได้อบอุ่นใจอยู่ไม่รู้วาย
ออกชื่ออาจารย์เจ้าวัดเขาแดง	คาหลวงแจ่งก็ชื่นกันเหมือนมันหมาย ²

ส่วนในบทไหว้ครูมโนห์รา ได้กล่าวถึงคุณของอาจารย์ไว้ ดังที่ หลวงพ่อเจ็ก จิตฺตมโม. ได้บันทึกไว้ว่า

ไหว้อาจารย์พ่อท่านเขาแดงตก	ช่วยหยิบยกสอนให้ลูกได้เห็น
สอนให้ลูกเขียนอ่านการจำเป็น	ไม่ได้เว้นสักเวลาท่านพยายาม
ผิดตรงไหนท่านช่วยสอนกลอนถิขิต	ออกหัวคิดพอสอนไม่เหยียบพยายาม
ผมอยู่วัดตั้งหน้าพยายาม	พอรู้ความเป็นบรรทัดหัดโนรา
ผมน้องรอบเพื่อนชวนเป็นนักรำ	ยังตกต่ำตื้นลึกเพราะไม่เคยศึกษา
รูปก็ชั่วตัวดำรำโนรา	เรื่องวิชาข้งน้อยต่ำค้อยไป
ยังไม่เหมือนอาจารย์ท่านสอนให้	มีลวดลายพิกลเพราะคนใหญ่
ผมฝึกหัดคอดคอดเปลี่ยนแปลงไป	ผิดตรงไหนช่วยซ่อมแซมให้แหลมคม ³

¹คณะศิษยานุศิษย์. กตัญญูคุณเวทิตาภคาสังการวสุตฺรเทศนาของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (จู อัสสรญาโณ). 2497. หน้า 11 - 12.

²หลวงพ่อเจ็ก จิตฺตมโม. วัดเขาแดงตะวันตก จังหวัดพัทลุง. บันทึกบทหนึ่ง – โนรา.

³เรื่องเดิม.

4. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับคนดี คนดีมีลักษณะเป็นคนที่ปฏิบัติตามหลักของศีล คือประกอบด้วย คุณธรรม 3 ประการ ได้แก่ สุจริตทางกาย สุจริตทางวาจา และสุจริตทางใจ ดังที่ ขุนวิจิตรมาตรา (โศติ เหมะรักษ์)¹ ธรรมการจังหวัดพัทลุง ได้อธิบายไว้ว่า

ก. สุจริตทางกาย (กายสุจริต) ประกอบด้วย การเว้นจากการประทุษร้ายต่อร่างกายและชีวิตจิตใจของกันและกัน การเว้นจากการประทุษร้ายต่อทรัพย์สินสมบัติของกันและกัน และการเว้นจากการประทุษร้ายต่อสามี ภรรยา และบิดาของผู้อื่น ทั้ง 3 ประการนี้ถือได้ว่าเป็นการงดเว้นทางกาย จึงเรียกว่า “กายสุจริต” ให้คิดเอาใจเข้ามาใส่ใจเรา ทุกคนย่อมรักชีวิตและร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ และรักใคร่ลูกเมียของตนเอง ไม่ต้องการให้คนอื่นมาทำอันตรายและล่วงเกิน ผู้ที่ทำความผิดโดยฝืนความรู้สึกจึงจัดว่าเป็นบาป ก่อนที่จะทำอะไร ๆ ลงไป ถ้าทุกคนได้คิดเสียก่อนเช่นนี้ ก็จะไม่ทำสิ่งไม่ดี เพราะจะรู้สึกกระดากใจตนเอง ทำให้เกิดความกลัวต่อความชั่วที่เกิดขึ้นในใจตนเองจนไม่กล้าที่จะกระทำชั่วเช่นนี้ เรียกว่าเป็นผู้มีหิริ โอตตัปปะ (ความละอายและความกลัวต่อบาป)

ข. สุจริตทางวาจา (วจีสุจริต) คำพูดหรือวาจาเป็นสิ่งสำคัญมาก ที่จะทำให้มีการสื่อไปในทางที่ดีหรือทางร้าย ดังโบราณว่า “วาจาเป็นเอก” หมายถึงเป็นเอกทั้งทางนำไปสู่ความดีและเป็นเอกที่นำไปสู่ความชั่ว หลักคุณธรรมทางพุทธศาสนาได้จำแนกวาจาที่ดีไว้ 4 ประการ คือ 1. ไม่พูดมุสาหรือโกหก เพราะคำโกหกยอมให้โทษทั้งตนเองและผู้อื่น ตนเองจะขาดความเชื่อถือ ส่วนผู้อื่นจะได้รับความเดือดร้อน เช่น โกหกในการเป็นพยานเท็จให้ผู้อื่นได้รับโทษติดคุกติดตาราง เป็นต้น 2. ไม่พูดจาส่อเสียดยุยง คำส่อเสียดเป็นคำพูดจาแตกฉันทกระเทียบผู้อื่น เช่น เมื่อโกรธใครขึ้นมาแต่ไม่กล้าว่าหรือด่าเขาตรง ๆ ก็ยกเอาหมุ่หมามาว่า และด่าจนสิ้นหม้อข้าวหม้อแกงของตนเอง เป็นต้น ส่วนยุยงได้แก่ นำเอาคำพูดของฝ่ายหนึ่งไปเล่าให้อีกฝ่ายหนึ่งฟัง แล้วเสริมแต่งให้ผิดไปจากความจริงมุ่งยุยงให้ทั้ง 2 ฝ่ายโกรธเคืองกัน พวกที่ชอบนินทาผู้อื่นก็จัดไว้ในจำพวกนี้ด้วย ด้วยวาจาส่อเสียดยุยงยอมเป็นเหตุให้เกิดแตกร้างและก่อการวิวาท จึงไม่เป็นที่ควรประพฤติ 3. ไม่พูดหยาบคาย วาจาหยาบคายเป็นคำไม่เพราะหูผู้ฟัง ไม่เป็นที่พอใจแก่คนทั่วไป 4. ไม่พูดจาเหลวไหล อันเป็นถ้อยคำที่เชื่อถือไม่ได้ ไม่ก่อประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เช่น พูดจาเฮฮาตลกคะนองไม่เป็นเรื่องเป็นราว เป็นต้น คำพูดที่เป็นประโยชน์อย่างน้อยต้องเป็นคำพูดที่แนะนำการทำงานหรือการทำความดี ผู้ที่รู้จักใช้วาจาอ่อนหวานไพเราะให้เป็นที่พอใจแก่ผู้ฟัง ย่อมยังประโยชน์ให้เกิดความรักใคร่สนิทสนมสามัคคี เรียกได้ว่าเป็นผู้มีสังกตวัตถุ อันเป็นธรรมยึดเหนี่ยวในบุคคล ประกอบด้วย ทาน (การให้) ปิยวาจา (พูดจาอ่อนหวานไพเราะ) อตถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน) และสมานัตตตา (ความเสมอต้นเสมอปลาย)

¹ขุนวิจิตรมาตรา (โศติ เหมะรักษ์). ธรรมวิจารณ์. 2477. หน้า 21 - 24.

ก. สุจริตทางใจ (มโนสุจริต) ความประพฤติอันเนื่องด้วยกายและวาจาตามที่กล่าวมาแล้ว นั้น เป็นเพียงอาการของใจ เพราะการกระทำในรูปต่าง ๆ ย่อมมาจากใจ ใจจึงเป็นนายกายและวาจาเป็นบ่าว หรือพูดให้ชัดได้ว่า ใจเป็นต้นเหตุ กายและวาจาเป็นปลายเหตุ เพราะฉะนั้นการที่จะตัดความชั่วทั้งหลาย จึงต้องตัดมูลเหตุอันเนื่องมาจากใจ ทางพุทธศาสนาได้สอนให้ฝึกหัดบังคับใจ ไม่ปล่อยใจให้เป็นไปตามอารมณ์ต้องบังคับใจให้อยู่ในอำนาจและปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมดังกล่าวมา จึงจะจัดเป็นความดีความงามแห่งตนอย่างแท้จริง

5. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับกัมมัญฐาน ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ สมถกัมมัญฐาน หรือกรรมฐานเป็นพุทธธรรมที่เป็นอุบายในการฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิ มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เรียกว่า เอกัคคตา ผลที่เกิดตามมา คือ จิตปลอดจากนิวรณ์ทั้ง 5 อันได้แก่ กามฉันท (ความพอใจรักใคร่) พยาบาท (ความคิดปองร้ายผู้อื่น) ถีนมิทธะ (ความที่จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม) อุทธัจจกุกกัจะ (ความคิดฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ) และวิจิกิจฉา (ความลังเลใจ) และวิปัสสนากัมมัญฐาน หมายถึง กัมมัญฐานที่เป็นอุบายฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญา รู้แจ้งในสภาวะธรรม อันได้แก่ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) และอนัตตตา (ความไม่มีตัวตน)¹

การปฏิบัติสมถกัมมัญฐานและวิปัสสนากัมมัญฐาน ได้รับการฟื้นฟูมาที่วัดห้วยหลาด อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อประมาณทศวรรษที่ 2490 โดยการนำของพระขาว ดิสสวโธ ได้ตั้งสำนักสมถกัมมัญฐานขึ้นที่วัดนี้ มีผู้ปฏิบัติทั้งพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นจำนวนมาก² ต่อมาได้มีการขยายสาขาของสำนักสมถกัมมัญฐานออกไปในบริเวณจังหวัดใกล้เคียง เช่น วัดอัมพวันาราม อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง³ เป็นต้น การเจริญสมถกัมมัญฐานหรือการเจริญสมถภาวนานี้ เป็นไปตามที่กล่าวไว้ในคำภีร์อิทธิธรรมสังคหะและคำภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งประกอบด้วยธรรม 7 หมวด แบ่งธรรมออกได้ 40 ประการ ธรรม 7 หมวด ประกอบด้วย กสิณ 10 อสุภ 10 อนุสสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหารปฏิกุศลสัญญา จตุราตุ วัฏฐาน และอรุป 4⁴

ธรรมกสิณ 10 ได้แก่ ปถวิกสิณ เพ่งดูดิน ณ ที่ใดที่หนึ่ง บริกรรมนี้กว่าดิน ๆ ดังนี้ ตลอดไปจนเกิดอุคคหนิมิตติดตาอยู่ แล้วต่อไปก็สามารถย่อส่วนหรือขยายนิมิตให้เล็กให้ใหญ่ได้

¹ดนัย ไชยโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2543. หน้า 14.

²พระขาว ดิสสวโธ. ข้อปฏิบัติอย่างแท้จริงของชาวพุทธคือสมถกัมมัญฐาน. 2499. หน้า คำนำ.

³สัมภาษณ์พระครูแก้ววราภรณ์ (กระจำง ประทุมโณ) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน ที่วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2545.

⁴พระขาว ดิสสวโธ. เรื่องเดิม. หน้า 2.

เรียกว่า บัญญัตินิมิต อาโปกสิณ เพ่งดูน้ำ เตโชกสิณ เพ่งดูไฟ วาโยกสิณ เพ่งดูลม นีลกสิณ เพ่งดูสีเขียว ปิตกสิณ เพ่งดูสีเหลือง โลหิตกสิณ เพ่งดูสีแดง โอพาตกสิณ เพ่งดูสีขาว อาโลกกสิณ เพ่งดูแสงสว่าง อากาสกสิณ เพ่งดูอากาศที่เป็นของว่าง รวมเป็นกสิณ 10 การเพ่งดูและบริกรรมกระทำเหมือนกัน อุกคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตในกสิณนั้นหมายถึงอารมณ์ที่ปรากฏชัดแจ้งขึ้นในดวงตาและในใจด้วยอำนาจนึกไป

อสุภ 10 ได้แก่ ชากศพที่เน่าพอง ชากศพที่มีสีเขียว ชากศพที่มีน้ำเหลืองไหล ชากศพที่ขาดกลางตัว ชากศพที่เรงกาสนับแย่งกันกัดกิน ชากศพที่มีมือ เท้า และศีรษะขาดไปอยู่ข้างหนึ่ง ชากศพที่ฆ่าศึกฟันเป็นท่อน ๆ ชากศพที่ถูกประหารด้วยอาวุธมีโลหิตอยู่ ชากศพที่มีตัวหนอนคลานอยู่ ชากศพที่ยังเหลือแต่ร่างกระดูก รวมเป็นอสุภ 10 ประการ ผู้ที่ได้เห็นแล้วเพ่งดูให้ติดตาอยู่ตามปรากฏจริงอย่างนี้ได้ชื่อว่า อุกคหนิมิต และคตินึกให้ปรากฏแจ้งชัดขึ้นในใจอย่างนี้เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต

อนุสสติ 10 ได้แก่ พุทธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรมเป็นอารมณ์ สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์ ศีลानุสสติ ระลึกถึงศีลที่ตนรักษาบริสุทธิ์แล้วเป็นอารมณ์ จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคดีแล้วเป็นอารมณ์ เทวตานุสสติ ระลึกถึงเทวดาที่มีศีลาธิคุณเสมอกับตนและยิ่งกว่าตน ทั้งเทวดาเหล่านั้นไว้เป็นพยานแล้วกลับระลึกถึงศีลาธิคุณของตนเป็นอารมณ์ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงพระนิพพานว่าเป็นที่ระงับเพลิงกิเลสและกองทุกข์เป็นบรมสุขอย่างยิ่งเป็นอารมณ์ มรณัสสติ ระลึกถึงความตายของตนและสัตว์อื่น ๆ เป็นอารมณ์ กายคตาสติ ระลึกไปในกายว่ามี ผม ขน เล็บ ฟัน เป็นตัน เป็นสิ่งน่าเกลียดน่าชังเป็นอารมณ์ อานาปานัสสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก สัน - ยาว หยาบละเอียดเป็นอารมณ์ รวมเป็นอนุสสติ 10

พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตาพรหมวิหาร การคิดให้สัตว์ทั้งสิ้นเป็นสุขทั่วไปหมด กรุณาพรหมวิหาร การคิดให้สัตว์ทั้งสิ้นที่เป็นทุกข์ได้พ้นจากทุกข์ มุติตาพรหมวิหาร การคิดให้สัตว์ทั้งสิ้นได้ดำรงอยู่ในความสุขสมบัติของตน อุเบกขาพรหมวิหาร การคิดให้มีความเพิกเฉยเป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจเสียใจที่ได้สุขได้ทุกข์ รวมเป็นพรหมวิหาร 4

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ได้แก่ การกำหนดพิจารณาหมายรู้สำคัญในอาหารที่เป็นของบริโภคว่าเป็นสิ่งปฏิกูล ไม่ควรยินดีในรสอาหารนั้น

จตุราควัฏฐานะ ได้แก่ การกำหนดพิจารณาว่ากาย เป็นที่รวมของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม จนมองเห็นจริงสามารถถอนสัตุปปัตถิธัตตสัญญา คือความเห็นว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาเสียได้

อรูป 4 ได้แก่ อากาสนัญญาตนะ เพ่งดูอากาศว่าไม่มีเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า วิญญานัญญาตนะ เพ่งดูรูปวิญญานว่าไม่มี อาภิญญัญญาตนะ เพ่งดูความไม่มีแห่งรูปวิญญาน เนวสัญญานา

สัญญาตนะ เฟ่งคูรูปวิญญานที่ 3 ด้วยบริกรรมคิอย่างละเอียด ประณีต จะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ รวมเป็นรูป 4¹

การเจริญภาวนากัมมัฏฐานของพระภิกษุสามเณร คณะอุบาสกอุบาสิกา ย่อมทำให้เกิดความสงบ ความสว่าง ความบริสุทธิ์สะอาดของจิต ซึ่งนำไปสู่ปัญญา ด้วยเหตุนี้การเจริญภาวนาสมถกัมมัฏฐานจึงเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในเวลาต่อมา แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่พบเสมอคือขาดผู้นำฝึกสอน การปฏิบัติอย่างจริงจัง เนื่องจากขาดพระสงฆ์ผู้ศึกษาหลักพุทธธรรมในด้านนี้ อย่างลึกซึ้งที่จะนำแนวทางดังกล่าวมาแนะนำปฏิบัติกับผู้อื่นได้

6. พุทธธรรมที่เกี่ยวกับมรรค 8 การที่พุทธศาสนิกชนจะพ้นทุกข์ได้ และพบกับความสุขได้นั้นจะต้องยึดถือหรือเดินตามทางสายกลาง ซึ่งประกอบด้วย องค์ 8 หรือ มรรค 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดในทางที่ชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาในทางที่ชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำที่ชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตที่ชอบ) สัมมาวายามะ (การทำความเพียรชอบ) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ)

ทางหรือมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 นี้ ถือได้ว่าเป็นทางสายกลางที่จะนำพุทธศาสนิกชนไปสู่การพ้นทุกข์ ซึ่งความจริงแล้วพุทธธรรมอันนี้เป็นเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นตัวศีล สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ เป็นตัวปัญญา สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เป็นตัวสมาธิ²

พุทธศาสนิกชนที่ประพฤติปฏิบัติตามทางสายกลางนี้ก็จะพบกับความสุขได้ โดยมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด ดังที่ท่านปัญญานันทภิกขุ ได้อธิบายไว้ว่า

องค์มรรคทั้งแปดประการนี้ ต้องปฏิบัติให้เป็นสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงจักนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ เพราะมรรคเป็นองค์รวมกันเป็นทางสายกลาง มิใช่แปดสายและเป็นอันเดียวมิใช่แปดตอนแปดระยะ แต่เป็นสายเดียวอันเดียวมารวมกันเข้าเป็นองค์อันหนึ่ง เหมือนเชือกเส้นเดียวมีแปดเกลียวจะนั้น ถ้าเอาออกเสียเกลียวหนึ่งก็ไม่มั่นคงแข็งแรงต้องรวมกันไว้ แต่สำหรับปุถุชนธรรมดาสามัญเขาไม่ปฏิบัติให้ครบแปดองค์ จะแยกทำเป็นข้อ ๆ ไปก่อนก็ได้ คือปฏิบัติในส่วนที่เป็นศีลก่อน ได้แก่ สัมมาวาจา หักพูดแต่

¹พระขาว ดิศสวโส. วัดห้วยหลาด อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา. ข้อปฏิบัติอย่างแท้จริงของชาวพุทธ คือ สมถะกัมมัฏฐาน. 2499. หน้า 2 - 5.

²ปัญญานันทภิกขุ. "ทางสายกลาง", ใน หนังสือที่ระลึกงานประจำปีจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2496. 2496. หน้า 7.

ในทางที่ชอบที่ถูก สัมมาสัมมัตตะ หัดทำงานแต่ทางที่ดีที่ชอบ อันถูกต้องกับหลักธรรม สัมมาอาชีวะ หัดเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ เมื่อทำหลักสามประการนี้ได้แล้ว ในขณะเดียวกันก็พยายามให้มีสัมมาวายามะเข้าด้วย คือ เพียรละสิ่งชั่ว เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น ว่ากันโดยเนื้อแท้แล้วองค์มรรคทั้งหมดนี้ เมื่อทำอันใดที่เป็นส่วนใดได้ส่วนอื่น ๆ ก็พลอยได้ถูกปฏิบัติไปด้วย แต่ที่แยกให้ดูนั้น ก็เพียงเห็นว่าเป็นสิ่งไม่เหลือวิสัยเท่านั้น หากคนสามารถปฏิบัติกันได้จะนั้น ขอพวกเราทั้งหลายจงมาเดินตามทางที่พระศาสดาได้ชี้บอกไว้เถิด เราสามารถจักขันธ์มารและหมู่เสนามารเสียได้ ทั้งเป็นการทำตนให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายด้วย... จึงเป็นหน้าที่ของพวกเราทุกคนที่จักพร้อมใจกันมาเดินตามทางกันเท่านั้น เดินไปเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ในการเดินทางต้องมีความอดทน มีความเพียรเผาความเกียจคร้าน และมีสติสัมปชัญญะกำกับไปด้วย เดินรุดหน้าเรื่อยไป อย่าหยุดยั้ง อย่าถอยหลังหรืออย่าแวะข้างหนทาง ท่านก็มีหวังจักถึงจุลปลายทางได้ จุลหมาย คือ ความพ้นทุกข์อันเรียกว่า พระนิพพานนั่นเอง'

พุทธธรรมเหล่านี้เกิดจากการศึกษาค้นคว้า ศึกษาค้นคว้า ขยายความ และหยิบยกขึ้นมาเผยแพร่ของพระเถระและผู้ทรงคุณความรู้ทางพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางให้พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้นำไปถือปฏิบัติให้พ้นทุกข์ ประสบกับความสุขในชีวิต ประกอบกับในสมัยนี้สื่อการพิมพ์และวิทยุมีแพร่หลายมากขึ้น จึงทำให้หลักพุทธธรรมเข้าไปแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนได้อย่างกว้างขวางกว่าสมัยที่ผ่านมา จึงทำให้เกิดการเรียนรู้รับรู้อย่างมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการเรียนรู้พุทธธรรมเหล่านี้ก็ยังอยู่ในหมู่ผู้ศึกษาค้นคว้าหรือพระภิกษุสงฆ์ผู้ศึกษาธรรมะเพื่อยกระดับสถานภาพของตนเองเท่านั้น ในส่วนประชาชนหรือชาวบ้านทั่วไป และพระภิกษุสงฆ์บางกลุ่มยังยึดติดกับนรก - สวรรค์ บุญ - บาป และไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับคาถาอาคม ดังเห็นได้ว่าบางคนถือศีลปฏิบัติธรรมในวันธรรมสวนะหรือในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น ส่วนวันอื่น ๆ ก็ปฏิบัติตัวปกติ หรือบางคนไปร่วมพิธีฝังลูกนิมิตเพื่อให้ตนได้บุญไปเกิดในสวรรค์หรือไปพึ่งเทศน์มหาชาติให้ครบ 13 เถนจะจะได้ไปเกิดหันศาสนาพระศรีอารียเมตไตรย นอกจากนี้บางคนยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในศีลข้อกามฯ ไม่ผิดลูกเมียผู้อื่น (ยกเว้นแม่หม้ายถือว่าเป็นผู้ไม่มีพันธะแล้ว) แต่เป้าหมายที่เขาปฏิบัติไม่ได้อยู่ที่หลักของศีล กลับไปอยู่ที่เป้าหมายคาถาอาคมทางไสยศาสตร์ เพราะหากบุคคลนั้นทำผิดลูกเมียผู้อื่นเขาเชื่อว่าคาถาอาคมจะเสื่อมทันที¹ หรือพระภิกษุสงฆ์บางรูป

¹ปัญญานันทภิกขุ. "ทางสายกลาง", ใน หนังสือที่ระลึกงานประจำปีจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2496. 2496. หน้า 15 - 16.

²สัมภาษณ์นายแจ้ง เพชรรัตน์ บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 2 ตำบลควนขนุน อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2539.

ที่แก่กล้าทางคาถาอาคมชั้นของมีนเมา ผิดศีลข้อ 5 แต่กลับเป็นที่เคารพบูชาอย่างสูงของชาวบ้านทั่วไป' สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่สวนทางกับหลักพุทธธรรมทั้งสิ้น แต่กลับได้รับความนิยมจากชาวบ้านบางกลุ่ม เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์และกลุ่มคนเหล่านี้ถูกครอบงำโดยพื้นฐานความเชื่อทางไสยศาสตร์มาแต่เดิม จนยากแก่การที่จะขัดสิ่งเหล่านี้ออกไป แต่บางครั้งสิ่งเหล่านี้ก็เป็นเพียงอุบายที่พระภิกษุสงฆ์นำมาใช้เพื่อให้บรรลุหลักแห่งศีลธรรม

¹ สัมภาษณ์พระครูภาซาด (บุญทอง) ที่วัดดอนศาลา หมู่ที่ 8 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2539.

ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบ สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542

พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 เป็นช่วงสมัยที่พุทธศาสนามีอายุครบ 2500 ปี หรือ 25 พุทธศตวรรษ เป็นเวลาถึงหนึ่งของศาสนาพระศรีศากยมุนี พระพุทธโคดมหรือพระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 ในสมัยภัทรกัปปัจจุบัน ซึ่งเชื่อกันว่ามีอายุ 5000 ปี และเริ่มย่างเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 26 อันเป็นมงคลสมัยที่รัฐบาลไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ร่วมกันประกอบพิธีเฉลิมฉลองอย่างใหญ่โต ณ ท้องสนามหลวงกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 12 - 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 การเฉลิมฉลองนี้ได้เกิดขึ้นทุกจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักรไทย¹ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความสำคัญให้กับพุทธศาสนายิ่งขึ้น ส่งผลให้วัด พระภิกษุสงฆ์ และประชาชนทั่วไปได้ตระหนักถึงความสำคัญของพุทธศาสนา มีการส่งเสริมบำรุงรักษาและจรรโลงพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง จนกระทั่ง พ.ศ. 2505 เพื่อเป็นการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความเข้มแข็งและสอดคล้องกับการปกครองของฝ่ายบ้านเมือง รัฐจึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 นอกจากนี้ทางรัฐบาลยังได้เริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2508) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ตามแผนพัฒนาดังกล่าวรัฐบาลพยายามมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศเพื่อเพิ่มรายได้ของประชาชาติ และเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างมากมาย ซึ่งส่งผลต่อการผลิตของประชาชน จากการผลิตเพื่อยังชีพและระบบการพึ่งพาไปสู่การผลิตเพื่อขายและระบบการสะสมทุนแบบทุนนิยม ประกอบกับกระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่เน้นพัฒนาด้านเทคโนโลยีต่างหลังไหลสู่สังคมไทย กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในภาพรวม โดยเฉพาะพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประชาชนเริ่มห่างเหินวัดและพระสงฆ์มากขึ้นเนื่องจากการศึกษาแยกออกจากวัดอย่างเด็ดขาด รัฐบาลให้การดูแลวัดและพระสงฆ์ไม่ทั่วถึง จึงทำให้คณะสงฆ์ส่วนกลางพยายามส่งเสริมให้วัดได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองมากขึ้น เช่น การส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียน พระธรรมวินัย การจัดทำโครงการพระธรรมทูตเผยแผ่ศีลธรรมแก่ประชาชน การจัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาประจำอำเภอ - ตำบล การจัดทำโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โครงการจัดตั้งอุทยานการศึกษาภายในวัด โครงการวัดพัฒนาตัวอย่าง เป็นต้น โครงการเหล่านี้รัฐพยายาม

¹มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย และลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 26.

เข้าไปผลักดันส่งเสริมโดยการจัดงบประมาณอุดหนุน แต่ก็กระทำได้เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นวัดขนาดใหญ่ที่ได้รับการพัฒนาแล้วหรือวัดระดับการปกครองทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ และ ตำบล เช่น วัดโคกสมาณคุณ วัดชัยมงคล วัดมัทธิมาวาส วัดในวัง จังหวัดสงขลา วัดกุหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดสุวรรณวิชัย วัดเขียนบางแก้ว วัดวัง จังหวัดพัทลุง เป็นต้น จึงทำให้วัดจำนวนมากต้องพึ่งพิงตนเอง แสวงหาแหล่งทุนเพื่อนำมาพัฒนาวัดในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การจัดสร้างพระเครื่องรางของขลังออกให้ประชาชนได้เช่าบูชา ล้วนเป็นการระดมทุนทั้งสิ้น เป็นต้น โดยเฉพาะการจัดสร้างพระเครื่องรางของขลังได้กระทำอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นแหล่งผลประโยชน์มหาศาลที่วัดมีรายได้จากสิ่งเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นการสร้างระบบทุนนิยมขึ้นในพุทธศาสนา ซึ่งบางวัดนำไปสู่ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์เกิดเป็นกรณีพิพาทระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน จนนำไปสู่ความแตกแยกของชุมชน เช่น กรณีของวัดพะโคะ วัดในวัง จังหวัดสงขลา เป็นต้น ซึ่งจะได้นำรายละเอียดในตอนต่อไป

จากเหตุผลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในสมัยนี้พุทธศาสนามีการปรับเปลี่ยนพัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมแบบทุนนิยม มีการระดมทุนด้วยวิธีการต่าง ๆ บนความเชื่อความศรัทธาแบบไสยศาสตร์ สมัยนี้จึงถือได้ว่าเป็น “สมัยพัฒนาพุทธศาสนาแบบทุนนิยมบนพื้นฐานไสยศาสตร์” ซึ่งรายละเอียดพอจะแยกประเด็นการศึกษาออกได้ 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542
2. พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542

การเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเกิดจากแรงผลักดันของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ซึ่งจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น เหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงมีรายละเอียดดังนี้

1.1 ปัจจัยภายใน เหตุปัจจัยภายในชุมชนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น แต่ละปัจจัยมีรายละเอียดดังนี้

1.1.1 พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์ในสมัยนี้ยังให้ความสนใจต่อการศึกษาระบบวินัยมากขึ้นกว่าสมัยที่ผ่านมา ดังเห็นได้ว่าในช่วงสมัยนี้มีพระภิกษุสามเณรได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้ศึกษาพระปริยัติธรรม จนมีความรู้แตกฉานทางพระธรรมวินัยเป็น

จำนวนมาก สามารถสอบเปรียญธรรม 3 ประโยค - 9 ประโยค ได้จำนวนหนึ่ง เฉพาะสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - 2542 มีพระภิกษุสามเณรสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยคขึ้นไป จำนวนไม่น้อยกว่า 429 รูป¹ พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัดใกล้เมืองหรือวัดในเมืองจะได้รับความสะดวกสบายกว่าวัดที่อยู่นอกเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะขาดแคลนพระภิกษุผู้สอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี แม้ว่าจะมีการส่งเสริมทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรให้กว้างขวางขึ้นเพียงใด แต่ก็ยังมีพระภิกษุสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งที่ได้ส่งเสริมทางไสยศาสตร์เพื่อรองรับความต้องการของประชาชนจำนวนมากที่ยังเชื่อในเรื่องของโชคลางของขลัง โดยเฉพาะกลุ่มสำนักเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ได้มีการสืบทอดพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพิธีกรรมที่ช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้าน เช่น การรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ การดูแลสุขภาพ การสร้างพระเครื่อง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งซึ่งช่วยเสริมสร้างจริยธรรมของพุทธศาสนา เนื่องจากการดึงชาวบ้านหรือชุมชนให้เข้ามาช่วยดูแลและพัฒนาวัดวาอารามได้ทางหนึ่ง ซึ่งต่อมาทำให้วัดและพระสงฆ์หันมาพัฒนาวัดทางด้านวัตถุมงคลขึ้น และพระสงฆ์เองก็กลายเป็นผู้ส่งเสริมให้ประชาชนเชื่อและปฏิบัติสนับสนุนทางไสยศาสตร์ให้มากยิ่งขึ้น ดังที่ พระธรรมปิฎก (เพียร อุดฺตโม) ได้กล่าวไว้ในเรื่องนี้เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2503 ว่า

เวลา 22.30 น. ได้ไปในพิธียกป้ายบริษัทเชตติยานิช สมัยนี้ยังการศึกษาเจริญขึ้น การถือโชคล้อกลางก็ยิ่งมากขึ้น เรื่องทำนองนี้พระองค์เองเป็นผู้สนับสนุน แนะนำ จึงยังเจริญขึ้นเรื่อย ๆ การปฏิบัติยิ่งซุกลงไป ชาวอินเดียนำพุทธศาสนามาให้ชาวไทยเป็นวิธีที่ดีที่สุด แต่ชาวอินเดียอีกนั่นแหละนำ ลัทธิธรรมนิยมมากมายมาฝากไว้กับคนไทยจนเกือบจะกลมกลืนกับพุทธศาสนา คนชอบการศึกษาเข้าแบบถือรั้นมีเป็นอันมาก หน้าหนักใจนักธรรมะ²

ความเชื่อทางไสยศาสตร์บางครั้งก็นำไปสู่การแอบอ้างและวิธีการหาผลประโยชน์ของพระภิกษุสามเณร จนทำให้เกิดความเสียหายแก่วงการพุทธศาสนา ดังกรณีพระภิกษุรูปหนึ่งเรียกร้องเงินและสิ่งของจากชาวบ้านนาท่อม อำเภอเมืองพัทลุง เพื่อเป็นการรักษาโรคให้หาย ซึ่งพระธรรมปิฎก (เพียร อุดฺตโม) ได้บันทึกถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

¹ดูรายละเอียดในอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมปิฎก (เพียร อุดฺตมมหาเถระ) ณ เมรุวัดคูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง วันอาทิตย์ที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2543.

²วัดคูหาสวรรค์. อมตจารึกของพระธรรมปิฎก (เพียร อุดฺตโม) พุทธศักราช 2503.

มีเด็กสาวมาจากนาท่อมเพื่อเยี่ยมถวายภัตตาหารและเล่าให้ฟังว่าพระรูปหนึ่งไปที่บ้าน แสดงตัวว่าสามารถรักษาโรคที่เขาเป็นอยู่ให้หายได้ เรียกเงิน 31 บาท เท่าอายุ แล้วมีของอื่น ๆ อีกเช่น ข้าวสารเจ้า 1 กิโลกรัม ข้าวสารเหนียว 1 กิโลกรัม เป็นต้น ทำน้ำมนต์ให้กิน และให้สาบคล้องคอเป็นเส้นด้าย ภายหลังทราบว่าพระรูปนี้ญาติของผู้หญิงคนนี้ นำมาส่งสถานีพัทลุง และตีตัวให้ไปลงจะนะ เรื่องนี้ได้สั่งให้พระชาจะนะสืบดูแล้ว'

การประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรเพื่อหาผลประโยชน์ ในทำนองนี้พบมากในช่วงสมัยนี้ เนื่องจากพระอุปัชฌาย์บางรูปไม่พิจารณาให้รอบคอบในการรับอุปสมบทให้กับกุลบุตร จึงได้พระภิกษุบางรูปที่บวชเข้ามาเพราะไม่มีงานทำต้องการเข้ามาแล้วหาผลประโยชน์ในวงการพุทธศาสนา ดังที่ พระธรรมปิฎกยาบติ (เพียร อุตฺตโม) ได้บันทึกไว้ เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2503 ว่า

จนคำพระครูศรีรัตนรักษ์ได้มาที่วัด บอกเรื่องบวชคนเหลวไหล และได้บังคับให้ลาสิกขาไป แล้วต่อมา ปี พ.ศ. 2502 ได้มาหาพระครูวุฒิคุณขอให้ท่านบรรพชาอุปสมบทให้ ท่านก็ให้การบรรพชาอุปสมบทให้อีกที่นี้ออกเที่ยวโดยไม่มีจุดหมาย บุคคลผู้นี้ต้องทุติยปาราชิกมาแล้ว จะทำการอุปสมบทอีกก็ไม่ขึ้น ครั้นแล้วได้แนะนำพระครูศรีรัตนรักษ์ให้งดเว้นเรื่องให้บรรพชาอุปสมบทแก่บุคคลผู้ตนหรือเจ้าวัดผู้รับรองให้อุปสมบทไม่รู้พฤติการณ์อันแท้จริง²

ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับชาวบ้านโดยทั่วไปจะอยู่ในเกณฑ์ดี คือ ประชาชนหรือชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือในการพัฒนาวัดหรือพัฒนาชุมชนที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ แต่บางครั้งประชาชนหรือชาวบ้านก็มีความขัดแย้งกับพระภิกษุสงฆ์ในด้านความคิดเห็นหรือพฤติกรรมของพระสงฆ์หรือของชาวบ้าน จนนำไปสู่ความแตกแยกทั้งส่วนตัวและส่วนรวม แต่ส่วนใหญ่ความขัดแย้งมักจะสามารปรับความเข้าใจหรือประนีประนอมกันได้เสมอ ดังเห็นได้จากกรณีตัวอย่างความขัดแย้งระหว่างพระภิกษุกับประชาชน ตามหลักฐานที่พระธรรมปิฎกยาบติ (เพียร อุตฺตโม) ได้บันทึกไว้เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2503 เรื่องความขัดแย้งระหว่างเจ้าอาวาสวัดควนดบ อำเภอเมืองพัทลุงกับกลุ่มชาวบ้าน ดังระบุไว้ว่า

¹วัดคูหาสวรรค์. อรรถาธิบายของพระธรรมปิฎกยาบติ พุทธศักราช 2503. 2543. ไม่มีเลขหน้า.

²เรื่องเดิม.

เจ้าคณะตำบลควนมะพร้าวมาแล้วเรื่องชาวบ้านจะเปลี่ยนผู้รักษาการวัดควนถกคือ พระดำ ให้เอารูปอื่นแทน ว่าถึงพระดำรูปนี้ ถึงจะอายุมาก แต่ทำอะไรทำจริง พุดตรง ๆ ชาติ ๆ ท่านบอกว่าได้ปรับความเข้าใจกับพระแลชาวบ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว'

แต่บางครั้งเจ้าอาวาสมีความขัดแย้งกับชาวบ้านอย่างรุนแรงจากเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเป็น นิสสัยเฉพาะตัว แม้แต่พระธรรมวินัยก็ไม่สามารถขัดเกลาได้ ดังความขัดแย้งระหว่างเจ้าอาวาสวัด ปรางหมุ่นอก อำเภอเมืองพัทลุง กับชาวบ้าน ในกรณีการตัดไม้สร้างศาลาการเปรียญภายในวัด ซึ่งพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) ได้บันทึกไว้เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2503 ว่า

วัดปรางหมุ่นอกคิดร่วมกันจะทำศาลาโรงธรรม (พื้นฐานและเสาได้ก่อไว้นานปีแล้ว) ตก ลงกันว่าจะตัดไม้กะท้อนในวัดทำ กระดานและระแนงก็ตัดให้โรงเลื่อยทำมิหรี อาารถยนต์ มาทุกไปเลื่อยที่โรงเลื่อย และขอไม้หมากพระอธิการเซย เพื่อทำนั้งร้าน ต่อมาอุบาสกก็ มาตัดไม้หมากเลยพระอธิการเซยก็พุดออกไปกับพวกตัดว่า “ไม้หมากพ่อแม่ใครปลูกไว้จึง ตัดกันโดยไม่หาหรือใคร” ก็เกิดปากเสียงแตกคั่นกันขึ้น จนพระอธิการเซยลงจากกุฏิใหญ่ มาอยู่ที่กุฏิเล็ก การสร้างโรงธรรมก็ชะงักไป ตามบอกเล่าของอุบาสก 2 คนนั้น ตัวไม้ เติร์มพร้อมแล้ว ยังแต่การทำเท่านั้น เป็นเหตุให้ชะงักอยู่ ฟังเสียงภายนอก อุบาสกก็ แรง พระอธิการเซยก็แรง จึงลงกันไม่ได้ งานจึงค้างอยู่เพียงนั้น ความจริงทั้ง 2 ฝ่าย แรงกันด้วยกัน จึงตกลงกันไม่ได้

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วัดปรางหมุ่นอก เป็นวัดที่ไม่สามารถพัฒนาให้เจริญเหมือนวัดอื่น ๆ ได้ ผลสุดท้ายพระอธิการเซย ต้องหุงหาอาหารขบฉันเองหรือญาติพี่น้องต้องเข้ามารับผิดชอบในการ ส่งอาหารการกิน เนื่องจากชาวบ้านไม่นิยมศรัทธาและเข้าวัด จึงทำให้วัดทรุดโทรมตลอดสมัยที่ พระอธิการเซยเป็นเจ้าอาวาส

นอกจากนี้บางครั้งข้าราชการที่ทำหน้าที่อยู่ในท้องถิ่นก็มีความขัดแย้งกับพระภิกษุ ซึ่งจะ นำไปสู่ความขัดแย้งกับชาวบ้านด้วย ดังกรณีครูใหญ่โรงเรียนวัดบ้านสวน อำเภอเมืองพัทลุง ขัด กับเจ้าอาวาสวัดบ้านสวน เป็นเหตุให้ชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือในการสร้างโรงเรียน ซึ่งพระ ธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) ต้องลงไปไกล่เกลี่ยในเรื่องนี้ ท่านได้บันทึกไว้เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2503 ว่า

¹วัดกุหาสวรรค์. อมตจารึกของพระธรรมปัญญาบดี พุทธศักราช 2503. 2543. ไม่มีเลข หน้า.

²เรื่องเดิม.

นายผล ชาวบ้านสวน ตำบลควนมะพร้าว มาหาเรียนนายเกษตรใหญ่โรงเรียนวัดบ้านสวนไม่ค่อยเอาใจใส่กับการสร้างโรงเรียนแล้วบางครั้งก็ไปขัดกับพระครูวิชัยโสภณเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นคำพูดบางคำที่ไม่หน้าหูต ซึ่งป็นหน้าทีนอกเหนือจากข้องเกี่ยวกับโรงเรียน อากัปกิริยาของเขาไม่เป็นที่พอใจของคนมาก เป็นเหตุไม่ร่วมมือในการสร้างโรงเรียน เทียงแล้วได้ให้เด็กไปตามนายริน ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอมาเล่าเรื่องนี้ให้ฟัง ให้เขาหาวิธีปรับความเข้าใจกับนายเกษตรเพื่อมิให้ขัดกับทางวัดและชาวบ้าน¹

เหตุปัจจัยเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นจากพระภิกษุสามเณร และประชาชนหรือชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวงกว้างและเป็นไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านบางส่วนขาดความเชื่อถือพระสงฆ์ และพระสงฆ์ปฏิบัติพระธรรมวินัยหย่อนยาน มีการแสวงหาผลประโยชน์ วัดและพระสงฆ์มุ่งเน้นการพัฒนาทางวัดมากกว่าทางจิตใจ เป็นภาระต่อชาวบ้านในการบำรุงพัฒนาวัด ซึ่งมีอยู่จำนวนมากภายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.1.2 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ในช่วงสมัยนี้สภาพทางภูมิศาสตร์ ส่วนที่เป็นป่าเขา ลำน้ำ และทะเลสาบสงขลา มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อันมีความสัมพันธ์กับการเพิ่มขึ้นของประชากร การเคลื่อนย้ายของประชาชน และการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณนี้ของภาครัฐ ทำให้ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำคลองและทะเลสาบสงขลาถูกทำลายมากขึ้น โดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นไปอย่างรวดเร็ว อัตราการตายน้อยลง อัตราเกิดมีมากการช่วยเหลือทางสาธารณสุขดีขึ้น ทำให้ประชาชนบริเวณอำเภอระโนด กระแสสินธุ์ สทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่แคบและจำกัดมีการเคลื่อนคนไปจับจองที่ทำกิน ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ ทำให้มีปัญหาประชาชนเข้าไปบุกรุกป่าเขตหวห้ามจนราชการปราบไม่หมด แต่หากคิดว่าประชาชนเดิมมีอาชีพทำนามากพอกับกำลังของครอบครัว ต่อมาเมื่อลูกหลานเพิ่มขึ้น ต่างคนต่างก็ต้องการที่ดินเพิ่มขึ้นเพื่อแบ่งปันให้ลูกหลานได้ทำกิน จึงเกิดการแสวงหาที่ดินใหม่ ที่ดินใหม่ในบริเวณที่ราบ ที่ทำนาที่ถูกจับจองหมดแล้ว จึงพากันไปยึดพื้นที่ที่เป็นเนินเป็นควน ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก จึงปรากฏว่าป่าและควนที่ประชาชนได้เข้าไปจับจองถากถางและเข้าไปปลูกสร้างทำสวนอยู่ในพื้นที่ป่าเขาอันเป็นเขตหวห้ามจนทางราชการไม่อาจจัดการปราบปรามได้ บางรายมีการจับกุมฟ้องร้องปรับไหมเป็นครั้งคราวและเป็นราย ๆ ไป ครั้นเสียค่าปรับให้ทางราชการแล้วกลับไปก็ดำเนินการต่อตามเดิม เมื่อประชาชนเข้าไปตั้งถิ่นฐานปลูกสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่ประจำมีผลอาสินต่าง ๆ เกิดขึ้นตามมา ทางฝ่ายราชการเห็นประชาชนเข้าไปอาศัยอยู่มากก็ยกฐานะบริเวณ

¹วัดคูหาสวรรค์. อมตจารึกของพระธรรมปัญญาบดี พุทธศักราช 2503, 2543. ไม่มีเลขหน้า.

นั้น ๆ ขึ้นเป็นหมู่บ้าน มีการตั้งโรงเรียนเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน และสร้างวัดเป็นสถานที่ทำบุญกุศล¹ จึงทำให้เกิดชุมชนใหม่กระจายอยู่ตามป่าเขาทางด้านทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลาคู่กับการสร้างวัดใหม่ ๆ ขึ้นหลายแห่ง เช่น วัดอุทัยธรรมาราม (พ.ศ. 2519) ตำบลนาโหนด วัดคันไทร (พ.ศ. 2527) ตำบลนาโหนด วัดบ่วงช้าง (พ.ศ. 2528) ตำบลนาโหนด อำเภอเมืองพัทลุง วัดบ้านโตน (พ.ศ. 2526) ตำบลลำสินธุ์ วัดลำกะ (พ.ศ. 2526) ตำบลชุมพล วัดขันประชาสรรค์ (พ.ศ. 2535) ตำบลชุมพล กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ วัดเกาะทองสม (พ.ศ. 2518) ตำบลโคกม่วง อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง² วัดเขารักเกียรติ (พ.ศ. 2512) ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตนบุรี วัดถ้ำเขาพระ (พ.ศ. 2520) ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนบุรี วัดป่าดง (พ.ศ. 2508) ตำบลทุ่งหมอ อำเภอสะเดา วัดป่านศึกษาธิการาม (พ.ศ. 2501) ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตนบุรี วัดรัตนวราราม (พ.ศ. 2505) ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนบุรี วัดรัตนบุรีธรรมาวาส (พ.ศ. 2513) ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา³ เป็นต้น

เมื่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ต่าง ๆ ถูกทำลายอย่างมากมาย ประกอบกับระเบียบ กฎหมายที่เกี่ยวกับการตัดไม้ทำลายป่ามีความเข้มงวดมากขึ้น การสร้างโบสถ์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิภายในวัดต่าง ๆ มีผลกระทบเป็นอย่างมาก เนื่องจากไม่สามารถตัดไม้มาก่อสร้างได้เหมือนสมัยก่อนและไม้ก็มีราคาสูงมาก ดังนั้นการสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัดจึงหันมาใช้อิฐปูนแทน เพราะมีราคาถูกกว่าไม้มาก และการขนส่งก็กระทำได้สะดวก เพราะมีถนนหนทางเชื่อมติดต่อกันได้ตลอด

ด้วยเหตุนี้สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ย่อมเป็นเหตุปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทั้งในด้านการสร้างวัดและศาสนสถานภายในวัด

1.2 ปัจจัยภายนอก เหตุปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย ปัจจัยหลายประการ ได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 - 8 (พ.ศ. 2504 - 2544) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.

¹ ถัด พรหมมานพ. “ความรู้เรื่องเมืองพัทลุงในด้านเศรษฐกิจ”, ใน รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500, 2501. หน้า 314 - 315.

² สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. รายงานกิจการพระพุทธศาสนา จังหวัดพัทลุง ประจำปี 2542, 2543. หน้า 44 - 49.

³ สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดสงขลา. ข้อมูลการศาสนา. 2538. หน้า 25 - 48.

2535 สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาประเทศ แต่ละปัจจัยมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แนวความคิดในเรื่องการพัฒนาแบบใหม่ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางเลือกกับการพัฒนาประเทศแบบเสรีนิยม ในกรณีของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มรับแนวคิดการพัฒนาจากตะวันตก เนื่องจากพัฒนาการของระบบทุนนิยมในประเทศไทยกำลังก้าวไปสู่การขยายตัวภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเมื่อก่อนหน้านี้นั้นเป็นแนวทางพัฒนาทุนนิยมโดยรัฐ ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางพัฒนาทุนนิยมโลกที่เน้นภาคเอกชน หรือภาคธุรกิจอุตสาหกรรม การพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเป็นอิสระ พร้อมกันนั้นการพัฒนาก็ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านขบวนการต่อสู้ด้วยกำลังในชนบทของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย¹ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องวางแผนการพัฒนาประเทศให้เป็นระบบระเบียบอย่างมีแบบแผน จึงได้มีการวางแผนประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ขึ้นในปี พ.ศ. 2504 และได้ตั้งองค์กรรองรับ คือ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นมา ภายใต้อิทธิพลการพัฒนาตามแนวตะวันตก จึงทำให้ทุนนิยมจากภายนอกเข้ามามีผลประโยชน์จากการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการลงทุนหรือเงินช่วยเหลือ ทำให้ภายนอกมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศไทยมากยิ่งขึ้นทุกวัน²

การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในอดีตที่ผ่านมา ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาจึงมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยอาศัยความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้ขยายฐานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตามการเจริญเติบโตรุดหน้าทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางด้านวัตถุที่มีมากขึ้น มิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสุข มีคุณภาพที่ดีอย่างทั่วถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และความมั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม³ โดยเฉพาะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 - 4 (พ.ศ. 2504 - 2524) เป็นแผนที่เน้น

¹ กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาบ้านกับเมือง. น.ป.ป. หน้า 66 - 67.

² เรื่องเดิม. หน้า 69.

³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่แปด พ.ศ. 2540 - 2544. 2539. หน้า จ.

การเพิ่มรายได้ของประชาชน ระยะเวลาที่ผ่านมา 20 ปี ของแผนพัฒนาฯ ดังกล่าว ประเทศไทยได้ประสบกับปัญหาเพราะการไปเน้นเรื่องการเพิ่มรายได้ คือ การพัฒนาด้านเศรษฐกิจได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว รายได้ประชาชนเพิ่มขึ้น ในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 7.7 ต่อปี แต่สภาพความเจริญเติบโตนั้นเกิดอยู่ในเขตเมือง ส่วนประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในชนบทยังยากจน จนเกิดความเหลื่อมล้ำและช่องว่างระหว่างประชาชนในเมืองและชนบท¹ ด้วยเหตุนี้ในแผนพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 - 7 (พ.ศ. 2525 - 2539) รัฐได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งกระจายความเจริญสู่ชนบทเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม²

ต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพื่อพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนไทยให้สามารถมีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ที่จะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคม และของชาติในที่สุด เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป รวมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการวางแผนจากการแยกส่วนรายสาขาเศรษฐกิจหรือสังคมที่ขาดความเชื่อมโยง เชื่อมต่อกันมาเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ เพื่อให้เป็นแผนพัฒนาฯ ที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริง³

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) เป็นต้นมา เนื่องจากรัฐบาลได้มีการจัดทำโครงการพัฒนาระบบเมืองหลักและพื้นที่เฉพาะขึ้น ได้กำหนดพัฒนาเมืองหลักไว้ 5 เมือง ได้แก่ เชียงใหม่ นครราชสีมา ขอนแก่น สงขลา - หาดใหญ่ และชลบุรี⁴ โดยกำหนดให้จังหวัดสงขลาเป็นเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ อยู่ระหว่างอำเภอเมืองสงขลากับอำเภอหาดใหญ่ และเขตการส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดย่อมอยู่ที่

¹วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ. 2534. หน้า 69.

²สันติ บางอ้อ. เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง แผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติและแนวโน้มในอนาคต. 2541. หน้า 4 - 9.

³สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่แปด พ.ศ. 2540 - 2544. 2539. หน้า จ.

⁴สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. อินไซด์แผนฯ 6 : อะไรรออยู่ในตะกร้า. 2533. หน้า 69.

อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บริเวณพื้นที่จังหวัดสงขลา มีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นทุกอำเภอ อุตสาหกรรมที่สำคัญส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องกับการเกษตร เช่น อุตสาหกรรมอาหารทะเลกระป๋อง อุตสาหกรรมจากยางพารา อุตสาหกรรมทำเครื่องเรือนและชิ้นส่วนเฟอร์นิเจอร์จากไม้ยางพารา เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2537 จังหวัดสงขลา มีโรงงานอุตสาหกรรมมากถึง 1,334 โรง เงินทุน 11,310.50 ล้านบาท จำนวนคนงาน 42,988 คน แยกเป็นชาย 18,437 คน หญิง 24,511 คน¹ จังหวัดสงขลาจึงเป็นจังหวัดที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากที่สุดในภาคใต้ และมีแนวโน้มว่าการลงทุนจะเพิ่มขึ้นทุกปี²

จากความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมในจังหวัดสงขลา ได้ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างต่อสังคมและเศรษฐกิจบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น การผลิตเพื่อการส่งออกมีมากขึ้น ผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมมีราคาดีขึ้น³ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามจากการพัฒนาอุตสาหกรรมก็ทำให้เกิดปัญหาต่อพื้นที่จังหวัดสงขลาและบริเวณใกล้เคียงหลายประการ เช่น เกิดมลภาวะทางสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านแรงงาน ปัญหาการเคลื่อนย้ายของประชากร เป็นต้น⁴ โดยเฉพาะปัญหาการเคลื่อนย้ายของประชากรจากชนบทสู่เมืองเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมและวิถีชีวิตของประชาชนเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมแบบพึ่งพาผู้สังคมแรงงานแบบตัวใครตัวมัน เกิดภาวะการทิ้งถิ่นฐานมุ่งสู่เมืองเพื่อหางานทำ ทำให้ประชาชนกลุ่มนี้ห่างเหินวัดและพระสงฆ์ เกิดภาวะวัดในเขตชนบทประชาชนไปทำบุญน้อยลง พระสงฆ์จำพรรษาน้อย การบำรุงรักษาวัดวาอารามมีน้อยลง วัดและพระสงฆ์ต้องหาวิธีระดมทุนจากภายนอกเพิ่มมากขึ้น เช่น การทอดผ้าป่า ทอดกฐิน การเทศน์มหาชาติ หรือกิจกรรมอื่นๆ ทางศาสนา เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ถูกแปรเปลี่ยนจากวัตถุประสงค์เดิมไปเพื่อการระดมทุนเป็นเงินทองใช้ในการพัฒนาวัดภายในวัดหรือกิจการอื่นของพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นทั่วไปในวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

นอกจากนี้การพัฒนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในด้านสาธารณูปโภค การสร้างถนน สะพาน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ บางครั้งก็มีผลกระทบต่อวัดและพระสงฆ์ เช่น การสร้างถนนสายสงขลา - ระโนด บางส่วนได้ตัดผ่านพื้นที่บริเวณวัดจะทิ้งพระ วัดประเจียก วัด

¹สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา. ทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรม จังหวัดสงขลา. 2537. หน้า 1.

²สำนักงานจังหวัดสงขลา. คำบรรยายสรุปจังหวัดสงขลา. 2537. หน้า 18.

³คำนวณ นวลสนอง. วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา. 2540. หน้า 3.

⁴เรื่องเดิม.

จักร (ร้าง) ฯลฯ การสร้างคลองชลประทานบางส่วนตัดผ่านพื้นที่วัดธาราสถิต (วัดเต่า) จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา และส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาให้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างกว้างขวาง ทั้งด้านพื้นที่การตั้งวัดและการปรับตัวของพระสงฆ์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและการพัฒนาบ้านเมือง

1.2.2 การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 การตราพระราชบัญญัติฉบับนี้เกิดจากความต้องการของรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีที่มุ่งปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับนโยบายการปกครองประเทศ ที่นิยมการรวบอำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดไว้กับผู้นำที่เข้มแข็ง (แบบระบอบเผด็จการ) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความเห็นว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่กำหนดให้มีการถ่วงดุลอำนาจกันนั้นนำมาซึ่งความล่าช้าและขาดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ดังนั้นจึงเห็นว่าการแยกอำนาจบัญชาการคณะสงฆ์ออกเป็น 3 ทาง คือ สังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธรตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นระบบที่มีผลบั่นทอนประสิทธิภาพในการดำเนินการ คณะสงฆ์ให้ต้องประสบอุปสรรคและล่าช้า¹ รัฐบาลจึงมุ่งจะรวมศูนย์อำนาจของพระสงฆ์ให้กลับมาที่สมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม แบบเดียวกับพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทุกประการ²

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทางรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2503 เมื่อคณะกรรมการทำงานสำเร็จ รัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 โดยคำแนะนำยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะรัฐสภา ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2505

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองคณะสงฆ์หลายอย่าง พอสรุปได้ดังนี้

1. สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาคณะสงฆ์และตราพระบัญชาโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายพระธรรมวินัยและกฎหมายมหาเถรสมาคม ทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม

¹พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2539. หน้า 50.

²คณิศร จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. 2532.

2. มหาเถรสมาคม ประกอบด้วย สมเด็จพระสังฆราช เป็นประธานโดยตำแหน่ง สมเด็จพระราชาคณะทุกรูป เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง สมเด็จพระราชาคณะมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 4 รูป ไม่เกิน 8 รูป เป็นกรรมการ โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง

3. เจ้าคณะใหญ่ทั้ง 5 ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง หนเหนือ หนตะวันออก หนใต้ และเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต การปกครองแยกตามนิกายสงฆ์ เจ้าคณะใหญ่หนทั้ง 4 ปกครองมหานิกาย เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตปกครองธรรมยุต

4. การปกครองสงฆ์ส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย ภาค มีเจ้าคณะภาค และรองเจ้าคณะภาค จังหวัดมีเจ้าคณะจังหวัด และรองเจ้าคณะจังหวัด อำเภอมีเจ้าคณะอำเภอ และรองเจ้าคณะอำเภอ ตำบลมีเจ้าคณะตำบล และรองเจ้าคณะตำบล วัดมีเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส¹

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลานานถึง 30 ปี จึงมีการแก้ไขเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2535 เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 โดยคำแนะนำและยินยอมของสภานิติบัญญัติแห่งชาติในฐานะสภา พระราชบัญญัติฉบับนี้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรายละเอียดปลีกย่อยของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ไม่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์แต่อย่างใด²

เหตุผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้พอสรุปได้ว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลานานแล้ว บทบัญญัติบางมาตราไม่ชัดเจน ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบันและในบางกรณีได้บัญญัติไว้ทำให้เกิดปัญหาทางปฏิบัติ จึงเป็นการสมควรที่จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมให้เหมาะสมต่อไป โดยเพิ่มบทนิยามเพื่อให้ได้ความชัดเจนและสะดวกในการตีความ ปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชให้มีเพียงพระองค์เดียว เพื่อป้องกันการเกิดปัญหาขัดแย้งในวงการคณะสงฆ์ กำหนดขั้นตอนการแต่งตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช กำหนดอำนาจเจ้าหน้าที่และการปฏิบัติหน้าที่ของมหาเถรสมาคมให้ชัดเจน กำหนดให้มีเจ้าคณะใหญ่เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์เป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการสละสมณเพศของพระภิกษุ พร้อมทั้งกำหนดให้พระภิกษุผู้ต้องคำวินิจฉัยให้สละสมณเพศนั้น ต้องสีกภายในสามวันนับแต่วันที่ได้รับทราบคำวินิจฉัยนั้น เพิ่มบทบัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลและให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนวัด เนื่องจากได้มีการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 72 มีผลให้วัดไม่มีฐานะ

¹กรมการศาสนา. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2527. หน้า 168 - 170.

²พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2539. หน้า 53.

เป็นนิติบุคคลตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงต้องบัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายนี้ เพื่อประโยชน์ในการปกครองดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัดร้าง ซึ่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มิได้บัญญัติไว้ ปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการโอนกรรมสิทธิ์ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์และที่ศาสนสมบัติกลางให้แก่ส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจ เมื่อมหาเถรสมาคมไม่ขัดข้องและได้รับคำผัดทอนแล้ว ให้กระทำโดยพระราชกฤษฎีกาเพื่อให้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น และได้บัญญัติเพิ่มเติม ห้ามมิให้ผู้ใดยกอายุความขึ้นต่อสู้ที่ศาสนสมบัติกลาง พร้อมทั้งกำหนดให้เป็นทรัพย์สินซึ่งไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี เพื่อเป็นการคุ้มครองที่ศาสนสมบัติกลางอันเป็นทรัพย์สินของพระพุทธศาสนา เพิ่มเติมบทกำหนดโทษผู้ที่หมิ่นประมาท ดูหมิ่นหรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายต่อสมเด็จพระสังฆราช เนื่องจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มิได้บัญญัติไว้ อีกทั้งปรับปรุงบทกำหนดโทษให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน¹

การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ทำให้การปกครองคณะสงฆ์ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้มีความสอดคล้องกับพระราชบัญญัติดังกล่าว เช่น เจ้าคณะตรวจการภาค เปลี่ยนเป็นเจ้าคณะภาค ยกเลิกคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดให้เหลือเพียงเจ้าคณะจังหวัด ยกเลิกคณะกรรมการสงฆ์อำเภอให้เหลือเพียงเจ้าคณะอำเภอ เป็นต้น

ดังนั้นจึงถือได้ว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคณะสงฆ์ และส่งผลต่อพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา อย่างกว้างขวาง ดังเห็นได้ชัดเจนในโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ทุกระดับ

1.2.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรม ในสมัยนี้สภาพสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีผลกระทบจากการพัฒนาประเทศและอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางระบบเศรษฐกิจการเงินในทิศทางของระบบทุนนิยมที่เน้นในเรื่องของเสรีภาพส่วนบุคคล ทำให้เกิดการแข่งขันทางการค้าเพิ่มมากขึ้น² การผลิตทางด้านเกษตรกรรมก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอุตสาหกรรมดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ที่เคยเป็นระบบพึ่งพาแบบออกปากไหว้วานกลายเป็นระบบการจ้างวานหรือการใช้ทุน ประชาชนจึงต้องแข่งขันกันหาเงินเพื่อใช้จ่ายคนในชนบทอพยพเคลื่อนย้ายเข้าไปหางานทำในเมือง ทำให้เกิดความแออัดในเมือง ผู้ที่เข้าไป

¹พระวิสุทธิโสภณ. เอกสารประกอบการเรียนการสอนการปกครองคณะสงฆ์ไทย. 2543. หน้า 151.

²สนิท สมัครการ. วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย. 2534. หน้า 66 - 67.

ใหม่ทำให้เกิดชุมชนผู้มีรายได้น้อย ดังเห็นได้ในเขตเทศบาลนครสงขลา มีชุมชนแออัดหรือชุมชนผู้มีรายได้น้อยถึง 22 ชุมชน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีปัญหาในด้านต่าง ๆ มากมาย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สุขภาพอนามัย และสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชน ขณะเดียวกันคนในชุมชนและในเมืองก็เริ่มห่างเหินวัดมากขึ้น เนื่องจากต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำงาน จึงไม่มีเวลาพอที่จะไปวัดหรือทำบุญตักบาตร พระสงฆ์เองก็ต้องค้ำขันน้ำชาชาวบ้านให้เข้าวัดมากขึ้น และปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน ด้วยภาวะเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทุกสิ่งทุกอย่างต้องซื้อด้วยเงินทุน การก่อสร้างหรือกิจกรรมในวัดล้วนแต่ต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก ดังนั้นหากหวังจะให้ชาวบ้านในท้องถิ่นทำบุญกุศลด้วยเงินทองคงไม่เพียงพอ จึงต้องระดมทุนจากคนภายนอกชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน สร้างพระเครื่องรางของขลังออกจำหน่าย เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ถูกเบี่ยงเบนจากระบบบุญกุศลหรือระบบศรัทธาเป็นระบบเงินตรา เพราะทุกกิจกรรมล้วนมีเป้าหมายหลักที่เงินทุนมากกว่าหลักธรรม และยังทำให้เกิดระบบวัตถุนิยมขึ้นภายในวัดอย่างกว้างขวาง ซึ่งเห็นได้จากวัดและพระสงฆ์ส่วนใหญ่เน้นที่สิ่งก่อสร้างเป็นหลัก เนื่องจากสิ่งเหล่านี้เป็นรูปธรรมชัดเจนสามารถนำไปเสนอขอสมณศักดิ์หรือตำแหน่งทางคณะสงฆ์ได้อีกด้วย จึงทำให้เกิดการแข่งขันการสร้างถาวรวัตถุอันใหญ่โตสวยงาม เช่น สร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญใหญ่โตประดับลวดลายสวยงาม ต้องใช้เงินหลายสิบล้าน เป็นต้น

เมื่อสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปตามระบบทุนนิยม ทำให้ประชาชนบางกลุ่มมองวัดและพระสงฆ์ว่าเป็นกลุ่มล้าหลังไม่ทันสมัยหรือกาฝากสังคมถ่วงความเจริญ โดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชน นักเรียน นิสิต นักศึกษาที่ศึกษาวิชาการสมัยใหม่ตามแนววัฒนธรรมตะวันตกหรือกลุ่มที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ สถานะของพระสงฆ์และวัดในสายตาของคนกลุ่มนี้จึงแตกต่างไปจากอดีต¹ แต่คนกลุ่มนี้ก็ไม่ได้สร้างปัญหาให้กับวัดหรือพุทธศาสนามากนัก เพียงแต่อาศัยพุทธศาสนาหรือวัดเป็นสถานที่เคลื่อนไหวเพื่อให้บรรลุเป้าหมายอุดมการณ์ของพวกเขา ดังเห็นได้กรณีเจ้าอาวาสวัดไม้เสียบ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช หันไปนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ยอมลาสิกขาหนีเข้าป่าร่วมขบวนการต่อต้านอำนาจรัฐ เมื่อ พ.ศ. 2522² ดังนั้นการพิจารณาคุณสมบัติของเจ้าอาวาสวัดบางแห่งจึงต้องดูหรือศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นประกอบด้วย ดังกรณีวัดไม้เสียบ เนื่องจากบริเวณชุมชนนี้ในสมัยนั้นถูก

¹ ชำเลียง วุฒิจันทร์. การพัฒนากิจการสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงของชาติ. 2527. หน้า 1.

² พระครูประดิษฐวรการ (พร้อม วิฑูรจิตโต). เอกสารบรรยายสรุปเรื่องการนำบวรรักษาผู้ติดยาเสพติด. 2536. หน้า 1 – 2.

กำหนดให้เป็นพื้นที่สัสมพุด ดังนั้นพระภิกษุที่จะเป็นเจ้าอาวาสวัดจึงต้องเลือกกันเป็นกรณีพิเศษ เพราะถ้าส่งพระภิกษุที่ไม่มีคุณสมบัติพิเศษก็อาจเกิดอันตรายกับพระ หรือไม่พระภิกษุรูปนั้นก็อาจเกิดศรัทธาในลัทธิคอมมิวนิสต์เสียอีก ดังนั้นพระครูอดุลธรรมโกวิท วัดรักจิตวัน เจ้าคณะอำเภอชะอวด จึงได้กำหนดคุณสมบัติของเจ้าอาวาสวัดไม่เสียไว้ดังนี้

1. จะต้องเป็นพระภิกษุที่มีจิตใจหนักแน่น
2. จะต้องเป็นพระภิกษุที่ปฏิบัติปฏิบัติชอบ มีปสาทะสามารถสร้างศรัทธาให้กับชาวบ้านได้
3. จะต้องเป็นที่เกรงอกเกรงใจของชาวบ้านหรืออย่างน้อยจะต้องเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ถ้าได้เป็นคนในถิ่นนั้นก็จะเป็นการดี¹

ในที่สุดทางคณะสงฆ์อำเภอชะอวด ได้เลือก พระพร้อม จิตฺจิตฺโต จากวัดธรรมสถิตย์ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดไม่เสีย เนื่องจากพระพร้อมหรือพระครูประดิษฐวรการ เป็นคนในถิ่นนั้นและสมัยที่เป็นฆราวาสท่านก็เป็นทีเคารพนับถือของชาวบ้าน มีคนรู้จักมากที่สำคัญท่านเป็นพระที่หนักแน่นในทางปฏิบัติอยู่ที่ไหนก็ทำการพัฒนาอย่างจริงจัง และยังเป็นพระหมอที่สงเคราะห์เกื้อกูลชาวบ้านมาตลอด ซึ่งคงจะมาสร้างศรัทธาให้กับชาวบ้านได้

กรณีวัดไม่เสียเป็นกรณีตัวอย่างที่พระภิกษุกับชุมชนมีความสัมพันธ์ไปในทางเดียวกัน พระสงฆ์จึงจะสร้างศรัทธาให้กับชาวบ้านได้ แต่อย่างไรก็ตามในส่วนวัดที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองหรือชุมชนใหญ่ แม้ว่าสังคมจะพัฒนามีความเจริญก้าวหน้าไปเพียงใดก็ตาม แต่พุทธศาสนิกชนจำนวนมากก็ยังมีเชื่อความศรัทธาลัทธิผีสิง เทวดา เครื่องรางของขลัง ทำให้ความต้องการของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปในรูปของวัตถุนิยมมากขึ้น ชาวบ้านที่ไปวัดแบ่งออกได้หลายกลุ่มได้แก่ กลุ่มที่ไปวัดเพื่อทำบุญกุศล ฟังธรรม หรือสันทนาธรรม หรือฝึกปฏิบัติสมาธิ นั่งวิปัสสนากรรมฐาน ก็จะไปวัดที่มีบทบาทเด่นทางด้านนี้ เช่น วัดสุมน โสนักวิปัสสนาวัณสันติบรรพต วัดเขาแดงตะวันตก วัดบางแก้วผดุงธรรม จังหวัดพัทลุง สำนักวิปัสสนาเขาหลวง วัดชัยมงคล วัดปากกันตพงส์ วัดห้วยหลาด จังหวัดสงขลา เป็นต้น กลุ่มที่ไปวัดเพื่อหาผลประโยชน์ถวายและวัดดุมงคลหรือพระเครื่องรางของขลัง นำไปจำหน่ายจ่ายแจกเป็นธุรกิจที่หวังผลกำไรสูง หรือบางคนไปวัดเพื่อขอหวยขอเบอร์ คู่มือ รักษาโรคบางชนิด และการสะเดาะเคราะห์จากร้ายให้เป็นดีก็จะนิยมไปวัดที่มีบทบาทเด่นทางด้านนี้ เช่น วัดเขาอ้อ วัดดอนศาลา วัดบ้านสวน วัดแหลมดิน วัดเขาแดงตะวันตก วัดเขาแดงตะวันออก วัดชายคลอง จังหวัด

¹ฉัตร ฉลอง. ทำเนียบพระหมอ. 2539. หน้า 39.

²เรื่องเดิม.